

nummer 5 juli/augustus 2002

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING

VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN

STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

Themanummer
België

jaargang 43

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede

voorzitter (KNHG, Stichting Euroclio/VGN)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
c.weltevrede@wxs.nl

Peter Wester,

secretaris
Denekamperstraat 28,
7588 PW Beuningen.
Tel. 0541-5520161.
westerkok@introweb.nl

Herry Groothuis

(Commissie Pabo, Commissie Basisvorming Vmbo, SLO)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder

(Beheer VGN-website,
Commissie Volwassenen-
educatie, Kleio)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
srd@wxs.nl

Johan Raven

penningmeester (Didactiek-
en activiteitencommissie,
RAD)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.
johanraven@hetnet.nl

Marjan de Groot

Rompertdreef 26,
5233 EK Den Bosch.
Tel. 073 - 6420 692.
p.m.degroot@home.nl

Administratie VGN:

Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag.
Tel/fax 070-385 3669.
E-mail: lieke@euroclio.nl

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

E-mail: info@vginkleio.nl
Website: vginkleio.nl

Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Neem contact op met de administratie. Aanmelding is ook mogelijk via de VGN-site.

Contributies 2002:

- Bij bezoldiging t/m HOS-schaal 10.6 € 50
- Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 10.7 € 60
- Docent met drie of meer vakken € 35
- Baan van minder dan 0,6 fte € 40
- Kennismakingslid (alleen voor studenten) € 25
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 45
- Partnerlidmaatschap € 70

Abonnement:

- Binnenland € 61
- Buitenland, Europa € 65
- Buitenland, overig € 75
- Losse nummers incl. verzendkosten € 8

Redactie

Jan van Oudheusden,

voorzitter,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
jan.oudheusden@wxs.nl

Carla van Boxtel,

Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
c.vanboxtel@fss.uu.nl

Maria van Haperen,

Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
a.vanhaperen@chello.nl

Huib Oattes,

Roerdorp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,

Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden.
Tel. 035 - 694 87 42.
s.boom@hccnet.nl

Cees Bol,

Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
cbol@worldonline.nl

Hans Moors,

Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.
hans.moors@hccnet.nl

Oscar Lansen,

medewerker en correspondent VS,
History Department UNC
Charlotte.

Hans Pols,

secretaris,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
j.pols@penta.nl

Tineke Bogaerts,

eindredacteur,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie.

Berichten voor de Kleiokrante, actualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur.

Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met de eindredacteur.

Van de redactie

Met haar zomernummer wil *Kleio* wel eens uitstapjes maken naar gene zijde van de enge perken van het Nederlandse geschiedenisonderwijsveld. Afgelopen jaren bracht dit de lezer onder meer in de sferen van historische thrillers en detectives, en van het mysterieuze arthuriaanse engeland. Dit jaar is niet de historische fictie, maar de tastbare realiteit uitgangspunt. Gekozen is voor België. Met dit land delen we belangrijke periodes van onze geschiedenis. Het is dichtbij en vertrouwd, en wie Antwerpen, Brussel, Gent of Brugge heeft bezocht, meent het te kennen. Maar hoe is het gesteld met het historisch besef van Vlamingen en Walen? Welke plaats hebben beide wereldoorlogen in het collectieve geheugen ingenomen? Hoe ontzuild is er de maatschappij? En wat is daarvoor in de plaats gekomen?

Kleio-redacteur Hans Moors vond enkele prominente auteurs van Vlaamse bodem bereid hun licht te laten schijnen op historische aspecten van de Belgische identiteit. In zijn inleiding steekt Hans zijn persoonlijke affiniteit met onze zuiderburen niet onder stoelen of banken. Die affiniteit leidde tot een bijzonder eindproduct: een gevarieerde, informatieve *Kleio*.

Veel leesplezier en ...
een leuke vakantie!

Jan van Oudheusden

Op het omslag: betoging in Antwerpen naar aanleiding van de taalwetgeving van 1963.

In dit nummer

- 2 **Transit België**
Hans Moors
- 5 **Staatshervorming sinds 1970**
Federalisering op zijn Belgisch
Nele Beyens
De ontwikkeling van België naar een federale staat.
- 12 **België, Vlaanderen, Wallonië in twee wereldoorlogen**
'Een soort eeuwige heden'
Sophie de Schaepdrijver
Is het federale België een eindpunt van een lange ontwikkeling, die twee naast elkaar levende bevolkingsgroepen hebben doorgemaakt? Het omgekeerde is meer het geval, aldus Sophie de Schaepdrijver. Het bestaan van verschillende taalgroepen in België bepaalde sterk de kijk op het verleden.
- 18 **De langzame ontzuiling**
Nieuwe politieke allianties en een vertrouwd gevoel
Marc Hooghe
Lange tijd maakte België een zeer geleidelijke ontzuiling door, vergeleken met Nederland. Maar de uitslag van de verkiezingen in 1999 toonde aan dat daarin een behoorlijke versnelling is opgetreden.
- 30 **Kleioskoop**
Speelfilms als bron van historische beeldvorming
Jos Martens
- 33 **Het examen geschiedenis 2002**
Wim Visser, Maria van Haperen en Hans Pols

En verder:

- 10 **Beelddocumentaire 'Verkeer en infrastructuur'**
- 22 **Beelddocumentaire 'Industriële ontwikkeling'**
- 24 **In Flanders Fields Museum; met VGN-excursie**
- 28 **Websites: de VVLG en het koloniale verleden van België (Cees Bol)**
- 39 **Boeken**
- 44 **Kleiookrant**

Hans Moors

T ransit België

België bestaat echt. Er is een land, er wonen mensen en die hebben een vlag. Wat wil je nog meer?

Akkoord, dat land heeft veel verschillende gezichten: heuvels met onafzienbaar productiebos en het vlakke land van Brel met middeleeuwse steden en hun kathedrale torens 'pour uniques montagnes'; industriesteden ook, bekend van de criminaliteitsstatistieken en de vergane glorie van het zwarte goud en de gestaalde arbeider.

Toegegeven, de mensen die er wonen verstaan elkaar nauwelijks, ontlenen hun identiteit aan eigen taal, eigen regio en soms nog aan België: de federale staat, de monarchie, de spoorwegen, de Rode Duivels.

En die vlag, ja die nationale driekleur wappert wel, maar heeft gezelschap gekregen: de Vlaamse, Franse en Duitstalige gemeenschappen voeren hun eigen banier, net als het Brussels Hoofdstedelijk gewest. Zo nu en dan klinkt de Brabançonne, het nationale volkslied: 'Bloei, o land in eendracht niet te breken'. Maar de echo van De Vlaamse Leeuw en Le Chant des Wallons draagt minstens even ver.

J.A. Moors studeerde geschiedenis en politieke filosofie. Hij werkt als managing senior consultant voor Sovov bv, een adviesbureau gespecialiseerd in het ontwikkelen en toepassen van strategisch arbeidsmarktbeleid.

Identiteit en strijd

Historici weten het ook niet meer. Het afgelopen decennium trad een heterogene groep van jonge wetenschappers en journalisten voor het voetlicht. Dat deze 'nieuwe Belgen' een groep vormen, is te veel gezegd. Maar in hun 'nouvelle belgitude' manifesteerde zich een gemeenschappelijke afkeer van het Vlaamse cultuurnationalisme waarmee sommige politici en wetenschappers hun streven naar een steeds verdergaand Vlaams zelfbestuur historisch legitimeren.

De Vlaamse identiteit, stellen de nieuwe Belgen maakt onlosmakelijk deel uit van de nationale identiteit van België. Het gaat in beider geval om een 'invented tradition'.

Wat België wordt en is geweest, is een discussie van wetenschappelijk en maatschappelijk belang, maar die zou wel moeten worden gevoerd, zoals Sophie de Schaepdrijver ooit schreef, met een 'onpatriottisch Belgisch patriotisme' als uitgangspunt.

In het kielzog van het grootscheepse onderzoeksproject *Les lieux de mémoires* (1984-1993) van de Franse historicus Pierre Nora heeft de analyse van identiteitsbepalende tokens en iconen ook in België een hoge vlucht genomen. Van meet af aan raakte dit onderzoek gepolitiseerd. Belgische historici wilden de historische mythen van hun land ont-rafelen, de nationalistische vertogen die er een voedingsbodem in vonden demystificeren en, zoals de Franstalige Brusselse hoogleraar Anne Morelli het formuleerde: 'de lezer een objectieve kijk geven op de mechanismen waarmee de mythen van deze door ideologen 'bedachte gemeenschappen' worden gecreëerd, mythen die vroeger én nu worden gedragen door een wel-omschreven groep'.

Voor veel Vlaams-nationalisten is België van meet af aan een kunstmatig machtspolitiek compromis geweest, geen uitdrukking van de 'volksziel'. Uit onderzoek bleek echter, dat het Belgische nationalisme (belgicisme) in het begin van de negentiende eeuw wel degelijk authentiek was én ouder dan het Vlaams-nationalisme. Bovendien was het belgicisme flexibeler geweest, het had zich in de loop der jaren ontwikkeld en gemoderniseerd, terwijl het Vlaams-nationalisme zou zijn blijven hangen in nostalgische retoriek. Dit type onderzoek was koren op de molen van de 'nieuwe Belgen', maar

oogste uiteraard ook de nodige kritiek. De 'nouvelle belgitude' werd door Vlaamsgezinde wetenschappers en journalisten afgedaan als modieus, elitair, snobistisch en in essentie hol. Een grimmige polemie – met de multiculturele samenleving als inzet, zo lijkt het – was het gevolg. Hierin zijn twee hoofdlijnen te herkennen.

Aan Vlaamsgezinde kant betoogde men enerzijds, dat men liever iets is dan niets. 'Je bent wat je voelt', schreef de Gentse historicus Bruno de Wever. Ook al is de Vlaamse identiteit een historische en gepolitiseerde constructie, dan betekent dat nog niet dat je je niet zou kunnen of mogen herkennen in een gevoel van gemeenschappelijke eigenheid. En Belgische saamhorigheid is in elk geval ver te zoeken.

Anderzijds bestempelde men in het heetst van de strijd de 'nouvelle belgitude' als racistisch en gekant tegen de multiculturele samenleving, omdat de 'nieuwe Belgen' principieel zouden ontkennen dat elk volk – dus ook de Vlamingen – recht heeft op respect voor de culturele eigenheid. Van dik hout zaagt men planken. De 'nieuwe Belgen' brachten hier tegenin dat, omdat België geen eenheidsstaat is met een eenduidige cultuur, juist ruimte ontstaat – en vanwege het federaliseringsproces steeds meer ruimte – voor de zelfontplooiing van welke culturen dan ook. Volgens journalist en schrijver Geert van Isten-dael drukt de staatkundige verkaveling van België dan ook precies de 'essentie' van Belg-zijn uit. Staat en natie waren in 1830 al artefacten en in feite ook als zodanig bedoeld: een smeltkroes als buffer in het machtsvenwicht van negentiende-eeuws Europa. Deze lijn van argumenten heeft een hoog 'maak van de nood een deugd'-gehalte en is tegelijkertijd beslist niet onwaar. Maar dit laatste geldt eveneens voor het verwijt van Vlaamsgezinde kant dat de 'nieuwe Belgen' tegenover de vijand van het Vlaams-nationalisme niet meer en niet minder dan een (opgekalefaterd) 'Belgisch nationalisme' in stelling hebben gebracht.¹

Dit debat zal nog wel even voortduren. Het leeuwendeel van Vlamingen, Walen en Brusselaars geeft immers aan ook Belg te willen blijven. België is een land, maar een wonderlijk land. België is België omdat België nauwelijks bestaat. En zo is het eigenlijk altijd geweest!

Journalisten vergelijken

Nederlanders plachten dit geharrewar bij de zuiderburen met vermaak en op gepaste afstand te volgen. Nu hebben wij ook niet zoveel verstand van België. En het lijkt alsof we er per slot van rekening ook niet zoveel van willen weten. We zijn en blijven – willens en wetens – 'vreemde burens'.

De in België werkzame Nederlandse journalist Derk Jan Eppink gaf die titel mee aan zijn *Verslag van een zoektocht* naar de verschillen tussen de Nederlandse en de Belgische politiek.

Ook al is de 'hardware' (koningshuis, regering, parlement, partijen) al meer dan anderhalve eeuw dezelfde, Belgische en Nederlandse politici zijn opmerkelijk anders geprogrammeerd. Belgische politici vinden bijvoorbeeld houvast in relaties, hun Nederlandse evenknieën in wet- en regelgeving. Het zogenaamde dienstbetoon waarin het Belgische parlementslid zijn verbondenheid met de streek en de lokale politiek tot uitdrukking brengt, wordt door Haagse politici dikwijls als cliëntelisme en ridicuul dorpspatriottisme gezien. 'De veeboer Hendrik Koekoek', schrijft Eppink, 'was in de jaren zestig en zeventig een folkloristisch figuur op het Binnenhof; voor kiezers uitermate geschikt als protestfiguur. (...) Politiek was hij ongevaarlijk en zonder macht. Bij de Voerense fruitboer José Happart lag dat wel anders. Hij mobiliseerde zijn achterban, haalde de grote communautaire geest (Vlaams-Franstalig breuklijn) uit de fles en werd een machtsfactor binnen de PS, die de stemmen van deze protestfiguur wel wilde hebben. Happart sprak niet over 'meneer de voorzitter', zoals Koekoek nog wel kon, maar doolde met een stier door de gangen van de Belgische Senaat. Na het incident verving de Senaat de klapdeur door een draai-deur, zodat er geen stieren meer door konden. Happart werd zo'n gevaar voor de Belgische staat dat koning Boudewijn, bijna stiekem, met hem op 22 mei 1979 een afspraak maakte aan de autosnelweg bij Luik om hem te spreken.'

Een opmerkelijk onderscheid is voorts, dat in Nederland de macht bij het parlement ligt, in België bij de partij en de partijvoorzitters: de 'schoonmoeders' die de touwtjes stevig in handen hebben. Premier en bewindslieden maken er vaak trouwens maar al te duidelijk hoeveel wegen naar Rome leiden – buiten het parlement om. Bijvoorbeeld als het gaat om Europa.

**Geert
van Istendael**
Het Wakker worden
Belgisch in een ander
labyrint land

Geheel
herziene
uitgave

België doet het daar zo slecht nog niet, integendeel. Waar Nederland zich gedraagt als klein land dat denkt groot te zijn, is België een klein land dat zich als zodanig gedraagt. Gaat de Nederlandse politicus uit van zijn domineesgelijk, de Belgische collega behaalt via kloosterintriges zijn resultaat, aldus Eppink.

Binnenslands hebben ze daar natuurlijk behoorlijk veel ervaring mee opgedaan: na dertig jaar staats hervorming is de Belgische politiek doorkneed in compromissen en arrangementen. En dat helpt bij het veiligstellen van het eigenbelang in de Europese veelheid van nationale belangen.

Eppinks Vlaamse collega Steven de Foer, die onlangs zijn ervaringen als correspondent in Nederland boekstafte in *Onder Hollanders*, stelt het wat minder zwart/wit.

*'De Nederlanders met hun slimmigheid en hun moderne meningen, zijn in het Europese klasje te vergelijken met dat vreselijk slimme jongetje of meisje vroeger op school. Je weet wel, het kind dat altijd met de vinger in de lucht zat en dat de meester zo graag wilde helpen met het bijspijkeren van de domme klasgenootjes. We weten allemaal hoe onpopulair die bolleboos was. Gidsland zijn schept verplichtingen. Als je het beter meent te weten, moet je voorop durven te lopen. (...) Zelf kom ik uit een land van labbekakken zonder langetermijnvisie. Niet te veel innoveren, geen problemen zoeken, iedereen met rust laten. Nederlanders brengen leven in de Europese brouwerij. Ze worden ook vaak geïmiteerd. Het zijn naïeve pioniers, die voor de anderen de kastanjes uit het vuur halen. (...) Handig, zo'n gids die honderd meter voor jou het moeras inloopt en het drijfzand en de krokodillen aanwijst. België, dat in het buitenland vaak als conservatief wordt omschreven, is in het kielzog van deze gids zelf een van de meest progressieve landen ter wereld geworden. Het gaat alleen geruislozer. België is de lichtversie van Nederland geworden.'*²

Nu is het inderdaad zo, dat de Belgische en Nederlandse politieke cultuur het laatste decennium naar elkaar zijn gaan toegroeien. Een kwestie van stijl en persoonlijkheid natuurlijk, maar bovenal zijn het langlopende en niet specifiek nationale processen (ook al verschilt de vorm ervan van land tot land) zoals interculturalisering, verschuivingen in (arbeids)mobiliteit, secularisering en de ontakeling van levensbeschouwelijke sociabiliteit, het stijgende opleidingspeil, de globaliseringstrend (en zijn politieke effecten), die hieraan ten grondslag liggen.

Ook Europa is ongetwijfeld een factor, met dien verstande (zoals publicist Paul Scheffer constateerde) dat Europa niet op Nederland, maar vooral op België lijkt.

Pleidooi voor nieuwsgierigheid

Willen journalisten zich nog wel eens over België of Nederland buigen, onder historici gebeurt dat tegenwoordig opvallend weinig. Dat is jammer, en eigenlijk niet verklaarbaar. Waar is die nieuwsgierigheid gebleven?

Wetenschappers willen elkaar – op congressen of in Nederlandse (!) tijdschriftredacties – nog wel eens ontmoeten, promovendi wisselen soms even van land en een handvol studenten laat zich uitruilen. Vergelijkende studies komen er echter nauwelijks van. Een enkele uitzondering zo nu en dan bevestigt de regel.

Toch bestaan er zelfs twee goede handboeken. Het standaardwerk van Ernst Kossmann, dat oorspronkelijk in 1976 verscheen onder de titel *De Lage Landen 1780-1940: anderhalve eeuw Nederland en België* en nadien geregeld is herzien en uitgebreid. En in 1993 verscheen onder redactie van Hans Blom en Emiel Lamberts *Geschiedenis van de Nederlanden*. Een ééndelige geschiedenis van de Nederlanden, stellen de redacteurs, was nog niet beschikbaar, terwijl – de openingszin van het boek is veelbetekenend – in België en in Nederland 'veel belangstelling voor de eigen geschiedenis' bestaat. Daar hebben ze gelijk in gehad. Het handboek is herdrukt en in het universitaire onderwijs goed bruikbaar gebleken. Of het ook aanleiding heeft gegeven om met *elkaars* geschiedenis kennis te maken, valt te betwijfelen.

Het gesternte was dan ook niet al te gunstig. De beide, in meer dan één opzicht breed opgezette pogingen om de *Algemene Geschiedenis der Neder-*

landen als één geheel te schrijven, werden immers al bij verschijnen (1949-1958 en 1977-1983) door critici veroordeeld als een toonbeeld van negentiende-eeuwse ijdelheid.

In het basis- en voortgezet onderwijs behoort België niet of nauwelijks tot de gebruikelijke stof. Onbegrijpelijk eigenlijk, want juist met betrekking tot belangrijke (en gecanoniseerde) thema's als de verzuiling, de oorlog, de politieke cultuur en staatsinrichting zou een vergelijkende aanpak niet alleen zinvol maar ook leuk zijn!

België transitland: hoeveel kilometers snelweg heeft de gemiddelde scholier niet op de achterbank doorgebracht op weg naar Frankrijk vakantieland? Maar wat doen we met die levenservaring? Docenten en leerlingen moeten het doorgaans hebben van een Euregioaal of anderszins incidenteel treffen. Bovenmoedijks houdt men het bij een excursie naar Ieper, Brugge of Antwerpen. Bovendien is het tekenend, dat *Kleio* in geen drieënvertig jaar meer dan 'en marge' aandacht heeft besteed aan Belgische geschiedenis.

Daar moest maar eens verandering in komen. We kunnen het eens zijn met de Nederlandse hoogleraar Geert Hofstede als hij in *Culture's consequences: international differences in work-related values* (Beverly Hills 1980) stelt, dat ondanks de (deels) gemeenschappelijke taal en grens geen twee landen cultureel zo verschillend zijn als Nederland en België. Maar laten we nu ook eens nieuwsgierig worden!

Noten

- 1 S. de Schaepdrijver, 'België als idee', in: G. van Istendael (red.), *Het nut van België* (Antwerpen, Amsterdam 1993).
A. Morelli (red.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië* (Berchem 1996).
B. de Wever, 'Je bent wat je voelt', *Knack* (6 december 1995).
G. van Istendael, *Nieuwe uitbarstingen* (Antwerpen, Amsterdam 1999).
Voor een overzicht van deze discussie: N. Beyens, 'Van nieuwe Belgen en vaderlandse beeldenstormers', *Nieuwste Tijd* 1,4 (2002) 71-86.
- 2 D.J. Eppink, *Vreemde burens. Over politiek in Nederland en België* (Amsterdam, Antwerpen 1998). S. de Foer, *Onder Hollanders. Een Vlaming ontdekt Nederland* (Amsterdam 2001).

Nele Beyens

Federalisering op z'n Belgisch

'België is een federale Staat, samengesteld uit gemeenschappen en gewesten',
zo luidt het eerste artikel van de Belgische grondwet sinds juli 1993.

Daarmee is officieel een einde gekomen aan de eenheidsstaat België zoals die na de
revolutie van 1830 was ingesteld.

'La Belgique de papa' is niet meer. Tegengestelde belangen tussen het Nederlandstalige
en het Franstalige deel van België – communautaire spanningen genoemd – maakten
het samenleven tussen Walen en Vlamingen in één Belgische staat steeds moeilijker en
deden de vraag naar regionale autonomie almaar luider klinken.

5

N. Beyens studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven en is als AIO verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

10 nov. 1963. De betogers zeggen niet terug te zullen deinzen. Zelfs niet voor de destijds befaamde bommenmaker Jacques Stassart.

Betoging in Antwerpen in 1963 naar aanleiding van de taalwetgeving.

tijde tracht men de overgave van Brussel aan de Franstaligen te vermijden. In Wallonië is de fixatie op Brussel veel minder. De Franstalige vertegenwoordiging is door het numerieke overwicht gewaarborgd en Wallonië tracht vooral zijn economische belangen te behartigen. Het Brusselse grootkapitaal wordt daarbij vaak juist als tegenstander gezien.

Als gevolg van het hervormingsproces is een unieke federale structuur ontstaan, bestaande uit gemeenschappen en gewesten, elk met een eigen regering en parlement. Tussen de bestuurlijke bevoegdheid van deze gemeenschappen en gewesten enerzijds en de federale overheid anderzijds is geen hiërarchie aangebracht. Het resultaat is een warrige kluit van parlementen, regeringen en bevoegdheden.

Door de steeds verdergaande bevoegdheden van de deelregeringen blijft van de federale bevoegdheden niet veel over. Op het gebied van het onderwijs bijvoorbeeld kan België geen internationale verdragen meer afsluiten. Vlaanderen en Wallonië kunnen dat wel. Illustratief is ook de kwestie van de nationale plantentuin, gelegen op Vlaams grondgebied, die traditioneel onder het federale ministerie van landbouw viel. Bij de laatste grondwetsherziening in 2001 werd dit ministerie opgeheven en een akkoord gesloten over de plantentuin: de planten, de plantenverzameling en de bibliotheek blijven federaal, maar de tuin wordt Vlaams en het Franstalige personeel komt onder de bevoegdheid van de Franse Gemeenschap. Kortom, het federaliseringproces biedt niet alleen oplossingen, maar legt ook vaak de basis voor nieuwe problemen. Hoe kan men nog wegwijzen raken in het 'Belgische Labyrint'?

Voorgeschiedenis

De communautaire gevoeligheden achter de hele federaliseringsdiscussie gaan terug op de spanningen tussen de twee grote taalgemeenschappen in het jonge België. De belangrijkste kwestie destijds was dat alleen het Frans erkend werd als officiële bestuurstaal. De Vlaamse beweging ijverde voor de erkenning van het Nederlands. Naar-

mate aan het einde van de negentiende eeuw successen werden geboekt, breidde het actieterrein van de Vlaamse beweging zich uit. Van een zuivere taalbeweging ontwikkelde zij zich tot een brede sociaal-culturele emancipatiebeweging.

Met de verwezenlijking van de eerste taalwetten (1837 en 1878) nam ook de Franstalige agitatie toe en ontwikkelde zich een Waalse beweging. In eerste instantie was het vooral de Franssprekende burgerij in de Vlaamse steden die de verwezenlijking van de Vlaamse eisen tegen ging. De Waalse beweging verplaatste zich vervolgens naar Wallonië, maar zou nooit de omvang krijgen van haar Vlaamse tegenhanger.

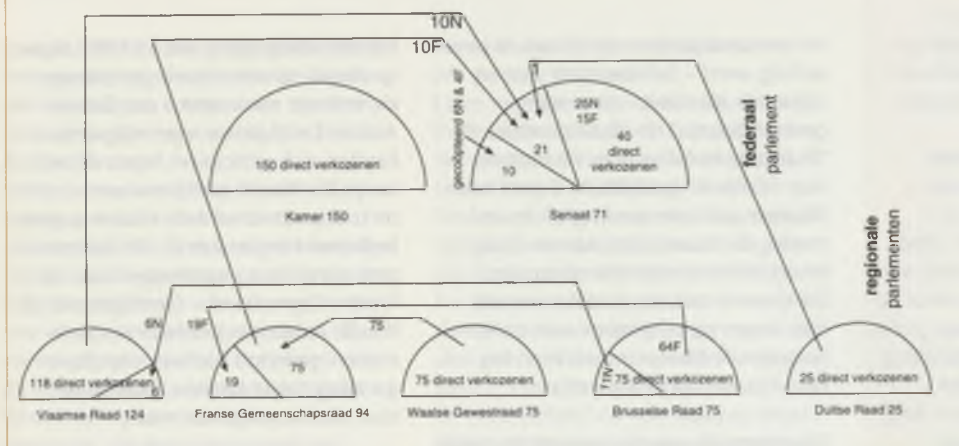
Het is in Wallingantische kringen dat voor het eerst de vraag naar federale herstructurering werd gehoord. Deze kwam voort uit de angst dat de Franstaligen als gevolg van de gelijkheidswet (1898) – die regelde dat de wetteksten voortaan ook in het Nederlands werden omgezet – een minderheidspositie zouden krijgen. Regionale autonomie moest een garantie bieden tegen de onderdrukking door de *état Belgo-Flamand*. Aan Vlaamse zijde deed het federale denken zijn intrede tijdens de Eerste Wereldoorlog. Sindsdien is het in België nooit helemaal meer weg geweest. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw werd het echter door de oprichting van regionale partijen, zoals de Volksunie in 1954, een belangrijk punt op de politieke agenda. In 1963 werd de taalgrens vastgelegd om verdere uitbreiding van het Frans rondom Brussel tegen te gaan. Brussel kreeg een tweetalig statuut en in de zes randgemeenten die als Nederlandstalig werden aangemerkt, werden voor de Franstalige inwoners speciale faciliteiten ingevoerd.

In Vlaanderen zijn die altijd als overgangsmaatregel beschouwd. Voor de Franstaligen golden ze van meet af aan als blijvend verworven rechten. Naast de Brusselse randgemeenten werden ook sommige gemeenten langs de taalgrens zogenaamde faciliteitsgemeenten.

In de jaren zestig deed een Wallingantische partij, het *Rassemblement Wallon*, zijn intrede in de politiek. Waar de Volksunie vooral pleitte voor meer culturele autonomie, ijverde haar Waalse tegenhanger voor federalisme op economisch gebied, in de hoop de econo-

De federalisering in België is uniek. Het is namelijk geen proces van samenvoeging, maar van decentralisatie. Het regionaliseringsproces kristalliseerde uit in vijf grondwetsherzieningen (in 1970, 1980, 1988, 1993 en 2001), ging gepaard met enorme discussies en leidde meer dan eens tot een regeringscrisis. Voortdurend werd er geschipperd om de verschillende en vaak tegengestelde eisen, wensen en gevoeligheden van de verschillende regio's met elkaar te verzoenen. Elke stap in het federaliseringproces was een compromis om een nieuw communautair evenwicht te realiseren. De verschillende regio's en taalgemeenschappen konden zich met elk nieuw bereikt akkoord min of meer tevreden stellen, maar niemand was ooit laaiend enthousiast. Vooral Brussel was een wekerende bron van onenigheid. Enerzijds fungeerde Brussel als dé splijtzwam bij uitstek, anderzijds was het het hart dat Vlaanderen en Wallonië als een siamese tweeling verbond. Voor Vlaanderen heeft Brussel vooral een symbolische betekenis. Te allen

BELGIË SINDS 1830

Politieke structuur van België na de vierde staatshervorming 1992/1993.

Naar: P. Berckx, Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiek Recht (1992) 783.

mische achteruitgang in Wallonië een halt toe te roepen.

In Brussel ten slotte werd in 1965, als reactie op de Vlaamse eisen het *Front Démocratique des Bruxellois Franco-phones* (FDF) opgericht.

In het spoor van deze regionale partijen en onder druk van de toenemende communautaire spanningen – vooral in verband met de verplaatsing van het Franstalige deel van de Leuvense universiteit naar Wallonië – splitsten ook de traditionele Belgische partijen zich op in autonome Nederlandstalige en Franstalige partijen.

Voorzichtige decentralisatie

Het was duidelijk dat de Belgische staatsstructuur moest worden aangepast. Met de grondwetsherziening van 1970 werd de eerste stap gezet in de richting van een gedecentraliseerd bestuur door de instelling van drie gemeenschappen en drie gewesten. De gemeenschappen – de Franstalige, de Vlaamse en de Duitstalige – kregen de bevoegdheden over culturele en persoonsgebonden aangelegenheden; de gewesten – een Vlaams, Waals en Brussels-Hoofdstedelijk – verwierven de verantwoordelijkheid over meer plaatsgebonden kwesties, met name op economisch gebied.

De federale regering zou voortaan bestaan uit een gelijk aantal Franstalige en Vlaamstalige ministers, met uitzondering van de minister-president, zodat de Waalse angst om in een minderheidspositie te geraken werd weggenomen.

De besluiten van 1970 bepaalden de verdere richting van de staatshervorming en legden de grondslag voor het unieke Belgische federale model.

De verdeling in gemeenschappen enerzijds en gewesten anderzijds maakt duidelijk hoezeer het hervormingsproces een compromis betreft tussen Vlaamse en Waalse eisen en gevoeligheden. Met de vorming van de gemeenschappen werd tegemoetgekomen aan de Vlaamse eisen voor meer culturele autonomie. De gewesten boden een antwoord op de Waalse vraag naar meer autonomie op economisch gebied.

De gemeenschapsinstellingen konden relatief gemakkelijk worden opgenomen in de grondwet. De Vlaamse gemeenschap kreeg, binnen het domein van haar bevoegdheden, de verantwoordelijkheid over Vlaanderen, alsook over de onderwijs- en culturele instellingen in Brussel die het Nederlands als de voertaal gebruikten. Aan Franstalige zijde gebeurde hetzelfde. De gemeenschappen kregen een eigen parlement of cultuurraad – samengesteld uit nationale parlementsleden van de eigen taalgroep – en een eigen regering of executieve – bestaande uit leden van de federale regering. Bewindslieden hadden zodoende een dubbelmandaat: zij functioneerden zowel op nationaal als op regionaal niveau. Dat zou tot aan de staatshervorming van 1993 zo blijven. Bij de regeling van de gewestvorming waren de problemen aanzienlijk groter. Over de geografische afbakening van het Brusselse gewest werd geen akkoord bereikt. De Vlamingen wensden het Brusselse gewest qua omvang en bevoegdheden zo beperkt mogelijk te houden: een derde gewest zou hen in de minderheid drukken. Aan Waalse zijde drong men echter aan op een volwaardig derde gewest met bovendien een ruime geografische omvang.

De gemeenschappen

DE VLAAMSE GEMEENSCHAP

DE FRANSE GEMEENSCHAP

DE DUITSTALIGE GEMEENSCHAP

De gewesten

HET VLAAMSE GEWEST

HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJKE GEWEST

HET WAALE GEWEST

Verdere uitbouw

In de jaren zeventig en tachtig werden verdere stappen ondernomen om de gewestvorming definitief te organiseren (een Waalse eis) en om de bevoegdheden van de gemeenschappen te vergroten (een Vlaamse eis). Met de staatshervorming van 1980 kregen zowel de gemeenschappen als de gewesten volwaardige wetgevende raden en deelregeringen en de bevoegdheden werden verder uitgebreid. Tevens werd vastgelegd dat er geen enkele vorm van hiërarchie zou bestaan tussen het federale en het regionale niveau.

In Vlaanderen vond meteen een fusie plaats tussen de gewest- en gemeenschapsinstellingen. Bijgevolg heeft Vlaanderen slechts één deelparlement

en één deelregering. Aan Franstalige zijde is aan de mogelijkheid tot fusie voorbijgegaan en bestaat er dus een dubbelstructuur.

De problemen rond het Brusselse gewest bleven ook nu onopgelost.

De hervormingen kwamen niet alleen voort uit het uiteengroeien van de verschillende bevolkingsgroepen, maar ze maakten de tegenstellingen nog groter. Door de federalisering en de instelling van regionale besturen was men immers niet langer gewoon Belg. Men werd ook Vlaming, Waal of Brusselaar, Nederlands- of Franstalig. Afhankelijk van woonplaats en taal kreeg men – al dan niet gewenst – een regionale identiteit aangemeten. Voor iemand uit Gent of Luik veranderde er niet zoveel, maar voor mensen uit de regio Brussel wel. Hoe perfect tweetalig ook, een individu kan maar van één taalgroep deel uitmaken en moet dus een expliciete keuze maken. Franstalige inwoners van de faciliteitengemeenten rond Brussel woonden tegen hun zin plots in Vlaanderen en moesten zich schikken naar de besluiten van de Vlaamse (en dus een vreemde) overheid. Hun ongenoegen daarover uitte zich onder meer in actie voor meer faciliteiten. Als Belgische staatsburger wensten zij ook in Vlaanderen over dezelfde rechten te beschikken als de inwoners van Wallonië. Met deze eis stonden zij – vaak letterlijk – tegenover hun Vlaamse burens die protesteerden tegen de aanwezigheid van Franstalige scholen die bovendien met Vlaams gemeenschapsgeld moesten worden gefinancierd.

Een roemrucht lokaal conflict speelde zich af in de faciliteitengemeente Voeren, sinds 1963 deel van de provincie Limburg, voorheen van Luik. De Franstalige Voerenaars ijverden, onder aanvoering van de onverzettelijke burgemeester José Happart, voor een herziening van de taalgrens. De Vlamingen weigerden dat radicaal. De Voerense kwestie leidde tot ettelijke regeringscrises en bracht overal in het land discussie op gang. Happart gold in die dagen voor veel Vlamingen als de verpersoonlijking van het kwaad. Vooral de zogenaamde Vlaamse Voerenwandelingen, waarbij overtuigde en vaak rechtse Vlamingen naar Happarts thuisbasis trokken om het Vlaamse karakter van de streek in de verf te zetten, liepen uit op handgemeen.

Het communautaire debat van de jaren tachtig werd – behalve door taal en regionale identiteit – bovendien gevoed doordat de Vlaamse media de 'financiële transfers' van Vlaanderen naar Wallonië 'ontdekten'. Zowel in de Vlaamse politieke partijen, als in de media, de Vlaamse huiskamer of de kroeg leidde dit tot felle discussies. De Vlaamse belastingbetaler wenste niet langer op te draaien voor de verliesgevende Waalse industrie en het dure Waalse onderwijssysteem.

De commotie van de jaren tachtig leidde tot de derde staatshervorming en de uitbreiding van de gemeenschaps- en gewestbevoegdheden (respectievelijk onderwijs en openbare werken, delen van openbaar vervoer en industrieel beleid). Niet alleen was dit een antwoord op de Vlaamse eis om de geldtransfers van het noordelijke naar het zuidelijke deel van het land in te dijen. Tevens moest deze regeling de overheidsuitgaven helpen saneren. Tot dan toe moest tegenover elke frank die naar Vlaanderen ging, er een ten gunste voor Wallonië staan en omgekeerd. Onnodige uitgaven en budgettaire problemen voor de federale overheid waren het gevolg. Decentralisatie van de grote uitgavenposten was dus de oplossing om het mechanisme van de dubbele uitgaven uit te schakelen.

Ook werd een akkoord bereikt over Brussel. De omvang van het Brussels-Hoofdstedelijk gewest bleef beperkt, maar in ruil daarvoor werden de faciliteiten in de zes randgemeenten in de grondwet verankerd. De Franstalige interpretatie als waren deze faciliteiten blijvende rechten werd op die manier verzegeld. Een Brusselse regering en raad werden ingesteld. Zoals op het federale niveau de Franstalige minderheid in België waarborgen kreeg voor een evenredige vertegenwoordiging, zo kreeg de Vlaamse minderheid die binnen de Brusselse regering.

Naar een officieel federalisme

Toch bleef er – vooral aan Vlaamse zijde – ongenoegen bestaan over de beperkte financiële bevoegdheden van de deelregeringen en over de dubbelmandaten. Men wilde de stap zetten naar een echte federatie met volwaardige deelparlementen. En in 1993 werd een vierde staatshervorming, zoals vastgelegd in het Sint-Michielsakkoord, afgerond.

Een eerdere poging was in 1991 afgesprongen op een regeringscrisis over de verkoop van wapens aan Saoedi-Arabië. De Vlaamse regeringspartijen kantten zich principieel tegen de verkoop. De Waalse partijen waren voor: de toekomst van enkele Waalse wapenbedrijven hing er van af. De spanningen waren hoog opgelopen toen de Waalse Gewestraad – samengesteld uit Waalse leden van het federale parlement – bedreigd had een exportvergunning toe te kennen, hoewel het daar niet bevoegd toe was.

Het Sint-Michielsakkoord hervormde de Belgische staat grondig. De deelparlementen werden voortaan allemaal rechtstreeks verkozen. Hiermee kwam een einde aan de dubbelmandaten van de regionale parlementsleden. Tevens werd opnieuw een aantal bevoegdheden overgeheveld. De belangrijkste zijn een aantal sociale bevoegdheden voor de Gemeenschappen en delen van het landbouw- en milieubeleid voor de Gewesten. Bovendien kregen beide gewesten het internationaal verdragsrecht voor de domeinen waarvoor zij bevoegd zijn.

Voorts werden ook de federale instellingen hervormd. Het aantal kamerleden en senatoren werd flink gereduceerd. De bevoegdheden van de senaat werden teruggeschroefd.

Een belangrijk punt bij de hervorming betrof het zogenaamde territorialiteitsbeginsel. Dat stelde dat men woonachtig diende te zijn in een gewest of moest behoren tot een gemeenschap om als vertegenwoordiger ervan te kunnen optreden. Deze Vlaamse eis moest het voor Happart onmogelijk maken te zetelen in de Waalse gewestregering, zolang hij in Voeren bleef wonen.

De Franstaligen keurden het akkoord toch goed, in ruil voor extra geld. Om het faillissement van de Franse Gemeenschap (als gevolg van de hoge uitgaven voor onderwijs) te voorkomen, werd voorzien in een grotere geldstroom naar de gemeenschappen. De Franstalige pers en publieke opinie zagen het akkoord overigens als een concessie.

Het Waalse en Vlaamse enthousiasme voor een voortschrijdende autonomie hebben zich in de loop van de hervormingen beduidend anders ontwikkeld. Het federaliseringproces wordt in het zuidelijk deel hoe langer hoe meer gezien als een Vlaams dictaat. De drin-

gende behoefte aan meer geld – weer ten gunste van het onderwijs – heeft de Franstaligen echter doen instemmen met een vijfde hervorming van de Belgische staat.

Deze tot nu toe laatste hervorming kreeg gestalte in het Lambermontakkoord (2001). Het landbouwbeleid ging naar de gewesten, evenals de verantwoordelijkheid voor de organisatie van de provincies en gemeenten. De bevoegdheden van de deelregeringen in verband met buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking werden verruimd. De financieringswet vergrootte het budget van de gemeenschappen en verstrekke de gewesten een ruimere fiscale bevoegdheid door dat zij bepaalde belastingen voortaan rechtstreeks konden innen.

Bij de goedkeuring van het Lambermontakkoord bleek eens te meer hoe diep de meningen verdeeld zijn. Om aan de vereiste tweederde meerderheid te komen, was opnieuw steun van de oppositie nodig. In 1993 was de tweederde meerderheid gehaald dankzij de steun van de groene partijen, in ruil voor de belofte dat de ecotaks zou worden ingevoerd. Deze keer moesten de Franstalige Christendemocraten (PSC) over de streep worden getrokken door de belofte dat zij als oppositiepartij bij de verdeling van extra (federaal) geld zouden worden betrokken en dat het minderhedenverdrag zou worden aangenomen. Het minderhedenverdrag moest de rechten van de Franstaligen in de Brusselse rand waarborgen. De PSC-steun was noodzakelijk omdat de radicale fractie van de Volksunie – die op regionaal vlak mee in de coalitie zat en waarvan een aantal kopstukken het Lambermontakkoord mee vormgegeven hadden – met het minderhedenverdrag weigerde in te stemmen. Interne onenigheid over het Lambermontakkoord leidde uiteindelijk tot de opsplitsing van de Volksunie.

Bij wijze van conclusie

Op het ogenblik lijkt er een vrij grote consensus te bestaan over het nut van regionale autonomie. Over de vraag hoe ver deze autonomie moet gaan, zijn de meningen echter verdeeld. Dit kwam reeds begin jaren negentig tot uiting in de discussie of het Sint-Michielsakkoord al dan niet de definitieve staatshervorming was. Aan Vlaamse zijde bleef men ijveren voor ruimere bevoegdheden voor de deelregeringen. Aan Franstalige zijde vond

men de aftakeling van België nu wel ver genoeg gegaan. Deze tegengestelde visie uitte zich zelfs in de wetteksten. In de Franstalige versie sprak men van een 'achèvement' (voltooiing, beëindiging), in de Nederlandstalige versie van een 'vervollediging' van de staatshervorming; en dat klinkt net iets minder definitief. De Vlaamse versie heeft zich doen gelden. Hoewel nog steeds stemmen worden gehoord voor een verdere regionalisering en zelfs voor separatisme, heeft de meerderheid van de Vlaamse bevolking toch te kennen gegeven voorstander te zijn van het voortbestaan van België.

In de loop van de jaren negentig werd de federaliseringskwestie steeds meer een zaak van de politiek. De grote communautaire discussies werden niet meer in de kroeg gevoerd, maar louter in het parlement. De stimulans tot verdere federalisering kwam niet meer van het volk, maar van de regionale instellingen zelf – en dan vooral van de Vlaamse regering. De meeste Belgen hebben hun Belgische en regionale identiteiten met elkaar verzoend, al bracht de overdreven profileringsdrang van de Vlaamse regering de nodige kritiek van Vlaamse én Waalse kant teweeg. De regionale conflicten zijn geluwd, een enkele opflakking zoals in Voeren in 2001 daargelaten. De beslissing van het stadsbestuur (dat sinds de verkiezingen van 2000 uit Nederlandstaligen bestaat) om een aantal goedkope huurwoningen – allemaal bewoond door Franstaligen – te verkopen, gaf weer aanleiding tot gewelddadigheden tussen Nederlandstalige en Franstalige Voerenaren.

Hoever de regio's uit elkaar gegroeid zijn, wordt steeds duidelijker. Vlamingen en Walen kennen elkaar steeds minder. Ze komen elkaar nog weinig tegen, kijken naar andere televisieprogramma's, lezen andere kranten en tijdschriften, gaan naar andere theaterstukken, hebben elk hun eigen beroemdheden. De kennis van het Nederlands in Wallonië is altijd belabberd geweest, en nu is ook de kennis van het Frans in Vlaanderen sterk afgenomen. De voertaal tussen Vlamingen en Walen is steeds vaker het Engels. Ook bestuurlijk groeien beide landsdelen almaar verder uiteen. Zo is in Vlaanderen besloten om het kijk- en luistergeld (tegenwoordig een gewestbevoegdheid) af te schaffen. Aan Waal-

Literatuur

Nico Jacquemin en Mark van den Wijngaert, *O dierbaar België. Ontstaan en structuur van de federale staat* (Antwerpen/Baarn 1996).

Marc Platel, *Het nieuwe België. Andere Belgen. 1830 - het Sint-Michielsakkoord* (Knokke-Heist 1993).

Marc Swyngedouw en Marco Martiniello, *Belgische toestanden. De lotgevallen van een kleine bi-culturele democratie* (Antwerpen/Amsterdam 1998).

Kas Deprez en Louis Vos, *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000* (Antwerpen/Baarn 1999).

Geert van Istendael, *Het Belgische labirint. Wakker worden in een ander land* (Antwerpen/Amsterdam 2001).

se zijde – waar de gewestregering zich dit inkomstenverlies niet kan veroorloven – blijft deze belasting gewoon bestaan. Bij de Vlaamse regering ligt een wetsvoorstel op tafel om burgemeesters voortaan rechtstreeks te kiezen. In Wallonië wil men van een dergelijke verandering niet weten.

Toch wonen Vlamingen en Walen nog altijd in één land. Bij tijd en wijle worden ze daaraan herinnerd. De treinbot-sing (2001) ten zuiden van Leuven die in grote mate te wijten was aan een communicatieprobleem is bijvoorbeeld zo'n moment geweest. Wil men België in stand houden – en dat is nog steeds de wens van de meeste Belgen – dan moeten de verschillende landsdelen weer met elkaar in contact treden. Het recente akkoord over de senaats-hervorming (april 2002) – waarbij de senaat wordt herschapen in een overlegorgaan samengesteld uit afgevaardigden van de gewesten en de gemeenschappen – moet hiertoe op politiek niveau de mogelijkheid gaan bieden. De groeiende kloof heeft – ironisch genoeg – de noodzaak tot samenwerking en overleg versterkt.

Verkeer en infrastructuur

'België pendelde en bleef pendelen. België was het eerste land geweest in Europa dat het goedkope spoorwegabonnement invoerde; dat gebeurde al in 1878. (...) In bijna elk gat had je een station. Was dat er niet, dan werd er wel een tramstation gebouwd. De trams reden in hun eigen bedding langs de grote wegen, soms dwars door veld en wei. (...) Dat pendelen is niet afgenomen. In de jaren zeventig kwamen de autowegen. De eerste autoweg lag er al in 1958, tussen Brussel en Oostende. (...) Maar vanaf het begin van de jaren zeventig werd een echt autowegennet over het hele land gesmeten. (...) Ze doorstreep-ten oude landschappen breeduit. De meeste zijn zo weelderig verlicht 's nachts dat ruimtevaarders een soort

oranje spin kunnen zien. Ze noemen die 'the Belgian Window'. (...)

Dankzij die autowegen werd moeiteloos voortgependeld en in de dorpen werd moeiteloos voortgebouwd.

De autowegen waren zo gul opgevat en er werd nog zoveel met de trein gereisd dat we tot 1986 hebben moeten wachten tot we problemen kregen met de verkeersopstoppen. (...) Al die jaren hebben de Belgen, en in dat opzicht is er geen enkel verschil tussen Vlamingen en Walen, geweigerd zich vlak bij hun werk te vestigen. (...) Ruimtelijke ordening? Ordeloze ruimte lijkt me Belgischer.'

G. van Istendael, *Het Belgisch labyrint*.
Wakker worden in een ander land
(Amsterdam/Antwerpen 1997¹²)
179-180, 181.

**België, Vlaanderen, Wallonië
in twee wereldoorlogen ...**

Sophie de Schaepdrijver

Een soort eeuwigheden'

De afgelopen dertig jaar is ook de publieke oorlogsherinnering in het teken komen te staan van de Vlaams-Waalse tegenstelling. De flakkerende discussie over wat de Belgische identiteit nu eigenlijk nog inhoudt, trekt een stevige wissel op het verleden. 'Communautiseer het probleem, en je hebt zowel je diagnose als je remedie klaar', ironiseerde onlangs de Belgische historicus Pieter Lagrou.

Het probleem van de eigentijdse geschiedschrijving, zo stelde Jan Romein in 1958, is de toekomst. De onbekendheid van de toekomst, om precies te zijn. De contemporaine historicus ziet zich, aldus Romein, geplaagd voor 'het theoretische probleem, dat men het proces van ontwikkeling in de eigen tijd wel aan de gang ziet, maar de richting ervan daarom nog niet met zekerheid kan bepalen, doordat men de afloop niet kent, gelijk dat bij vroegere fasen der geschiedenis tot op grote hoogte wel het geval is.'¹

Kortom, de uiteindelijke 'richting' van de twintigste-eeuwse geschiedenis van de Lage Landen was vanaf het gezichtspunt van 1958 niet te bepalen. Maar wél wierp de geschiedenis van de wereldoorlogen achteromkijkend licht op wat voorafging: de oorlogen vormden, in Romeins optiek, een 'afloop', die toeliet de 'richting' van éérdere ontwikkelingen te bepalen. En hier gaf hij een zeer veelzeggend voorbeeld: het leek hem in het geheel 'niet moeilijk

om de wording van de Belgische natie als grondfenomeen van de Belgische geschiedenis in de negentiende eeuw te onderkennen, wanneer men eenmaal weet, dat die natie de twee zwaarste crises die haar bestaan in deze eeuw op het spel zetten – de beide wereldoorlogen – als natie glansrijk te boven is gekomen.'²

Dit zijn woorden die van heel veraf lijken te komen. Neem Romeins ongeschikte finalisme: dit is nog het soort geschiedschrijving dat zich permitteert met vaste hand grote lijnen door het verleden te trekken die feilloos belanden bij het nu – een 'nu' dat per definitie het toppunt van een ontwikkeling is.³

De huidige historici weten het nog zo net niet. 'Wij wantrouwen de vertellers van grote verhalen,' stelde onlangs een Engels historicus in een inleiding tot de geschiedschrijving.⁴

Romeins manhaftige omgang met het verleden behoort thans zelf tot het verleden. De vraag of dit een goede zaak is, dient hier niet beantwoord. Maar er is een meer directe reden waarom Romeins uitspraak thans zo *dépassé*

overkomt: zijn stelling over de 'Belgische natie'. Deze beide termen worden immers haast nooit meer samen vermeld. Noch in het openbare debat noch in de geschiedschrijving wordt België tegenwoordig als 'natie' betiteld. Maaksel, misbaksel, kunstwerk – dat alles, ja, maar het zo hecht klinkende 'natie' blijft thans voorbehouden aan Vlaanderen en Wallonië. En de wereldoorlogen, die voor Romein nog zo eclatant golden als het ultieme bewijsstuk van het bestaan van de 'Belgische natie', moeten juist België's wezenlijke onmogelijkheid aantonen.

De wereldoorlogen herinnerd

Het Belgische oorlogsdiscours in media en politiek van de jongste twintig à dertig jaar lijkt impliciet uit te gaan van de veronderstelling dat zo iets als een *Belgische* oorlogservaring nooit heeft bestaan, dat de Vlaams/Waalse tegenstelling een niet te overschrijden grens door de ervaringen heen trekt. Zo zond de Vlaamse Radio- en Televisieomroep in 1998 een documentaire uit over de executies van Belgische 'deserteurs' door de eigen legeroverheid in 1914-1918.⁵ Deze documentai-

Zomer 1941: Vlaamse vrijwilligers voor het Oostfront. Bij de propagandacampagnes werd uitgebreid gebruik gemaakt van Vlaamse gevoelens.

re spitte zich toe op het taalaspect. Zij behandelde met name de kwestie van de Nederlandstalige gefusilleerden voor wie de rechtspleging geheel of gedeeltelijk in het Frans was verlopen, hoewel ze voor een procedure in het Nederlands hadden gekozen. Een lelijk onrecht, en dat temeer in de toch al moreel bedenkelijke militaire rechtspraak van de 'Grote Oorlog'. Toch dient onderstreept dat er op zijn allerhoogst – de bronnen zijn niet eenduidig – vier van dergelijke gevallen waren. Bovendien lagen de executiepercentages in 'eentalige' legers als de Franse en Britse aanzienlijk hoger dan bij de Belgen, wier regime 'niet anders dan levensreddend (kan) worden genoemd'.⁶

Het taalvraagstuk is uiteraard niet irrelevant. Maar dit soort al te exclusieve aandacht vertekent 'taal' tot een allesoverheersende dimensie van onrecht in de Belgische frontervaring – quod non!

Een tweede voorbeeld van het buiten proportie opblazen van de Vlaams/Waalse tegenstelling in de ervaring van oorlog en na-oorlog is de Vlaamse beeldvorming over de 'repressie', zoals de (veelzeggende) Vlaamse term voor de bestraffing van collaborateurs vanaf 1945 luidt.

Binnen Vlaamsgezinde kring werd deze 'repressie' gaandeweg afgeschilderd als een soort anti-Vlaamse pogrom door

het Vlaamshatende officiële België. Vlaamse collaborateurs golden hier als martelaren voor de Vlaamse zaak. Het 'Vlaamse oorlogsidealisme' stond tegenover een 'onwaardig gerecht', zoals de hoofdredacteur van *De Standaard*: Manu Ruys, in 1987 schreef (in een voorwoord bij *Het taboe van de collaboratie*: een verbijsterende apologie voor het bruinste Vlaanderen van de hand van *Standaard*-journalist Louis Van Roy).⁷

Omgekeerd wordt de Waalse identiteit nog steeds opgehangen aan het verzet. Er was er een Britse historicus voor nodig om Rex, de fascistische collaboratiebeweging van Léon Degrelle – een Waal – te bestuderen. En niet zo lang geleden weigerde de *Encyclopédie du mouvement wallon* om een artikel over collaboratie op te nemen.⁸

De francofone identificatie met het 'goede' kamp breidt zich tot de legergeschiedenis uit. De advocaat Serge Moureaux, onverdroten voorvechter van de *francité* en voormalig socialistisch senator, beweerde in een recent interview in het weekblad *Le Vif/L'Express*, dat ten tijde van de Duitse inval van mei 1940 vele Vlaamse eenheden vluchtten of zich overgaven 'uit ontmoediging of in een geest van verraad', terwijl Waalse regimenten zich juist 'moedig' zouden hebben getoond.⁹

Kortom: de ervaring van beide oorlogen raakte, in de publieke beeldvorming, mettertijd opgedeeld in een Vlaamse en een Waalse ervaring, die wezenlijk van elkaar zouden verschillen. De geschiedenis van de oorlogen en van hun nasleep moet daarbij de authenticiteitsclaim van de gemeenschappen ondersteunen en het kunstmatige karakter van België onthullen. Zo stelde Serge Moureaux met klem dat historici maar eens moeten ophouden de 'communautaire kloof', die er naar zijn stellige oordeel in het Belgische leger in 1940 bestond, te 'verdoezelen'.¹⁰ De uiteindelijke realiteit heet die van de taalgemeenschappen te zijn, met de oorlogen als het ultieme moment van bewustwording. Er heet, om de titel van een Vlaamse brochure uit 1993 te citeren, een directe lijn te lopen *Van IJzerfront tot zelfbestuur*.¹¹

Deze zienswijze getuigt van een finalisme à la Romein. (Zij het dan een wrokgig en aanzienlijk minder welsprekend finalisme.) Het is een perspectief dat, uitgaand van het heden – namelijk de naar taallijnen hervormde Belgische staat – het verleden tot onontkoombaarheid herschikt. Niet zozeer 'van IJzerfront tot zelfbestuur' als wel omgekeerd: van zelfbestuur in één rechte lijn terug naar IJzerfront.

Het Belgische politieke discours van de laatste dertig jaar van de twintigste eeuw stond in hoge mate in het teken van één symbolische taak: het overnieuw trekken van de grenzen van de 'verbeelde gemeenschap' – van België – naar Vlaanderen/Wallonië. En het is deze prioriteit die, althans in politiek en media, de blik op de wereldoorlogen van lieverlede heeft gewijzigd. Zoals de historicus Pieter Lagrou het onlangs in een uiterst scherpe lezing stelde:

'Sinds een dertigtal jaren geldt er één passe-partout oplossing voor om het even welk maatschappelijk probleem in België: communautariseer het probleem en je hebt zowel je diagnose als je remedie klaar. Elke vraagstelling is simpelweg te herleiden tot een Vlaams-Waalse tegenstelling.'

Dus ook de veelheid van urgente publieke vragen over de oorlogen – alsof *'de hele Waals-Vlaamse haarklieverij die de Belgische politieke klasse sinds een dertigtal jaren obsedeert, zomaar naar het verleden (kan worden) teruggeprojecteerd.'*¹²

Communautaire geschiedschrijving

De geschiedenis van de 'communautarisering' van de publieke oorlogsherinnering in België moet nog geschreven worden.¹³ Een hoogtepunt in deze ontwikkeling is alvast *Mijn land in de kring (1830-1980)* geweest: de tweedelige bestseller uit 1983 van de historicus Karel Van Isacker (s.j.). *Mijn land* – waarmee overigens, en uiteraard, Vlaanderen wordt bedoeld – gaat over meer dan de wereldoorlogen. Het is een elegie, een meeslepend geschreven en solide (zij het eenzijdig) gedocumenteerde elegie voor een als 'gaaf' omschreven traditioneel, godsvruchtig en ecologisch ongerept Vlaanderen.

Het tweede deel, dat het tijdperk 1914-1980 bestrijkt, is vooral de geschiedenis van de teloorgang van dit Vlaanderen onder de mokerslagen van een verwoestende moderniteit, die met de Eerste Wereldoorlog begon.

Het tijdvak 1914-1940 is in Van Isackers relaas de époque van 'de idealisten': dié Vlamingen die in 1914 de ondergang van 'een eeuwenoude wereld' meemaakten, en vanuit dat trauma 'een betere toekomst' wensten te bouwen.¹⁴ De Vlaamse collaboratie in beide wereldoorlogen en de Nieuwe-Orde-bewegingen van het interbellum, waren volgens hem allemaal uitingen van eenzelfde idealisme, waarvoor Van Isackers passionele cultuurpessimisme een volgehouden rechtvaardiging vormt.

'Wie de tijd van de idealisten wil begrijpen,' schrijft hij, *'moet het land kennen dat zij liefhadden. Om dat land voor ont-aarding te behoeden, verzetten zij zich tegen het verbasterd politiek stelsel, tegen de ontluistering van het volk door het materialisme, tegen de afbraak van de oude levensvormen, tegen de vermin-king van het landschap. Het was een onmogelijke onderneming. Zij gingen er aan ten onder, in de woelige tijd die uitliep op de tweede wereldoorlog, en kwamen daarna terecht in een tegen idealen gepantserde wereld.'*¹⁵

De Vlaamse collaboratie wordt zo voorgesteld als in haar diepste wezen een beweging voor de verdediging van het in zijn 'eigenheid' bedreigde Vlaanderen – en derhalve als essentieel verschillend van de francofone collabora-

tie, die elke urgentie en elke rechtvaardiging moet ontberen.

(Dat laatste is een *Leitmotiv* geworden in het Vlaamse denken over collaboratie, ook bij auteurs die zeer ver staan van apologetiek à la Van Isacker. Zo stelde de televisiejournalist Maurice De Wilde, auteur van een uiterst kritische documentaire reeks over de tweede bezetting, in een interview uit 1994 dat *'de Waalse collaboratie veel minder te begrijpen is, omdat ze zich niet te beklagen hadden.'*¹⁶)

Voor Van Isacker was dé verantwoorde-lijke' voor de Vlaamse collaboratie in '40-'45 *'de Belgische staat die een eeuw lang de Vlamingen had misprezen.'*¹⁷

Was de Vlaamse collaboratie veilig in de Vlaanderen-contra-België-context ondergebracht (een perspectief dat de blik beneemt op het ongemakkelijke feit dat Vlaanderen net zo goed als francofoon België onder een bezetten-de macht leed), dan kon de burgerkeuze onder de bezetting worden herleid tot een communautaire vanzelfsprekendheid: *'de tegenstelling tussen collaboratie en verzet (was) een tegenstelling van Vlaamse nationalist en franstalige, vooral linkse patriotten.'*¹⁸

Een zienswijze waar de in verzetsmythes zwelgende francofone linkerzijde het volstrekt mee eens zou zijn. Deze zienswijze schuift ook het Vlaamse verzet verachtelijk opzij als evenzo-veel veil en opportunistisch rapalje, dat zich voornamelijk te buiten ging aan 'banditisme'.¹⁹

Van Isackers opus is een soort apotheose van een sinds de jaren vijftig aan de gang zijnde tendens: de Vlaamse katholieke 'coöptatie' van het collaboratie-erfgoed: een symbolische omhelzing die, zoals Lagrou in zijn vergelijkende studie naar de Westeuropese na-oorlog heeft opgemerkt, de Vlaamse Nazislachtoffers 'verweesd en verward' heeft achtergelaten.²⁰

De katholieke Vlaamsgezinde elites kozen vanaf de jaren vijftig voor een geschiedbeeld dat 'Vlaanderen' afschilderde als wezenlijk bedreigd door 'België' – en daarmee de Vlaamse collaboratie als een wellicht dwalend, maar intens begrijpelijk 'idealisme', en de 'repressie' als een Vlaamsvijandig 'feest van de haat'.

Deze keuze voor vergoelijking was bepaald niet voor alle Vlamingen vanzelfsprekend. De bitterste strijd om het geschiedbeeld van de Vlaamse collabo-

Een idealist: Rex-leider Léon Degrelle eiste in de jaren dertig een nieuwe orde.

ratie woedde in de jaren 1945-1958 dan ook veeleer in Vlaanderen zelf dan tussen Vlamingen en Walen.²¹ Maar nadat 'idealisme' naar buiten toe een cliché van Vlaamse vergoelijking was geworden, kon het aan Waalse zijde bijdragen tot een versterkte afwijzing van het héle Belgische staatsverband, aldaar met enigszins koket afgrijzen als *l' tat belgo-flamand* betiteld. Ook vijftig jaar na de bevrijding nog.

'Iedereen draagt zijn eigen hetzerige zinetje bij,' merkte de Brusselse historica Chantal Kesteloot in 1994 op.

*'Het beeld van een fascistisch of collaborerend Vlaanderen wordt een ideaal-instrument van mobilisatie in een Wallonië dat naar zijn eigen identiteit zoekt.'*²²

Interessant genoeg vond een dergelijke ontwikkeling na beide oorlogen plaats, zij het dat het officiële discours van het interbellum nog voornamelijk 'Belgisch' was. Maar ook toen begonnen fundamentalistische Vlaamsgezinden de 'activisten' (zoals de medewerkingsbereide Vlamingen in 1914-1918 zichzelf noemden) als erflaters te zien.²³ En ook toen versterkte deze houding een francofone afwijzing van de Vlaamsgezindheid überhaupt, c.q. een emergente Waalse afwijzing van 'België'.

De Vlaamse activisten, sneerde een Luiks journalist in 1936, *'hebben heus de vijand niet gediend, of op zijn overwinning gerekend, het waren immers... idealisten! Hen treft geen enkel verwijt: ze dienden Moeder Vlaanderen!'* Geen wonder, stelde de auteur na deze sarcastische uitval vast, dat *'men door de Vlaamsgezinde overdrijvingen meer en meer federalistische Walen ontmoet.'*²⁴

Zowel 'wallinganten' als Vlaamse apologeten van het activisme stelden dus de facto het activisme gelijk met 'ware' Vlaamsgezindheid – een boude gedachtesprong, gezien de dominantie in oorlogstijd van juist de 'patriottische' Vlaamsgezindheid, die elke samenwerking met de bezetter afwees. Maar di  hoofdstroming (door de activisten minachtend 'passivisme' genoemd) is metertijd in het Vlaamse geschiedbeeld gaan gelden als een soort conservatief zijspoor, vergeleken bij de 'revolutionaire minderheid' die het activisme vertegenwoordigde.²⁵

De vierdelige studie van de historicus Hendrik Elias over Eerste Wereldoorlog en interbellum legde de basis voor deze interpretatie.²⁶ (Elias' 'schatplichtigheid' aan het activisme bleef overigens niet beperkt tot zijn geschied-

Colporteurs van 'La Wallonie', de krant van de Waalse socialistische vakbond.

beeld: hij leidde tussen 1942 en 1944 het collaborerende Vlaamsch Nationaal Verbond.)

De kritische studie uit 1974 van de Leuvense hoogleraar Lode Wils, die voor het eerst het heroische beeld van het activisme doorbrak, werd in diverse Vlaamsgezinde kringen verontwaardigd onthaald. Een vehemente monografie uit 1983 door de Belgische rijksarchivaris Maurits Van Haegendoren schildert het activisme – dat echter voornamelijk werd bemand door relatieve nonvaleurs en geen enkele van de grote Vlaamsgezinde denkers aantrok – af als een noodzakelijke avant-garde:

*'Het activisme heeft geesten opgeroepen, de harde Vlaamse bodem omgewoeld en het zaad van de zelfstandigheidsgedachte uitgestrooid.'*²⁷

Van zelfbestuur naar 'Grote Oorlog': de 'afloop' bepaalt achteromkijkend de 'richting'.

Belgische vergetelheid

Is het de historicus dan helemaal niet toegestaan om, vanaf wat ik maar zal noemen de drempel van het derde millennium, een 'richting' in de Belgische twintigste eeuw te ontwaren? Toch wel. Er bestaat, zoals de historicus Jean Stengers in 1999 opmerkte, *'een enorm en fundamenteel verschil (...) tussen het België van 1900 en dat van het jaar 2000.'* En dat verschil zit in de taal-dimensie: *'alle politieke en intellectuele elites van het België van 1900 bleven, ondanks het feit dat het land in zekere mate tweetalig was, tot in hun vezels*

*Franstalig. (...) Maar honderd jaar later is België uiteengevallen in twee linguistisch en cultureel verschillende blokken.'*²⁸

Dat uiteenvallen is het wellicht onvermijdelijke gevolg van de gelijkstelling van beide landstalen. De standshierarchie in het taalgebruik heeft in België, zoals wel meer hi archie n, de 'People's Century' niet overleefd. En dat dit uiteenvallen het geschiedbeeld van de twintigste eeuw, en met name van de oorlogen, heeft veranderd, sprak vanzelf. Tenslotte getuigde Romein van zijn zonnige vrouwen in de 'Belgische natie' in een voorwoord bij een boekdeel waarin *alle* Belgische oorlogshoofdstukken (alook het hoofdstuk over het interbellum) uit het Frans waren vertaald! Dit gegeven zou overigens een generatie later, bij het verschijnen van de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, volstrekt ondenkbaar zijn.

De vraag is echter of het loont één finalisme door een ander te vervangen en de wereldoorlogen in weer een ander procrustesbed van 'nationale bewijsvoering' te dwingen. De serieuze Belgische oorlogshistoriografie die niet maalt om voorgedrukte verontwaardigheden en zich liever buigt over de vraag wat mensen en groepen bewoog, weerlegt in elk geval dit finalisme. Maar zij vindt niet altijd de weg naar het lezende publiek. Zo is een vroeg standaardwerk over België in het eerste jaar van de Nazibezetting nooit echt tot de

Mijn land in de kering 1830-1980

Deel 1 / 1830-1914

'algemene kennis' van de modale ontwikkelde Belg doorgedrongen.²⁹

Een ander standaardwerk over de Koningskwesie – de ultieme 'complicatie' van België's oorlogsherinnering en mijlpaal in deszelfs 'communautariseren' – moet het tot op heden zonder Franse vertaling stellen.³⁰ Tussen professionele geschiedschrijving en lezend publiek in België blijkt, zoals de historicus Marc Reynebeau in 1994 stelde, 'het water' meer dan eens 'te diep'.³¹

Reynebeaus eigen werk, dat nuance aan meeslependheid verbindt en daarmee volkomen beantwoordt aan wat wijlen Barbara Tuchman van de geschiedschrijving eiste ('to be clear and to be interesting'), slaat alvast een meer dan solide 'brug' over datzelfde water. *De eeuw van België*: Reynebeaus synthese van het Belgische wedervaren in de 'Age of Extremes', vormt een aanzet tot de bestrijding van de Belgische vergetelheid. Een vergetelheid die in 1998 wrang werd verwoord door uitgerekend een romanfiguur. In zijn briljante policier *De secrètes injustices* liet de Brusselse (tweetalige) schrijver Xavier Hanotte een Waalse oudstrijder aan het woord. Wat de oude man te zeggen had, mag als een marsorder voor historici gelden:

'Dit land hééft geen geschiedenis, mijnheer. Op zijn best wat snippers folklore, een hoop op zichzelf staande mythen. Het leeft in een soort eeuwig heden. Hoe kan het dan een geheugen hebben?'³²

Noten

- 1 Jan Romein, 'Inleiding tot het Twaalfde Deel,' *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* deel XII, *In de schaduw van twee wereldoorlogen 1914-1945* (De Haan-Zeist; De Standaard-Antwerpen, 1958), IX-XXVII, citaat p. IX.
- 2 *ibid.*, p. X.
- 3 Over het concept 'finalisme', zie Jo Tollebeek, *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam: Bert Bakker, 1994).
- 4 John H. Arnold, *History: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2000), 89.
- 5 VRT/Canvas, *Histoires: In het aanschijn van de vijand*. Redactie: Ria van Alboom. Regie: Marleen de Vos. Uitgezonden op 10 november 1998.
- 6 Aldus de historicus Piet Chielens (In Flanders Fields Museum en Documentatiecentrum, Ieper) in een lezing op het internationale colloquium *Unquiet Graves/Rusteloze Graven: Executies in de Eerste Wereldoorlog*, Ieper, 19-21 mei 2000. Met dank aan de auteur voor de toestemming om dit stuk te citeren. Zie Piet Chielens en Julian Putkowski (te verschijnen 2003), *Rusteloze Graven, executies in de Westhoek tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Brussel: Standaard Uitgeverij).
- 7 Louis Van Roy, *Het taboe van de kollaboratie* (Kapellen: DNB/Pelckmans, 1987), citaten pp. 10, 12.
- 8 Zie het interview met de historici Chantal Kesteloot en Bruno De Wever in *Knack*, 30 mei 2001, 16-22.
- 9 *Le Vif/L'Express*, 29 maart 2002, 22. Met dank aan Richard Boijen (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Brussel) voor deze verwijzing.
- 10 *ibid.*
- 11 Frank Becuwe en Louis De Lentdecker, *Van IJzerfront tot zelfbestuur* (Diksmuide: vzw Bedevaart naar de graven aan de IJzer/Veurne: De Klapproos, 1993). Met een voorwoord van Vlaams minister-president Luc Van den Brande.
- 12 Pieter Lagrou, 'Met welk verleden gaat Vlaanderen de toekomst tegemoet?' in Corijn, te verschijnen 2002. Met dank aan de auteur voor de toestemming om dit stuk te citeren.
- 13 Voor doorwrochte studies w.b. de Tweede Wereldoorlog, zie alvast Kesteloot 1994, De Wever 1994, Lagrou 1997, Lagrou 2000a en 2000b.
- 14 Karel Van Isacker, *Mijn land in de kering*, deel 2: *De enge ruimte, 1914-1980* (Antwerpen/Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 1983), 42.
- 15 *op. cit.*, p. 47.
- 16 Gesprek met Maurice De Wilde in *Leidschrift* jaargang 10 nummer 1 (januari 1994), thema-nummer *De grenzen van de collaboratie*, 45-56, citaat p. 51.
- 17 Van Isacker, 142.
- 18 Van Isacker, 155.

- 19 Zie de kritiek op Van Isackers boek door Marc Boone en Marc Reynebeau in het Vlaamse tijdschrift *De Nieuwe Maand*, juni/juli 1984, en Anthierens 1995. 'Banditisme': Van Isacker, 154, 156.
- 20 Lagrou 2000b, 301.
- 21 Zie vooral Lagrou 1997.
- 22 Kesteloot 1994, 406.
- 23 Een ontwikkeling die goed te volgen is in de nauwgezette studie van Lode Wils, *Honderd jaar Vlaamse Beweging: geschiedenis van het Davidsfonds deel II (1914-1936)* (Leuven: Davidsfonds, 1985).
- 24 L. Hoton, *Y eut-il un activisme wallon durant la guerre?* (Luik: Editions du Journal de Liège, 1936), citaat pp. 43-44.
- 25 Vanacker 1991, 370. (Vanacker laat zich overigens ook kritisch uit over het activisme.)
- 26 Hendrik Elias, *25 jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, vier delen (Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1969).
- 27 Maurits Van Haegendoren, *Het activisme op de kentering der tijden* (Antwerpen: Uitgeverij De Nederlanden, 1984), p. 150.
- 28 Jean Stengers, 'Woord vooraf', in Reynebeau, 1999, 7-9, citaat p. 8.
- 29 Gérard-Libois en Gotovitch 1971. Zie het hierboven geciteerde interview met Kesteloot en De Wever in *Knack*.
- 30 Velaers en Van Goethem 1994. Zie de heldere overzichtsrecensie van Gita Deneckere in *De Standaard*, 7 februari 2002.
- 31 Marc Reynebeau, 'Het water is te diep. De media als brug over de kloof tussen geschiedenis en openbaarheid,' *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXV, 1994-1995, 1-2, 199-211.
- 32 Xavier Hanotte, *De Secrètes Injustices* (Parijs: Belfond, 1998) 339.

Literatuur

• Algemeen

Het wetenschappelijke tijdschrift *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis/ Cahiers d'Histoire du Temps Présent*, gepubliceerd door het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij in Brussel (<http://www.cegesoma.be>), publiceert sinds 1996 doorwrochte bijdragen over België's oorlogsverleden en -herinnering. Zie bijvoorbeeld het belangrijke artikel van Luc Vandeweyer (1998), 'Etnische zuivering als politiek project in België', dat over beide wereldoorlogen gaat (deel 5, jaargang 1998, 43-71).

Geert Van Istendael, *Het Belgisch labyrint. Wakker worden in een ander land* (Amsterdam-Antwerpen: De Arbeiderspers, geheel herziene uitgave 1993).

Marc Reynebeau (1999), *De eeuw van België* (Tielt: Lannoo).

Marc Reynebeau (1995), *Het klauwen van de leeuw: de Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw* (Leuven: Van Halewyck).

Reginald De Schryver, Bruno De Wever et al., red. (1998), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, drie delen (Tielt: Lannoo).

Sophie de Schaepdrijver (te verschijnen 2002), *Taferelen uit het burgerleven* (Amsterdam/Antwerpen: Atlas).

Deze bundel bevat essays over België in de Eerste Wereldoorlog, de Belgische geschiedschrijving en oorlogs-herinnering.

• De Eerste Wereldoorlog

Sophie de Schaepdrijver (1997), *De Grootte Oorlog: het Koninkrijk België in de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam/Antwerpen: Atlas; vijfde druk in paperback, 1999).

Sophie de Schaepdrijver (1999), 'Occupation, Propaganda, and the Idea of Belgium,' in: Aviël Roshwald and Richard Stites, eds., *European Culture in the Great War: the Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914-1918* (Cambridge University Press), 267-294.

Daniël Vanacker (1991), *Het aktivistisch avontuur* (Gent: Stichting Mens en Kultuur).

Daniël Vanacker (2000), *De Frontbeweging: de Vlaamse strijd aan de IJzer* (Koksijde: De Klaproos).

Lode Wils (1974), *Flamenpolitik en aktivisme: Vlaanderen tegenover België in de eerste wereldoorlog* (Leuven: Davidsfonds)

• De Eerste Wereldoorlog herinnerd

Christine Van Everbroeck (1996), 'Een bewustzijn geboren uit het vuur'. Vlaamse slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog,' in Anne Morelli, ed., *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië* (Berchem: EPO), 215-222.

Sophie de Schaepdrijver (te verschijnen 2002) 'Death is elsewhere: the shifting locus of tragedy in Belgian Great War literature,' *Yale French Studies*, België-themanummer (Catherine Labio, ed.), herfst 2002.

Sophie de Schaepdrijver (2002) 'Les dangers de l'idéalisme: souvenirs contestés de l'occupation allemande en Belgique,' in *14/18. Aujourd'hui. Today. Heute. Revue annuelle d'histoire 5*, themanummer *Démobiliser les esprits* (Historial de la Grande Guerre, Péronne).

• De Tweede Wereldoorlog

Martin Conway (1994), *Collaboratie in België. Léon Degrelle en het rexisme, 1940-1944* (Groot-Bijgaarden: Globe).

(Oorspronkelijk Yale University Press, 1993.)

Jules Gérard-Libois en José Gotovitch (1971), *L'an 40. La Belgique occupée* (Brussel: CRISP)

Pieter Lagrou (2000a), 'Belgium,' in Bob Moore, ed., *Resistance in Western Europe* (Oxford-New York: Berg), 27-64.

Lieven Saerens (2000), *Vreemdelingen in een wereldstad: een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)* (Tielt: Lannoo). Zie met name het veelbesproken hoofdstuk over de tweede bezetting.

Etienne Verhoeyen (1993), *Belgie bezet: een synthese* (Brussel: BRTN).

Werner Warmbrunn (1993), *The German occupation of Belgium 1940-1944* (New York/Frankfurt am Main: Peter Lang).

Bruno De Wever (1994). *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945* (Tielt: Lannoo).

• De Tweede Wereldoorlog herinnerd

Johan Anthierens (1995), *Zonder vlagvertoon: over de weerstand tegen het verzet* (Leuven: Van Halewyck)

Eric Corijn (ed.) (te verschijnen 2002): *Collaboratie in Vlaanderen: vergeten en vergeven?* (Antwerpen: Manteau)

Luc Huyse en Steven Dhondt (1991), *Onverwerkt verleden: collaboratie en repressie in België, 1942-1952* (Antwerpen: Kritak)

Chantal Kesteloot (1994), 'La résistance: ciment d'une identité en Wallonie?' in Robert Frank en José Gotovitch, eds., *La Résistance et les Européens du Nord/ Het Verzet en Noord-Europa* (Acta van het colloquium, 23-25 november 1994), deel 1 (Brussel: Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog), 406-418.

Pieter Lagrou (1997), 'Welk vaderland voor de vaderlandslievende verenigingen? Oorlogsslachtoffers en verzetsveteranen en de nationale kwestie, 1945-1958,' in *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis/Cahiers d'histoire du temps présent*, 1997:3, 143-161.

Pieter Lagrou (2000b), *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965* (Cambridge University Press)

Dirk Luyten et al. (1996), *Burgers boven elke verdenking? Vervolg van economische collaboratie in België na de Tweede Wereldoorlog* (Brussel: VUB Press)

Jan Velaers en Herman Van Goethem (1994), *Leopold III. De koning, het land, de oorlog* (Tielt: Lannoo; derde druk in paperback, 2002)

Bruno De Wever (1994), 'Septemberweerstanders', 'flamin-boches' en 'idealistische oostfrontstrijders'. De collaboratie in België: onverwerkt verleden?' in Robert Frank en José Gotovitch, eds., *La Résistance et les Européens du Nord/Het Verzet en Noord-Europa* (Acta van het colloquium, 23-25 november 1994), deel 1 (Brussel: Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog), 384-392.

Bruno De Wever (1999), 'Van wierook tot gaslucht: de beeldvorming over de Vlaams-nationalistisch collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Vlaamse historiografie,' in Jan Art en Luc François, eds., *Docendo discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo* (Gent: Academia Press).

Nieuwe politieke allianties en een vertrouwd gevoel

In tegenstelling tot Nederland, zijn de verzuilde instellingen in Vlaanderen niet plots geïmplodeerd. Er is nog altijd een christelijke (= katholieke), een socialistische en een liberale vakbond. Af en toe treden ze wel samen op, maar ze bewaren toch ook hun eigen identiteit. Het overgrote deel van de bevolking is nog altijd aangesloten bij een rode (socialistische), groene (christelijke) of blauwe (liberale) particuliere ziektekostenverzekeraar. Maar voor hoe lang nog?

18

In Vlaanderen heeft ontzuiling de vorm van een geleidelijk erosieproces: de instellingen blijven wel hun kleur bewaren, maar ongemerkt verschuiven de inhoudelijke en organisatorische verbanden. Dit proces is sinds 1999 in een stroomversnelling terecht gekomen. Voor het eerst sinds 1958 verdwenen de christen-democraten uit de regeringsbanken en daarmee een van de belangrijkste steunpilaren van het verzuilde middenveld.

Veertig jaar geleden was de situatie in Nederland en Vlaanderen nog heel vergelijkbaar. In beide landen werd het maatschappelijk leven stevig beheerst door verzuilde instellingen. Weliswaar was er in Vlaanderen geen sprake van een tegenstelling tussen katholieken, hervormden en gereformeerden. Maar

ook hier was een haast volledige inkapseling van de wieg tot het graf alleszins mogelijk. Het christelijk onderwijs leidde eigenlijk vanzelfsprekend naar een katholieke universiteit, een christelijke werkgever, enzovoort. Aan socialistische kant werd een gelijkaardige, zij het veel minder sterk uitgebouwde structuur op poten gezet. De liberale zuil, ten slotte, is altijd veel kleiner geweest dan de 'grote twee'. Tot in 1960 werden zelfs pogingen ondernomen om de verzuiling te exporteren naar de kolonie Kongo. Op een gegeven ogenblik concurreerden daar een katholieke universiteit en een (niet-confessionele) rijksuniversiteit met elkaar.

Verzuiling als probleem

Het is opvallend, dat tot halfweg de jaren zestig nauwelijks geschreven werd over de verzuiling als fenomeen. Christelijke wetenschappers (liefst verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven) publiceerden wel studies over

het functioneren van christelijke partijen of instellingen, terwijl niet-confessionele onderzoekers (van de universiteiten van Gent of Brussel) hun aandacht richtten op de socialistische of liberale instellingen. Maar in feite was er niemand die in die periode een omvattend beeld van de verzuiling heeft neergeschreven.

Dit is een belangrijke vaststelling. In de Vlaamse sociale en politieke wetenschap is er eigenlijk nooit een vooraanstaand auteur geweest, die het principe van de verzuiling in een gesegmenteerde samenleving heeft verdedigd. De verzuilingsliteratuur die de afgelopen veertig jaar is ontstaan in Vlaanderen is er dus een van kritiek op de verzuiling. Vlaanderen heeft nooit een Lijphart gehad.

In de tweede helft van de jaren zestig wordt verzuiling pas voor het eerst systematisch behandeld in de literatuur. De Gentse filosoof Leo Apostel en de Leuvense politoloog en socioloog Luc

Prof.dr. Marc Hooghe is onderzoeker bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, en doceert aan de universiteiten van Antwerpen en Brussel.

Huyse legden hiervoor de basis. Beiden pasten niet echt in het verzuilde denken. Leo Apostel was weliswaar een niet-gelovige, maar zijn (latere) werk bevatte een onmiskenbaar spirituele dimensie, die echter niet aansloeg in het vrijzinnige kamp. (Vrijzinnig betekent in Vlaanderen: niet-confessioneel, humanistisch, met zelfs een zekere antikerikale toon.) Luc Huyse was zijn hele leven verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven. Politiek was hij niettemin georiënteerd op progressieve en socialistische milieus, en dat wekte in die dagen flink wat opschudding in Leuven.

Apostel schreef in 1966 samen met Marcel Bots een boek, waarin hij vooral de intellectuele schaduwkanten van de verzuiling belichtte. Het stoorde hem dat de verzuiling er in de praktijk toe leidt, dat christenen en niet-gelovigen zich opsluiten in hun eigen wereldje. Verarming van het maatschappelijke debat was het gevolg. Apostel, die in zijn jeugd sterk werd beïnvloed door de filosofie van Carnap en Piaget, ging er vanuit dat ware kennis slechts kon bereikt worden door een zo open mogelijke dialoog.

Luc Huyse was veeleer empirisch gericht. Hij introduceerde een aanzienlijk deel van het gedachtegoed van Lijphart in het Belgisch debat, zij het met een kien oog voor de schaduwzijde van het pacificatiemodel. Huyse erkende dat verzuiling en pacificatie een mogelijke oplossing zijn om conflicten te beslechten in een sterk verdeelde samenleving. De verschillende bevolkingsgroepen houden immers een zekere afstand tot elkaar. De noodzakelijke compromisvorming wordt overgelaten aan de zuilelites, die elkaar vinden in een elite-consensus.

Veel sterker dan Lijphart beklemtoonde Huyse echter de prijs die betaald wordt voor deze pacificatie. Er is niet alleen een 'onnatuurlijke' scheiding tussen bevolkingsgroepen; dit model veronderstelt bovendien ook een flinke dosis lijdzaamheid en passiviteit van de achterban. Op het ogenblik dat de zuilelite een compromis heeft aanvaard, wordt er van de achterban verwacht dat ze deze overeenkomst steunt – en daarna keurig overgaat tot de orde van de dag. De zuilelite heeft immers enkel iets te onderhandelen, als ze ook greep heeft op haar leden. Is de overeenkomst eenmaal gesloten, dan is de rol van de gewone leden uitgespeeld, en keren zij terug naar hun vroegere pas-

'De jaren zestig', tekening van Gal, Gerard Alsteens in Knack in 1988 naar het schilderij 'La France guidant le peuple'.

sieve toestand. Volgens Huyse is dit een uiterst bedenkelijke gang van zaken, omdat hij er van uitgaat dat democratie slechts kan gedijen dankzij een flinke dosis participatie en belangstelling van de gewone burger. Binnen het verzuilde pacificatiemodel is men echter huiverig voor massaparticipatie. Die zou een gevaar kunnen opleveren voor de moeizaam bevochten modus vivendi. Politieke apathie is dus de prijs die we betalen voor dit vreedzaam samenleven (of naast elkaar leven?).

Bevroren breuklijnen

Huyse introduceerde ook het breuklijndenken van Lipset en Rokkan in het Belgische debat. Lipset en Rokkan gingen uit van bevroren breuklijnen: de tegenstellingen die maatschappelijk relevant waren ten tijde van het ontstaan van de moderne massademocratie, bepaalden de indeling van het partijpolitieke landschap. Die breuklijnen bestendigden daardoor ook zichzelf en verankerden zich in het politiek systeem. Het gevolg hiervan was dat anno 1970 de politieke breuklijnen nog steeds een afspiegeling vormden van de maatschappelijke breuklijnen zoals die al bestonden in 1917. Volgens Huyse is de verzuiling een belangrijke factor binnen dit bevestigingsproces. De zuilen vormen een afgesloten geheel en evolueren slechts heel geleidelijk. Hun machtspositie is dus een belemmering voor elke poging tot politieke vernieuwing.

Zeker in de jaren zeventig ondernam Huyse zelf pogingen om tot 'progressieve frontvorming' te komen. Deze term werd in het Belgisch politieke debat sinds de jaren vijftig van de twintigste eeuw gehanteerd om te pleiten voor een nauwere samenwerking tussen de socialistische en de christelijke (=katholieke) arbeidersbeweging. De droom hierachter was, dat door het samengaan van deze twee bewegingen een krachtige links-progressieve organisatie zou ontstaan, die een tegengewicht kon vormen voor de traditionele economische krachten.

Huyse werd hoofdredacteur van *De Nieuwe Maand*, een tijdschrift dat de ontmoetingsplaats vormde voor progressieve katholieken en socialisten. Hoewel het tijdschrift gedurende meer dan een decennium lang een van de meest vooraanstaande intellectuele fora van Vlaanderen vormde, kan men niet stellen dat het politieke project van *De Nieuwe Maand* geslaagd is. De christelijke arbeidersbeweging bleef uiteindelijk verknocht aan de christen-democratische partij (CVP), ondanks het feit dat binnen die partij steeds een moeizaam compromis moest worden gezocht met de twee andere, veel conservatievere 'standen': de Boerenbond en de middenstanders. De Vlaamse socialisten (SP), van hun kant, hadden moeite met die nieuwkomers van christelijken huize. Ondanks enkele 'doorbraak'-operaties bleek dat de vroegere christenen niet met open armen ontvangen

Literatuur

De 'klassieke' werken:

Leo Apostel en Marcel Bots, *Pluralisme en verdraagzaamheid* (Antwerpen 1966).

Luc Huyse, *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek* (Antwerpen 1970).

Jaak Billiet en Karel Dobbelaere, *Godsdienst in Vlaanderen* (Leuven 1976).

Het wetenschappelijk debat in de jaren tachtig:

Jaak Billiet (red.), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming* (Leuven 1988).

Luc Huyse, *De verzuiling voorbij* (Leuven 1987).

Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 13,1(1982): Thema-nummer verzuiling.

Staf Hellemans, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800* (Leuven 1990).

Recent werk:

Joop Ellemers, 'Studies over verzuiling', *Sociologische Gids*, 45,6 (1998) 426-439.

Marc Hooghe, 'De persistentie van de verzuiling op micro-niveau in Vlaanderen', *Res Publica*, 41,4 (1999) 391-420.

Marc Hooghe, 'Belgien: Stabilität und Wandel neokorporatistischer Interessenvermittlung', in: Werner Reutter en Peter Rütters (red.), *Verbände und Verbandssysteme in Europa* (Opladen 2001) 31-50.

werden binnen de partij. Op nationaal niveau slaagde toenmalig voorzitter Karel Van Miert (later Europees Commissaris en rector van Nijenrode) er wel in een zekere openheid te verwezenlijken. Maar op het lokale vlak sloten de oude kameraden meestal de gelederen tegen de 'tsjeven' (een Vlaams scheldwoord voor 'katholieken'). Van de verhoopte progressieve frontvorming kwam dus niets terecht.

Als we de logica van Lipset en Rokkan echter doortrekken, volgt hieruit dat de huidige zuilverhoudingen niet noodzakelijk beantwoorden aan een reëel bestaande ideologische tegenstelling. Het conflict tussen gelovigen en niet-confessionelen, bijvoorbeeld, mag dan wel relevant zijn geweest in de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste, maar aan het einde van de twintigste eeuw werd de conflictstof op de levensbeschouwelijke breuklijn steeds beperkter. Huyse verdedigde

dan ook de stelling dat de zuilen in feite achterhaald zijn. Ze beantwoorden niet langer aan reële ideologische bekommernissen. Christelijke scholen waren volgens hem niet langer begaan met een reële christelijke inspiratie, ze gebruikten enkel hun ideologische etiket om hun subsidies en hun machtspositie veilig te stellen. Er was, volgens Huyse, niet echt een verschil waar te nemen tussen het bestuur van een christelijk ziekenhuis en dat van een niet-confessionele medische inrichting.

De stelling van Huyse, die hij pas volledig uitwerkte in een boek uit 1987, is dus dat verzuiling gewoon een soort overlevingsmechanisme is geworden voor enkele grote gevestigde 'politieke concerns'. Ze beroepen zich nog wel op een traditionele ideologie, maar in feite proberen ze vooral hun eigen voortbestaan te bestendigen en te legitimeren.

Christelijke waarden

De Leuvense sociologen Jaak Billiet en Karel Dobbelaere kwamen in het getouw tegen deze stelling. Ze gaven weliswaar toe dat er nog maar weinig over was van de vroegere katholieke gestrengheid. Katholieke scholen werden al lang niet meer bestuurd met de bijbel in de hand. Het 'kerks katholicisme', zoals Billiet en Dobbelaere het noemden, was al degelijk op zijn retour. Alleen stelden zij dat Huyse veel te ver ging door te veronderstellen, dat er dan ook niets specifiek-christelijk meer aanwezig was binnen de christelijke instellingen.

De teloorgang van het traditioneel katholicisme leidde volgens hen tot de opkomst van een 'sociaal-cultureel christendom', waarbij de traditionele christelijke waarden, weliswaar in een meer veralgemeende vorm, nog altijd sterk aanwezig blijven. Men zal het misschien minder gemakkelijk over 'naastenliefde' hebben, eerder over 'solidariteit', maar de basiswaarde blijft wel overeind en vormt de kern van deze 'sociaal culturele christelijkheid'. Ook het christelijk personalisme laat toe op een meer open en hedendaagse manier het christelijk gedachtegoed vorm te geven.

Terwijl het debat over de precieze kenmerken van het Vlaams verzuilingsproces aanvankelijk veelal op politieke gronden werd gevoerd, kwam tijdens de jaren tachtig een meer diepgaand wetenschappelijk bezinningsproces op

gang over de precieze aard van de verzuiling. Zoals de Leuvense socioloog Staf Hellemans destijds stelde, was het hoog tijd het eng-Vlaams perspectief op verzuiling in te ruilen voor een Europees perspectief. Er werd dan ook aansluiting gezocht met verzuilings-theorieën uit bijvoorbeeld Nederland.

De studies van Billiet (1988) en Hellemans (1990) vormden het academisch hoogtepunt van deze trend naar een meer afstandelijke wetenschappelijke benadering. Vooral de dissertatie van Hellemans kan nog altijd beschouwd worden als de meest gezaghebbende Vlaamse studie over het verzuilingsproces. Volgens Hellemans mag verzuiling niet gezien worden als een archaïsche en enclavistische maatschappelijke organisatievorm. Verzuiling is in zijn ogen geen afwijzing van de moderniteit, maar juist een vanuit de christelijke kerken gestuurd proces om de modernisering te aanvaarden en in te zetten voor eigen doelen.

De opkomst van onderwijssystemen, professionele gezondheidszorg en politieke partijen (allemaal typische uitingen van het moderniseringsproces) kon worden gezien als een aanslag op de traditionele machtspositie van de kerk. Binnen de katholieke kerk was er dan ook een sterke stroming om al die 'nieuwe zaken' gewoon af te wijzen. Uiteindelijk won de verzuilings-tendens het echter: de 'nieuwe zaken' werden aanvaard, maar werden tegelijk op levensbeschouwelijke grondslag georganiseerd. De liberale democratie, waartegen een aantal pausen nog zo te keer waren gegaan, werd geaccepteerd. Tegelijk werd via een christen-democratische partij geprobeerd greep te krijgen op die liberale democratie.

Het eind van de verzuiling

Toch ziet ook Hellemans, net als Huyse, de verzuiling als een voorbijgaand fenomeen. Dankzij de verzuiling kon de katholieke kerk weliswaar gedurende enige tijd de 'moderniteit veroveren'. Hellemans situeert dit hoogtepunt van de verzuiling in de periode 1800-1960. Daarna neemt de interne dynamiek het echter opnieuw over, waardoor de verzuiling geleidelijk uitgehold wordt.

Zoals Weber reeds aantoonde is een sterke mate van systeemdifferentiatie en autonominiseren een belangrijk onderdeel van het moderniseringsproces. Na verloop van tijd gaan bijvoorbeeld de christelijke ziekenhuizen zich

meer en meer afvragen wat ze nog aanmoeten met de voogdij van de kerk, of de scholen of ze nog wel iets te maken willen hebben met het christelijk onderwijs.

Net zoals dat het geval is bij elke andere sector gaan ze zich meer en meer toeleggen op het eigen functioneren, en is er veel minder aandacht voor de integratie in grotere, ideologisch-geïnspireerde gehelen.

Hellemans benadrukt dan ook terecht dat de verzuiling geleidelijk zal verdwijnen als gevolg van een dubbel 'dissoctatie-proces'. Aan de ene kant nemen de leden steeds meer afstand ten opzichte van de organisaties, omdat ze zich ideologisch niet meer thuis voelen binnen de zuilen. Ideologie wordt in sterkere mate een gevolg van individuele opties. Maar ten tweede nemen ook de organisaties meer en meer afstand ten opzichte van de zuilen. Vakbonden, kerken, scholen en ziekenhuizen willen zich toeleggen op hun eigen domeinspecificiteit, en ze zijn veel minder bereid zich de wet te laten voorschrijven door een centrale zuil-instantie.

Na de publicatie van het proefschrift van Hellemans viel het wetenschappelijk debat grotendeels stil – alsof nu het laatste woord wel was gezegd. Bij een nieuwere generatie wetenschappers was er in elk geval bijzonder weinig belangstelling voor het fenomeen verzuiling. Het werd in het beste geval als een relict uit het verleden beschouwd. Wel toonde Stefaan Walgrave in zijn dissertatie uit 1995 aan, dat er zeker geen sprake was van nieuwe processen van zuilvorming. De nieuwe groene partij slaagde er in elk geval niet in een eigen netwerk van 'bevriende' organisaties rond zich te scharen.

Een studie uit 1999 van mijn hand maakte echter duidelijk, dat de overlijdensadvertenties van de verzuiling mischen wat te vroeg de wereld waren ingestuurd. Veeleer lijken we te maken te hebben met een proces van generationele vervanging: voor de generaties geboren vóór 1950 is de verzuiling nog altijd springlevend. Zij kiezen relatief bewust voor een christelijke ziektekostenverzekeraar, ze combineren dit ook met een stem voor de christen-democraten en zelfs met het huldigen van een relatief specifiek waardenpatroon dat overeenkomsten vertoont met de notie 'sociaal-culturele christenheid' die

Billiet en Dobbelaere een kwart eeuw eerder hadden glanceerd. Voor de generaties die geboren zijn na 1950, blijkt verzuiling echter wel een relict uit het verleden. Zij combineren naar hartelust: ze sturen hun kinderen naar een christelijke school, maar zijn eventueel lid van een socialistische vakbond en lezen een liberale krant. Ook hun stemgedrag kan nog slechts in geringe mate bepaald worden aan de hand van de mate waarin zij geïntegreerd zijn in een zuil.

Op basis van deze vaststelling ging ik ervan uit, dat de restanten van de verzuiling zeer geleidelijk zouden verdampen. Processen van generationele vervanging zorgen immers voor een geleidelijke overgang. Naarmate de oudere generaties (die wel nog in een verzuilingsstramien zitten) vervangen worden door jongere cohorten (die zich niet langer willen bekennen tot een van de grote drie zuilen), zou de verzuiling geleidelijk verdwijnen.

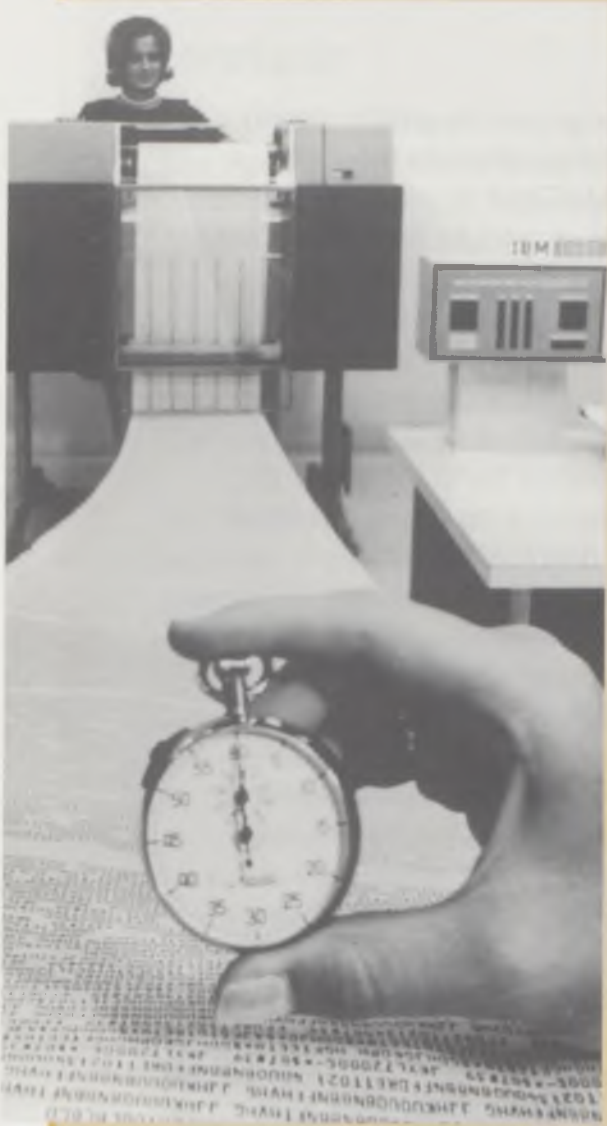
Stroomversnelling

Toen kwamen de verkiezingen van juni 1999. De christen-democraten behaalden het slechtste resultaat sinds 1893. De CVP verdween voor het eerst sinds 1958 uit de regeringscoalitie. Het haast vanzelfsprekende sluitstuk van de verzuiling was plotsklaps weg. Voor de christelijke organisaties was het opeens niet langer vanzelfsprekend zich exclusief te richten tot wat een kleine oppositiepartij was geworden. En omgekeerd waren de liberalen van de VLD en de groene partij Agalev maar al te bereid een gewillig oor te lenen aan de voormalige christelijke achterban. Ten dele lijken ze daar ook in geslaagd. De vakbonden in het christelijk onderwijs, bijvoorbeeld, lijken nu even goede maatjes met Agalev-politici als met CVP-verkozenen. En omgekeerd zoeken de christelijke ondernemers nu vaker hun toevlucht in de VLD-stal dan bij de CVP-oppositiegelederen.

Het organisatorische dissociatieproces, waarop Hellemans reeds de nadruk legde, lijkt sinds 1999 dan ook in een stroomversnelling terecht te zijn gekomen. Het Nationaal Christelijk MiddenstandsVerbond (NCMV), een van de drie traditionele 'standen' binnen de CVP, heeft zich nu formeel losgemaakt van de zuil en houdt het bij het neutrale UNIZO (Unie van Zelfstandige Ondernemers). De christelijke banken en verzekeringsmaatschappijen waren eer-

der reeds opgegaan in grotere economische gehelen, die niets meer te maken hadden met de zuilen. CERA, de bank van de christelijke Boerenbond en vroeger een belangrijke financier voor de christelijke zuil, fuseerde bijvoorbeeld met de Kredietbank tot het KBC, dat geen enkele band meer heeft met de christelijke zuil of de Boerenbond. De internationale trend tot economische schaalvergroting droeg dus mede bij aan het definitief ondergraven van de verzuiling in Vlaanderen.

Toch is hiermee niet gezegd, dat ook op organisatorisch vlak de verzuiling in Vlaanderen nu definitief tot het verleden behoort. De christelijke arbeidersbeweging ACW (een koepel van vakbonden, ziektekostenverzekeraars en socio-culturele organisaties) kijkt duidelijk nog de kat uit de boom. Op bijna elk congres wordt een nieuw stapje gezet richting Agalev-politici. En die zijn maar al te zeer bereid om de ACW-eisen tot de hune te maken tijdens regeringsonderhandelingen. Het ACW heeft het echter, in tegenstelling tot de zelfstandige ondernemers, nog niet tot een formele breuk met de CVP (nu CD&V) laten komen. Hierbij speelt niet alleen het feit dat er de afgelopen veertig jaar veel persoonlijke banden zijn ontstaan tussen ACW-ers en CVP-politici. Vanuit het ACW weegt hierin ook een element van berekening. Er is niets dat uitsluit dat bij de Belgische verkiezingen van 2003 zich een CDA-scenario herhaalt, waarbij de christen-democraten kunnen profiteren van de onvrede over het paarse beleid van de afgelopen jaren. In dat geval wordt de rol van de christelijke arbeidsbeweging binnen de partij nog versterkt, juist omdat veel conservatieve ondernemers zich nu wel hebben afgewend van de christen-democraten, ten gunste van de liberalen. Bij een dergelijk scenario heeft de christelijke arbeidersbeweging er uiteraard alle belang bij het nu niet tot een definitieve breuk te laten komen met de christen-democraten. Stel echter dat de christen-democraten in 2003 nog verder afkalven en opnieuw naar de oppositiebanken worden verwezen, dan wordt het steeds moeilijker verdedigbaar dat de grootste vakbond van het land (met 65 procent van alle vakbondsleden) haar politieke lot exclusief zou binden aan één partij, die slechts 20 procent van alle stemmen weet te verzamelen. ■

Industriële ontwikkeling

'Wallonië was de eerste streek van Europa waar de mensen steenkool gebruikten. Wallonië zou drie eeuwen lang de enige streek blijven op het continent.(...) In 1195 schrijft een monnik voor het eerst over de zwarte aarde waar je vuur mee kunt maken, in Haspengouw. (...) De metaalindustrie is in Wallonië nog ouder dan de kolenontginning. Voor de Romeinen onze streken inlijfden, stookten de Nerviërs tussen Samber en Maas al met hout kleioventjes heet om er het ijzer in te smelten dat ze ter plaatse vonden.

(...) In 1967, toen in Zelzate bij de Nederlandse grens een reusachtig staalcomplex verrees langs het kanaal Gent-Terneuzen, konden de Walen dat eigenlijk niet geloven. Het was een brutale aantasting van een onaantastbaar geachte industriële positie; die moderne staalfabriek vlak bij diep water en in handen van Vlamingen, het was een botte negatie van eeuwen briljante industriële geschiedenis, het kondigde de afbraak aan van een van de twee gebieden in Europa waar de industriële beschaving uit de grond was gekrabbd en vervolgens gesmeed.'

G. van Istendaal, *Het Belgisch labyrint. Wakker worden in een ander land* (Amsterdam/Antwerpen 1997¹²) 145-145, 147, 149.

'Dit is dan het tweede boek over de Kapellekensbaan (...). Allen groeien op rondom Ondine en Oscarke die oud worden en een bril moeten dragen en een breukband of iets in dien aard. Gelijk paddestoelen schieten ook nog andere vreemde dingen op: techniek en mechaniek, werkloosheid, fascisme en oorlog. En zie, terwijl zij stilaan oud worden en zich bij veel dingen gaan neerleggen, naderen zij Onze tijd (...). En dan - ach, het is weeral een zee, een chaos en nog meer, het spijt mij genoeg - maar het is niet zozeer de roman van het socialisme, het is meer de roman van de enkeling in een wereld van barbaren: dit boek is opgedragen aan u, dit boek is enkel en alleen geschreven voor u - gij enkeling, midden deze wereld van barbaren.'

L.P. Boon, *Zomer te Ter-Muren*.

Het In Flanders Fields Museum

Als je het In Flanders Fields Museum te leper binnengaat, krijg je een kaartje in handen met de naam erop van een soldaat, een verpleegkundige, een kind of een andere getuige van de Grote Oorlog van '14-'18. Op diverse plaatsen van de expositie stop je die kaart in een gleuf en dan word je via een tv-scherm deelgenoot van de manier waarop jouw hoofdpersoon de verschrikkingen van de oorlog heeft ervaren.

24

De directeur van 'In Flanders Fields' en inrichter van deze permanente oorlogsexpositie, Piet Chielens, heeft getracht de merendeels jonge bezoekers te laten voelen wat oorlog betekende voor de tijdgenoten en ooggetuigen. Vandaar dat het in dit museum, gevestigd in de schitterend herbouwde middeleeuwse Lakenhallen aan de Grote Markt, draait om de lotgevallen van gewone mensen in oorlogstijd. De blikvangers zijn niet de strijdhaftige militairen of oogverblindende cavalerie-charges, ook geen etalagepoppen in battle-dress, maar symbolische mensfiguren, gemaakt van zandsteen of jute: burgers anno 1914 die bepaald niet om oorlog hebben gevraagd, of soldaten die elkaar op het slagveld over de linies heen gelukkig kerstfeest wensen.

Piet Chielens is een gedreven man met een boodschap. In *De Volkskrant* vertelde hij: *'De Eerste Wereldoorlog was vooral de geschiedenis van soldaten in de modder; gewone jongens die kou leden, zich verveelden, last hadden van luis en van heimwee; jongens die een naamloze dood stierven in het niemandsland tussen de loopgraven in, of die een gehate officier bij een stormloop in de rug schoten. Het is die monsterachtige kant van de*

oorlog die het museum probeert te vertellen: het mosterdgas, de verminkingen, de lijken, de zelfverminkingen, de gekte. Vroeger werden die verhalen door de overlevenden verteld, maar de mensen die het hebben meegemaakt zijn dood. Het museum heeft hun werk overgenomen'.

Vandaar dat je aan het begin van de expositie al de tekst voorgeschoteld krijgt van het liedje uit de achttiende eeuw, uit het leger van de hertog van Marlborough:

*'Will 'ye go to Flanders, my Mally-o?
Will 'ye go to Flanders, my bonny Mally-o?
There we'll get wine and brandy ...
You'll see the bullets fly
And you'll hear the ladies cry,
And the soldiers how they die.'*

Het liedje geeft extremen weer: die van de officiële versie van de oorlog, bedoeld om vrijwilligers te lokken, en die van de slachtoffers.

Over die slachtoffers heeft men nooit zo graag gesproken, maar zij zijn wel de enige constante in het oorlogsbedrijf, aldus Chielens. Het verhaal van leper is het verhaal van mensen in wil-

lekeurig welke andere door oorlogsgeweld verwoeste stad: soldaten, burgers, verpleegsters, vluchtelingen, kinderen.

leper

Dat het voornaamste museum van de Eerste Wereldoorlog juist in leper is gevestigd, behoeft nauwelijks verklaring. Hier vonden drie grote veldslagen plaats. Alleen al de laatste (die duurde van juli tot november 1917) vergde ruim 400.000 slachtoffers. Van de ruim negen miljoen oorlogsdoden viel meer dan een half miljoen in de betrekkelijk kleine halve cirkel (de zogenaamde 'Ypres Salient') rond het stadje. leper zelf werd totaal aan puin geschoten, inclusief de Sint-Maartenskerk en de Lakenhallen. Tientallen jaren van verbeteren wederopbouw volgden. Pas in 1967 waren de Lakenhallen herbouwd, met de imposante gotische voorgevel van maar liefst 130 meter lang, en de stoere klokkentoren van meer dan zestig meter hoog.

Ruim een kwart van alle Britse doden uit de Eerste Wereldoorlog ligt begraven rondom leper, verdeeld over honderdzeventig oorlogskerkhoven. Nergens ter wereld sneuvelden er meer Britse soldaten per vierkante meter dan

in de leper Salient. Elke dag stoppen er dan ook bussen vol Britse toeristen – en niet te vergeten Britse schoolklassen – voor een bezoek aan het museum en aan de dodenakkers zoals Tyne Cot Cemetery, waar meer dan 50.000 Britten hun laatste rustplaats vonden.

In een van de laatste ruimtes van het museum staat een grote maquette van leper anno 1918: een vlakte met her en der nog wat ruïnes. De trotse toren van de Lakenhal is een stomp met gaten erin.

Het is haast onvoorstelbaar, met wat voor verbeterde energie de teruggekeerde bewoners hun stad hebben heropgebouwd. Heel even kwam het idee op om (zoals later in het Franse stadje Oradour) de puinhopen te laten staan, als een blijvende herinnering aan de oorlog. Maar de bewoners beschikten anders: uit het rondzwervende afvalmateriaal van hout en golfplaten bouwden zij in korte tijd de eerste primitieve huisjes. Later werden er houten noodwoningen neergezet en vervolgens verrees steen voor steen de huidige stad. De bezoeker die van niets weet, waant zich op de imposante en sfeervolle Grote Markt in een origineel decor van eeuwen oud.

Geluid, tekst en beeld

Vóór 1998 herbergden de Lakenhallen ook al een museum, maar dat bestond grotendeels uit objecten, zoals wapentuig, uniformen, bommen en rollen prikkeldraad. Het nieuwe In Flanders Fields Museum is heel anders opgezet. Centraal staan nu de beelden en geluidsanimaties, teksten en lichtmanipulaties.

In een van de eerste ruimtes zie je op een groot filmscherm heel duidelijk en indringend de originele bioscoopbeelden (afgewisseld met korte ingelaste gespeelde fragmenten) van het Duitse offensief richting Franse kust in oktober 1914, dat vastliep nadat de Belgen de zeeluisen bij Nieuwpoort hadden geopend. Al het land tussen deze zeehaven en Diksmuide veranderde in een grote binnenzee.

Tijdens de daaropvolgende gevechten nabij leper tussen de Duitse voorhoede en het Britse expeditieleger stonden de burgers van leper nog nieuwsgierig op de stadsmuren te kijken. Spoedig daarna schoot de Duitse artillerie de stad doelbewust aan flarden. Wat overbleef was een spookstad van louter ruïnes. De bevolking vluchtte, en meer dan

zevenhonderdduizend Britse soldaten nestelden zich in de Salient om te verhinderen dat het strategische stadje in vijandelijke handen zou vallen.

Tegenover hen kwamen geleidelijk ongeveer vierhonderdduizend Duitsers te liggen.

Een nachtmerrie begon, en zou vier volle jaren voortduren: loopgravenellende, wanhopige uitvallen met minimale terreinwinst, etcetera. In 1915 deed het gifgas zijn dodelijke werk. In 1917 waren het de hevige slagregens die voor het grootste modderbad in de oorlogsgeschiedenis zorgden. In de strijd om Passendale stierf één op de vier dodelijke slachtoffers door gewond in de modder weg te zakken en te stikken.

Het zijn niet alleen kreperende soldaten die de aandacht trekken. Een van de driedimensionale animaties verderop in de tentoonstelling toont een viertal officieren die rustig liggen te picknicken. Rondom hen attributen die hun opvoeding mee vorm hebben gegeven: sabels, onderscheidingen, gebedenboekjes.

War Poems

Er is een ruimte waarin de originele handschriften van enkele van de beroemdste 'war poems' staan geprojecteerd. Je hoort er de tekst voordragen: *In Flanders Fields* van John McCrae en het cynische anti-oorlogsgedicht *Dulce et Decorum est* van Wilfred Owen. Dit gaat over de doodstrijd van een soldaat die te laat zijn gasmasker opzet. Staande in een felle lichtgloed hoor je de strofe ...

*'Gas! GAS! Quick Boys!
An ecstasy of fumbling
Fitting the clumsy helmets just in time...'*

... en zie je tot je schrik in een glazen zuil vlak naast je het gas daadwerkelijk naar boven komen en zich rondom een gedeukte helm kringelen.

Pas op deze plek drong de precieze strekking tot me door van het gedicht *In Flanders Fields*, waarvan ik de eerste regels al vaak in de les citeerde. John McCrae was een Canadese arts, die geroerd was toen hij kort na de dood van zijn kameraad in de lente van 1915 klaprozen zag groeien op het noorderkerkhof. Zijn gedicht werd in december 1915 gepubliceerd en door toedoen daarvan groeide de klaproos uit tot hét symbool van de Eerste Wereldoorlog. Maar het is helemaal geen anti-oorlogs-

gedicht, zoals je aan de hand van de eerste twee strofes nog zou kunnen menen:

*'In Flanders fields the poppies blow
Between the crosses, row on row,
That mark our place; and in the sky
The larks, still bravely singing, fly
Scarce heard amid the guns below*

*We are the dead. Short days ago
We lived, felt dawn, saw sunset glow,
Loved and were loved, and now we lie
In Flanders fields.'*

In het derde en laatste gedeelte van het gedicht roept McCrae de volgende lichten soldaten echter op om de toorts over te nemen en de vijand tot het bittere einde te bevechten, zodat zijn eigen groep kameraden niet vergeefs gesneuveld is:

*Take up our quarrel with the foe;
To you from failing hands we throw
The torch; be yours to hold it high.
If ye break faith with us who die
We shall not sleep, though poppies grow
In Flanders fields.*

De naamgeving van het museum krijgt, zoals Chielens aangaf, in dit licht iets wrangs. Maar het hoge percentage van de honderdduizenden bezoekers die het museum de afgelopen vier jaar al ontving uit Groot-Brittannië of een Gemeenebest-land noopte tot deze concessie.

Why me?

In een grote donkere ruimte, halverwege de tentoonstelling, krijgt de bezoeker het idee zich midden in het slagveld te bevinden. Niet door een zorgvuldig nagebouwde loopgraaf (zoals die in het Londense Imperial War Museum) maar door de geluiden, de stemmen en op grote wandschermen geprojecteerde filmfragmenten. Je hoort schreeuwen: 'Why me?' Plotseling flits het licht op de grond, en steken onder de glazen vloerpanelen menselijke lichaamsdelen uit de modder. Je schrikt van de knal van een

Dead.lines

Tot 17 november 2002 is er een bijzondere tentoonstelling, Dead.lines, over oorlog, media en propaganda in de twintigste eeuw. Hierin maakt de bezoeker een wandeling door de tijd en ziet op welke manier de oorlogen via affiches, kranten, tijdschriften, radio, film en tv aan het publiek zijn 'verkocht'.

Het oude gezegde 'De waarheid is het eerste slachtoffer van een oorlog' wordt er treffend geïllustreerd.

De catalogus bij deze tijdelijke tentoonstelling is zeer de moeite waard. Het boek gaat in op allerlei aspecten van propaganda in de diverse oorlogen van de twintigste eeuw en is heel concreet daarbij. Vele illustraties uit kranten, tijdschriften en boeken, foto's en posters ondersteunen de

tekst. Afgesloten wordt met een foto-reportage van bekende oorlogsfotografen van de twintigste eeuw. De Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog, de Spaanse Burgeroorlog, de Koude Oorlog, Vietnam, Kosovo – en noem maar op: het boek bevat veel bekende stof. Deze aanrader voor de schoolbibliotheek (tweede fase-leerlingen zullen er zeker iets aan hebben) is uitgegeven door Ludion, Gent/Amsterdam 2002, 127 blz., € 25,-.

granaatinslag. Even later sta je in een veldhospitaal naast de brancard met een slachtoffer.

Op de muur geprojecteerd vertellen jonge acteurs in verplegersuniform, in drie talen, wat voor oorlogswonden zij te behandelen krijgen: authentieke teksten. Terwijl ze op de voorgrond (in kleur) vertellen, zie je op de achtergrond de originele zwart-wit-filmbeelden van de veldhospitalen.

De Amerikaanse chirurg Harvey Cushing en het Vlaamse schoolmeisje Fientje Knockaert vertellen over de slachtoffers van mosterdgas. Hoe volkomen verschillend hun verhalen ook zijn, uit beide spreekt dezelfde menselijke betrokkenheid.

Het In Flanders Fields Museum wil een plek zijn, waar de oorlog van '14-'18 onder je huid kruipt. In die opzet is het zeker geslaagd. Niet alleen door de animaties, maar ook door de begeleidende 'routes' die zijn uitgestippeld. Naast de genoemde 'personenkiosken' zijn er nog twee andere interactieve mogelijkheden.

'Historische kiosken' plaatsen het lokale en persoonlijke verhaal in een ruimere context. De teksten van de kiosken worden geïllustreerd door honderden foto's, filmfragmenten en documenten en een twintigtal historische kaarten. Daarnaast zijn er ook de zogenaamde 'objectkiosken': centraal in de tentoonstelling staat een piramide met objecten. De bezoeker kan de betekenis ervan exploreren door een touchscreen aan te raken. Bij elk gewenst object (dat kan net zo goed een handgranaat als een scheerkwast zijn) volgt een verhaal in stripvorm en, bij doorklikken, authentiek bronnenmateriaal.

Killing-fields

Een bezoek aan het In Flanders Fields Museum is niet compleet zonder aansluitend bezoek aan enkele van de vele grafvelden en monumenten in de onmiddellijke omgeving.

In de museumwinkel ligt een toeristische routekaart klaar van de 'In Flanders Fieldsroute': ongeveer tachtig kilometer met meer dan dertig pleisterplaatsen. Een aantal bezienswaardigheden op deze route heb ik in *Kleio* al eens uitvoerig besproken (jrg.33, 10(1992) 9-14).

Minstens zou men de begraafplaatsen Tyne Cot (GB) en Langemark (DL) moeten bezoeken. Ook Hill 62 met het enig overgebleven stukje authentieke loopgraaf en een merkwaardige verza-

melting roestige oorlogstroeën is een bezoek waard. Buiten dit parcours bevinden zich onder meer nog de IJzertoren te Diksmuide (sinds 1999 een museum van 22 verdiepingen) en het niet ver daarvandaan gelegen Duitse oorlogskerkhof Vladslo met de ontroerende beeldengroep van een rouwend ouderpaar van Käthe Kollwitz.

Het bijwonen van de Last Post-plechtigheid, elke avond om acht uur onder de pompeuze Menenpoort vlakbij de Grote Markt, behoort eveneens tot de 'verplichte' onderdelen van het programma. Onlangs vond deze trompethulde voor de 25.000ste maal plaats! Begin mei stond ik te midden van honderden belangstellenden die een kwartier lang muisstil luisterden naar de teksten en muziek. Op zo'n moment, op zo'n geheiligde plek, voelde ik heel sterk, hoe in Ieper de Grote Oorlog meer dan tachtig jaar na dato nog rondspookt in de collectieve herinnering.

In Flanders Fields Museum
Lakenhallen – Grote Markt 34 –
B 8900 Ieper
T 0032-57.22.85.84;
F 0032-57.22.85.89;
E flandersfields@ieper.be
www.inflandersfields.be

Openingstijden: april t/m september elke dag van 10.00 tot 18.00 u., oktober t/m maart van dinsdag tot zondag van 10.00 tot 17.00 u. Scholen dienen zich zeker veertien dagen van te voren aan te melden. U krijgt dan een lager tarief. Educatief materiaal wordt door het museum zelf verstrekt in de vorm van eenvoudige vraag- en antwoordbladen, vooraf te kopiëren.

Het pakket bevat een gebruiksaanwijzing, werkbladen, antwoordbladen, reserveringsformulier en vertaalgids.

Het materiaal lijkt geschikt voor leerlingen vanaf de onderbouw. Ze kunnen er zelfstandig het museum mee in. Wel strekt een verkennend bezoek vooraf tot aanbeveling. De website kan goed benut worden ter voorbereiding van een bezoek.

Het is mogelijk een gids te huren voor rondleidingen door de omgeving van Ieper.

Excursie

Trip met de VGN naar Historisch Ieper

De Didactiek- en activiteitencommissie organiseert op 2 en 3 november 2002 een tweedaags bezoek aan de

'Velden van Weleer'

Met een bezoek aan musea:

'In Flanders Fields', Hill 60 en 62 (met loopgraven), begraaf- en andere gedenkwaardige plaatsen, o.a. Diksmuide met een deel van de IJzerlinie en rondwandeling door Ieper. Dit alles onder deskundige leiding, zoals u dat van ons gewend bent.

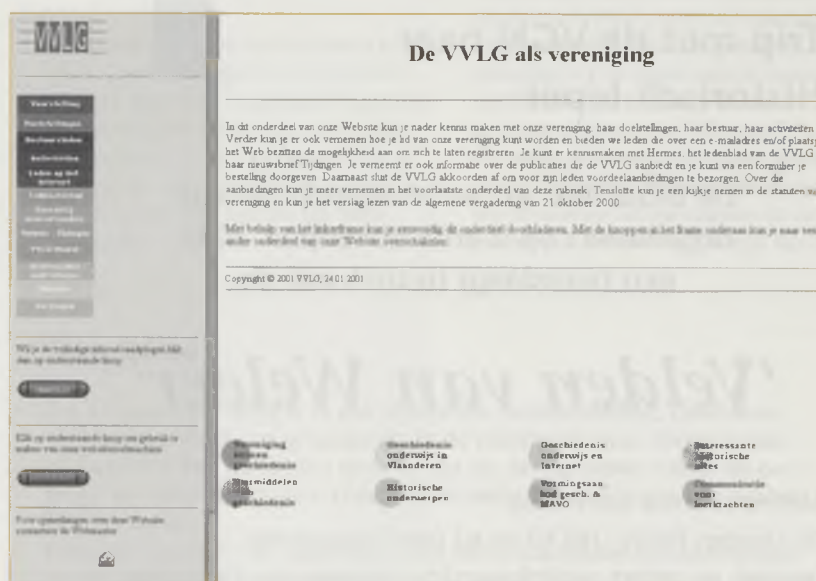
- Reis:** per luxe touringcar, opstappen in Utrecht of Roosendaal CS.
- Vertrektijd:** zaterdag 10.00 u., aankomst zondag 18.00 u.
- Overnachting:** in een hotel te Ieper, diner in Ieper naar eigen keus.
- Kosten:** maximaal 150 Euro op basis van tweepersoonskamers (inclusief ontbijt). Inbegrepen zijn alle toegangsbewijzen, de hotelkosten en de busreis.

Informatie en aanmelding vóór 15 september via e-mail of per brief bij:

Marcel Nonhebel,
e-mail: m.nonhebel@hccnet.nl
adres: Archimedesstraat 117,
2517 RT Den Haag
of
Esther Koops,
e-mail: ekoops@werkman.org

Na aanmelding hoort u hoe de betaling kan geschieden en ontvangt u de andere benodigde details.

Vlaamse leraren op het internet <http://www.vvlg.be>

Een interessante Belgische site is die van de Vlaamse zustervereniging van de VGN: de Vlaamse Vereniging Leraren Geschiedenis & Maatschappelijke vorming (VVLG). Dit 'Contactpunt geschiedenisonderwijs Vlaanderen' is uiteraard nederlandstalig. Je kunt ook doorklikken op een Engelse of Franse versie, maar die bestaan voorlopig nog slechts uit een enkel document, hoewel uitbreiding op stapel staat met oog op het gebruik voor internationale uitwisseling. De VVLG-site wil, naar eigen zeggen, 'uitgroeien tot een portaalsite voor het geschiedenisonderwijs en de vakken maatschappelijke vorming en esthetica in Vlaanderen.' Hierbij kan de VVLG op medewerking rekenen van de lerarenopleiding en de vakgroep geschiedenis van de Katholieke Universiteit van Leuven, de lerarenopleiding van de Vrije Universiteit van Brussel en de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Rijksuniversiteit van Gent.

De site is bijzonder rijk en niet ten onrechte in het verleden al eens bekroond. Wie doorklikt op de Nederlandse versie en dan op de rubriek Vereniging komt op de hier afgedrukte pagina terecht.

De pagina heeft een driedeling: onderaan een rand met de hoofdrubrieken, links een frame met de inhoudsopgave van de hoofdrubrieken en centraal een steeds wisselend tekstgedeelte. Zeker overzichtelijk, al is het tekstgedeelte naar mijn smaak wat te klein.

Buitengewoon indrukwekkend zijn drie rubrieken:

- Leermiddelen voor geschiedenis
- Geschiedenis en internet
- Interessante historische sites

De rubriek *Leermiddelen* bespreekt, soms uitvoerig, soms beknopt, leerboeken, stripverhalen, jeugdboeken, televisieprogramma's, films, historische cd-roms en historische websites. De bij uitstek Belgische vorm van toegepaste kunst: het stripverhaal, komt uitvoerig aan bod in een knap beschrijvend en evaluatief overzicht. Ook prachtig is het overzicht van historische speelfilms, samengesteld met behulp van de Gentse universiteit (die samenwerking met het universitair onderwijs is dus geen loze kreet!). De bespreking van historische websites is interessant omdat de didactische verwerking centraal is gesteld. Heel concreet: wat kun je met een bepaalde website in een les doen, hoe deel je het uur in, welke vragen kun je laten beantwoorden? Dit alles aan de hand van een Powerpointpresentatie.

De rubriek *Geschiedenis en internet* bevat theoretische verhandelingen: Wat kun je met het internet? Wat is het beleid van de Vlaamse regering? De Leuvense universiteit leverde een doordachte zoek- en navigatiematrix. Bovendien bevat de rubriek een lessenaanbod, dat voor een groot deel ook relevant is voor het Nederlandse onderwijs. Verder is er een overzicht van historische nieuwsgroepen en discussielijsten. Via e-mail kan iedereen zich aanmelden om te communiceren over een onderwerp.

Interessante historische sites maakt haar benaming waar. Er is geordend op een aantal manieren: per land, periode, onderwerp en nog zo het een en ander. Altijd ontzettend handig voor wie (en dat geldt voor de meeste leraren!) de tijd niet heeft om dat allemaal zelf te doen. Overigens geldt hier wat voor alle uitvoerige verzamelsites opgaat: het is haast niet te doen om het bestand volledig bij te houden. Het valt bijvoorbeeld op dat de subrubriek 'Actualiteit' niet actueel was. Niet alle links kloppen. De oorzaak ligt misschien in het gegeven, dat de website een half jaar te kampen heeft gehad met gebrek aan ruimte en niet kon worden bijgewerkt. Dit probleem is in april 2002 opgelost.

Aan de website van de VVLG is een discussielijst verbonden. Iedereen die zich bezighoudt met het geschiedenisonderwijs kan zich abonneren en dus zijn zegje doen.

Het koloniale verleden van België

België heeft een koloniaal verleden, net als Nederland. Maar dan houdt de overeenkomst eigenlijk op. De verschillen zijn talrijk en opvallend. Dat geldt bijvoorbeeld voor de mate waarin en de manier waarop beide landen hun koloniale geschiedenis hebben verwerkt. Begint Nederlands-Indië nu toch echt 'verleden' te worden, voor de Belgische Congo ligt dat anders.

Een dramatisch voorbeeld is natuurlijk de moord op Patrice Lumumba, waarover een parlementaire onderzoekscommissie onlangs concludeerde dat er wel degelijk sprake is geweest van morele verantwoordelijkheid bij Belgische politici (en het Belgische hof), al is er geen bewijs voor directe betrokkenheid gevonden.

Een gedegen overzicht is te vinden via de site van de Brusselse kwaliteitskrant *De Standaard* (1).

Uiterst kritisch ten opzichte van het Belgische beleid inzake Congo is een onderdeel van de site van de Anti Imperialistische Beweging (2). (Daar is trouwens ook het commentaar te vinden van Ludo de Witte, de auteur van *De moord op Lumumba* (Leuven 1999), op het parlementaire onderzoek.) De, beargumenteerde, scherpte van toon op deze site maakt in elk geval duidelijk, dat er behalve van een onverwerkt verleden ook sprake is van een omstreden heden.

Afstandelijker is *NRC-Handelsblad*, dat in 1997 naar aanleiding van de opstand tegen Mobutu, een dossier *Zaire* samenstelde (3).

Het is nog steeds interessant voor de geschiedenis en de achtergronden, maar het is niet geactualiseerd en dus verouderd. Ook de verwijzing naar *Zaire*-bronnen op het internet werkt niet meer, een misser!

Uitstekend, maar Franstalig is de *Histoire de la colonisation belge du Congo* (4). Er is, zoals het hoort, een duidelijke toelichting op het hoe en waarom van deze site. 'Men wil feiten en gebeurtenissen betreffende de geschie-

30 juni 1960: Koning Boudewijn van België leest in Leopoldstad de onafhankelijkheidsverklaring van Congo voor. Rechts de eerste president Kasavubu.

Patrice Lumumba tijdens een persconferentie. Eerste regeringsleider van Congo, maar al in september ontheven van zijn functie en in februari 1961 vermoord. Hij geldt als een symbool voor de Afrikaanse zaak.

denis van België en de Congo openbaar maken, maar daarbij zeker geen standpunt innemen in het kolonialisme-debat.' De site geeft een uitvoerig historisch overzicht, bronnenmateriaal en een verzameling links die wordt bijgehouden. Ook is er een forumpagina (en er wordt gebruik van gemaakt). Een Nederlandstalig equivalent heb ik helaas niet kunnen vinden.

Een zeer goede verzameling sites met betrekking tot de Democratische Republiek Congo is aangelegd door de bibliotheek van de Universiteit van Stanford (5).

De verzameling is wetenschappelijk verantwoord en zeer bruikbaar. De vaak wat frustrerende zoektocht via een zoekmachine kan daarna eigenlijk achterwege blijven.

1. <http://www.standaard.be/archief/dossier/>
2. http://www.lai-aib.org/lai/article_lai.phtml?section=A2ABBC&object_id=8965
3. <http://www.nrc.nl/W2/Lab/Zaire/Inhoud.html>
4. <http://www.cobelco.org/>
5. <http://library.stanford.edu/depts/ssrg/africa/>

Speelfilms als bron van historische beeldvorming

Jos Martens

De onderstreepte filmtitels verwijzen naar de didactische steekkaarten op de website van de VVLG.

Kleioskoop

Meestal gebruikt de leraar non-fictiegenres als bron voor de afgebeelde werkelijkheid. Historische speelfilms aanwenden met dezelfde bedoeling lijkt problematischer. De eerste fictiefilm die ik ooit volledig projecteerde, in het kader van een vakoverschrijdende leereenheid geschiedenis-Nederlands, was 'Spartacus'. Ik was verbaasd over de sterke impact bij de leerlingen, vooral op het gebied van beeldvorming en inleving in de beschreven periode. Van de weeromstuit voerden zij daarna ook de lesopdrachten rond jeugdliteratuur en non-fictie met opvallend enthousiasme uit.

Het beeld dat de meeste mensen levenslang van een bepaalde historische periode meedragen, wordt veel minder bepaald door de geschiedenisles dan door strips, historische romans en vooral speelfilms. De historische speelfilm is net als de historische roman een kind van Kleio. Maar dan wel een bastaard, niet erg geliefd. Dat er films bestaan waarvan het historische beeld overtuigend en invloedrijk is gebleken, en die zelfs soms onmiskenbare meesterwerken van de Tiende Muze zijn, verandert daar niet veel aan. Dat zijn, zo vindt men, uitzonderingen die de regel bevestigen.

Maar de speelfilm is onmiskenbaar een sterke speler op het veld van de historische beeldvormers. Hij wekt niet alleen gemakkelijk empathie op, hij biedt tevens de mogelijkheid om belangrijke vaardigheden en attitudes te ontwikkelen in een maatschappij die de werkelijkheid in groeiende mate via het bewegende beeld benadert. Dat verklaart waarom historische fictiefilms en

televisiereeksen onderwerp worden van universitaire scripties. Het onderzoek wordt vergelijkt met boek en film en tevens in hoeverre zij de weerspiegeling zijn van de beschreven tijd en van de opvattingen van de auteur of de tijd waarin zij geschreven of verfilmd werden.

Eisenstein

De eerste cineasten waren ervan doordrongen dat zij een nieuwe bron van historische kennis toevoegden aan het bestaande arsenaal, ten behoeve van toekomstige generaties. *'Een betere en objectievere bron. Want de camera kan toch niet liegen.'* Een universeel toegankelijke bron, want beelden spreken een universele taal – zij leefden in de periode van de stomme film.

Maar nog vóór de geluidsfilm in 1927 zijn intrede deed met *The Jazz-singer*, had de Russische cineast Eisenstein op grote schaal de montage van beelden geïntroduceerd en daarmee de Leugen met hoofdletter. Let op, ook zonder beeldmontage kan men de waarheid verdraaien door de beeldduitsnit van het cameraoog. Maar Eisenstein deed meer dan dat. Hij herschiep de realiteit, verfraaide haar. Zijn *Oktoberrevolutie* bij-

voorbeeld wordt vaak – ten onrechte – beschouwd als een echte historische bron, omdat hij de prent zo kort na de feiten draaide.

Fragmenten uit zijn film zijn samen met 'echte' archiefbeelden verwerkt in een Engels-Russische documentaire over de Oktoberrevolutie, die wij in 1978 bewerkten voor de Vlaamse schooltelevisie. Zijn bestorming van het Winterpaleis, de beslissende fase in de bolsjewistische machtsgreep, toont de heroïsche strijd van de proletarische massa's: salvo's geweervuur knetteren, maar onstuitbaar dringen de helden van de revolutie op.

Bij het verifiëren van deze passage, die we zelf voor een historisch correcte weergave hielden, ontdekten wij tot onze verbazing dat bij het hele gevecht om het Winterpaleis slechts enkele doden vielen. Eisenstein toont en suggereert veel meer strijd dan er in werkelijkheid heeft plaatsgevonden. In weerwil van zijn zwart-wit beelden heeft hij de geschiedkundige realiteit aardig bijgekleurd!

Misschien verklaart dit waarom tijdgenoten zo wantrouwig stonden tegen-

Jos Martens, voorheen geschiedenisleraar, is medewerker van het Maerlant Centrum, Universiteit Leuven.

over het nieuwe, opdringende medium. Zo schreef Johan Huizinga reeds in 1935 in zijn boekje *In de schaduwen van morgen*:

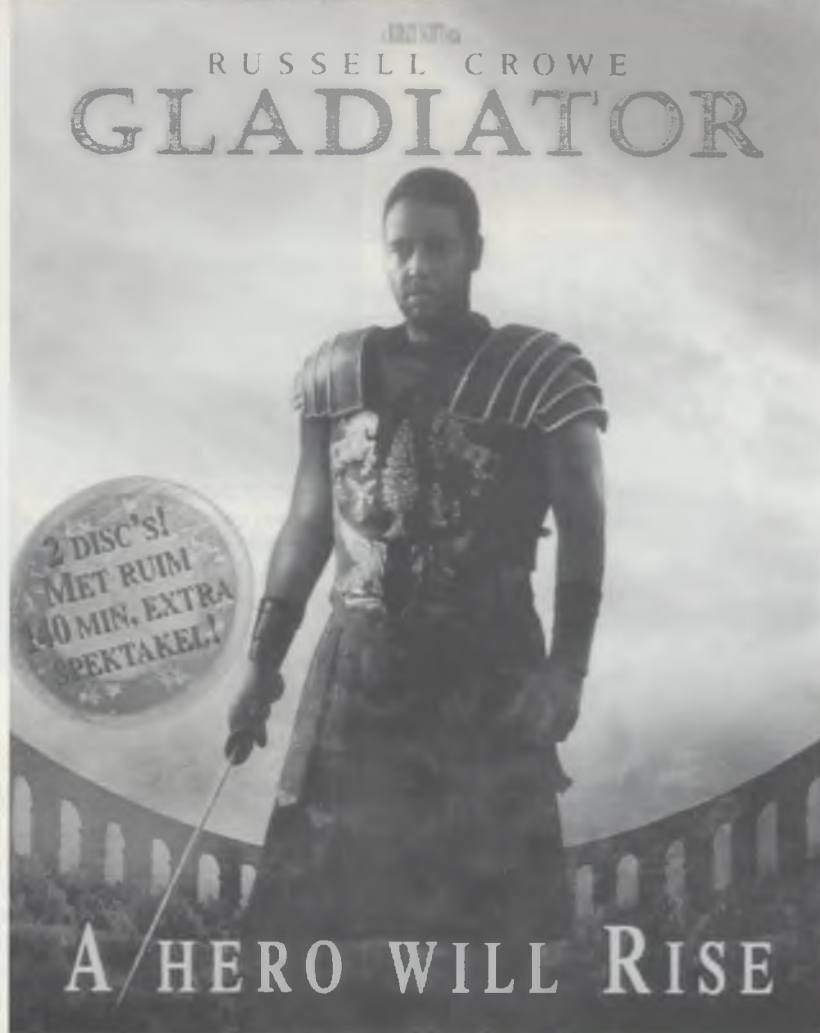
'Tussen theater en bioscoop ligt de overgang van het aanschouwen van een spel tot het aanschouwen der schaduwen van een spel. In de filmkunst wordt de dramatiek zelf bijna geheel verplaatst naar het uiterlijk zichtbare, waarnaast het gesproken woord slechts een bijkomstige plaats inneemt. De kunst van het toeschouwen wordt omgeschakeld tot een vaardigheid en begripen van voortdurende wisselen-de visuele beelden. De jeugd heeft die cinematografische blik verworven in een graad, die de oudere verbaast. Zonder het intellectueel verstaan boven het visueel verstaan te willen verheffen, moet men toch getuigen dat door de cinema een groep van ethisch – intellectuele perceptiemiddelen ongeïmagineerd wordt gelaten, wat tot verzwakking van het oordeelsvermogen moet bijdragen.'

Huizinga ziet film dus als een bedreiging, een element dat bijdraagt tot verzwakking van het oordeel.

Vele jongeren kennen de Tweede Wereldoorlog uitsluitend uit films als *Schindler's List* (1993), *Saving Private Ryan* (1998), *Tora, Tora, Tora* (1970) of het melige *Pearl Harbor* (2000), beide laatste over de Japanse aanval in 1941. Ook de veel gelauwerde film *Gandhi* van Richard Attenborough (1982) behoort eigenlijk tot hetzelfde genre, dat men met een nieuwbakken woord 'docudrama' noemt, een min of meer geromantiseerde versie gebaseerd op de feiten. In *Gandhi* zijn heel wat oude journaalfilms ingelast, die via een kort statisch moment terug overgaan in kleur en dus in het fictie gedeelte. In tegenstelling tot Eisenstein en zijn *Oktoberrevolutie*, kun je hier duidelijk onderscheiden wat archiefstuk is en wat nieuw gedraaid werd, ook al omdat de film *Gandhi* in uiterlijk afwijkt van zijn 'origineel'.

Barry Lyndon

Goede historische films kunnen een tijd, een tijdgeest evoceren. Wie de heruitzendingen van de televisiereeks *Shogun* heeft gevolgd, zal het Japan van rond 1600 steeds blijven zien door de ogen van de Amerikaanse camera's, ook al hadden de Japanners zelf veel kritiek op de verfilming als geheel. Het Japan van een generatie vroeger werd meesterlijk opgeroepen door de cineast Kurosawa in zijn film *Kagemusha* (1980). Even meesterlijk ging

Stanley Kubrick te werk in *Barry Lyndon*, dat het Europa van de achttiende eeuw tot leven wekt. Of Stijn Coninx in *Daens* (1993). Of Visconti met zijn films over de Italiaanse eenmaking rond 1870. Gemeenschappelijk voor deze cineasten is hun zin voor details en het feit dat hun arbeid wel gelauwerd en geloofd werd door de internationale kritiek, maar – *Daens* uitgezonderd – weinig succes kende bij het grote publiek. Kurosawa's *Kagemusha* verdween snel uit het commerciële circuit. *Barry Lyndon* was jarenlang zelfs op video onvindbaar, maar is nu op DVD uitgegeven in de *Stanley Kubrick Collection*, tot grote vreugde van de cinefielen.

Deze laatste film is gebaseerd op het boek van William Makepeace Thackeray, met Charles Dickens de grootste Engelse romanschrijver van de negentiende eeuw. Het bevat de (fictieve) memoires van de arrogante jonge Ierse avonturier Redmond Barry. Als evocatie van de tijd verkies ik Kubricks verfilming uit 1975 boven de roman. Volgens velen is het een van de mooiste films, die ooit werden gedraaid. Kubrick baseerde zich op tientallen schilderijen uit die tijd en filmde uitsluitend op locatie in parken en kastelen. Zoals bij Kurosawa en

Fellini is de tijdgeest hoofdpersoon, eerder dan een individuele speler. Kubrick gebruikt alleen natuurlijke belichting, zodat hij, om het kaarslicht van de achttiende eeuw in beelden te vangen, een speciale lichtgevoelige lens gebruikte, door de NASA ontworpen voor de maanvluchten van het Apollo-programma! De prachtige taferelen die hij zo opneemt, zijn telkens omlijst door muziek uit de tijd: de *Sarabande* van Händel, die het Leitmotiv vormt, traditionele volksliedjes en composities van Mozart.

Filmmuziek is een te vaak verwaarloosd aspect. Niet alleen bij Beatles- of Presleyfilms is de muziek belangrijk. Neem eens de klank weg bij een detectie- of een griezelfilm en het hele spanningseffect verdwijnt.

Spartacus

Het meest populair, het meest succesrijk zijn niet wat we zo-even 'goede' historische films noemden. De massa's stromen pas toe bij de grote spektakelfilms als *De Tien Geboden*, *Ben Hur*, *Cleopatra*, *De Drie Muskietiers*. Zij zijn alle volgens hetzelfde stramien gefabriceerd: peperdure superproducties, groot scherm, zoveel mogelijk grote namen, kinderlijke intrige, spectaculaire massascenes.

Het zijn voornamelijk deze prenten, die de historische beeldvorming van het grote publiek bepalen. Over hun waarde als historische bron kunnen we helaas kort zijn: zelfs de beste en hopelijk eerlijkste als bijvoorbeeld *Spartacus* bevatten nog historische onjuistheden. Minder eerlijke films verdraaien vaak het vaststaande feitenmateriaal omwille van de spanning en om waar nodig een happy end aan het slot te kunnen breien. *Spartacus* (1960) geeft je de indruk dat je erbij bent als de gladiatoren worden opgeleid. Je hebt de illusie dat je de veelgeprezen Romeinse leger-tactieken nu eens in levende lijve in actie ziet. Maar, om slechts één schoonheidsfoutje te noemen: de uitrusting van de legioenen dateert – net als in de strips van Asterix – uit een latere tijd. En zo versterkt de film eens te meer het foutieve beeld van een achthonderd jaar lang onveranderd, statisch Rome. Bij *Gladiator* (2000) krijg je een heel dynamisch beeld van de gladiatorengevechten, duidelijk beïnvloed door recente actiefilms. Waarschijnlijk zal de film binnen enkele decennia eerder bekeken worden als een spiegel van onze eigen tijd dan als een representatie van het oude Rome.

Besluit

De didactische waarde van een fictiefilm hangt allereerst af van wat je ermee doet in een les. Met andere woorden: hoe pas je historische kritiek toe op beeldmateriaal? Hoe komt historische beeldvorming tot stand in speelfilms?

De waarachtigheid van het vertelde verhaal moet getoetst worden. De fictionaliserings moeten plausibel zijn als men ze afweegt tegenover wat er over het verleden is geweten. Een historische film die een werkelijkheid evoceert, die haaks staat op het algemeen aanvaarde historische betoog, verliest zijn historische geloofwaardigheid.

De technische vooruitgang speelt bij didactisch gebruik een niet te onderschatten rol. Een film op DVD laat bliksemsnelle selectie van fragmenten toe. Eén voorbeeld om te besluiten: bij *Gladiator* krijg je een tweede cd met niet minder dan elf "extra's". Hiervan zijn er minstens twee zeer bruikbaar in de geschiedenisles: "The Making of *Gladiator*" en "Gladiatorenspelen: Romeinse bloedsporten", beide klaarblijkelijk afzonderlijke films, gelardeerd met talrijke fragmenten uit de hoofdfilm.

Speelfilms en geschiedenis op het internet

- * De site van de Vlaamse Vereniging Leraars Geschiedenis en Maatschappelijke Vorming (VVLG) bevat onder de knop "Leermiddelen voor geschiedenis" tot nu toe meer dan vijftig steekkaarten van bruikbare films, gerangschikt per tijdvak, met achtergrondinformatie en didactische wenken. Enkele (zoals *De naam van de Roos* of *Gladiator*) zijn zeer uitvoerig uitgewerkt met interessante links. Medewerking voor uitbreiding van deze rubriek is zeer welkom!
<http://www.vvlg.be/films3.htm>
- * Op het internet staan veel interessante sites over film en geschiedenis. Een goed vertrekpunt is de site van de Opleiding Theater-, Film en Televisiewetenschap van de Universiteit Utrecht:
<http://www.let.uu.nl/tftv>
met verwijzingen naar tientallen belangrijke internetbronnen voor film- en televisiewetenschap.
- * Snelle basisinformatie over films vind je in de databanken *Moviedatabase* en *Allmovieguide*:
<http://moviedatabase.com>
<http://allmovie.com>
- * Specifiek voor het gebruik in het (geschiedenis)onderwijs is de site *Teach with movies*: <http://www.teachwithmovies.org>
Behalve basisinformatie over de film, vind je tips voor didactische gebruik (achtergrondinformatie, literatuur, probleemstelling, discussiestof, interessante fragmenten).
- * Om artikelen te zoeken over een bepaalde film, regisseur, onderwerp ... is de *Film Index International* een nuttig werk-instrument. Hij ontsluit honderden filmtijdschriften. Deze gegevensbank kan on line geconsulteerd worden op de site van de Centrale Bibliotheek van de RUG (zoeken bij de secundaire bronnen):
<http://www.rug.ac.be>
- * Om informatie te zoeken over of rond een bepaalde film kan je een zoekmachine inschakelen als Altavista of Google. Er zijn enkele sites die zich specialiseren in achtergrondinformatie (met talrijke hyperlinks) bij actuele films.

Wim Visser, Maria van
Haperen en Hans Pols

Het examen geschiedenis 2002

MAVO

• Examen goed te doen

Zowel op het landelijk overleg van de regio-voorzitters als op de regio-bijeenkomst in Alkmaar overheerste een positieve stemming over de kwaliteit van het mavo-examen in tijdvak 1. Het niveau, de C-variant als een versimpelde D-versie, de variatie in vraagsoorten, het taalgebruik en de omvang werden nu eens niet overladen met kritiek.

Toch is er nog wel een aantal kritische kanttekeningen te plaatsen.

De kwaliteit van de illustraties blijft van een bedroevend niveau.

Bij toeval mocht ik kennis nemen van het examenwerk van een slechtiende leerling. Ten behoeve van deze leerlingen waren er toelichtende teksten bij de illustraties geplaatst. Opzienbarend! De toelichting wees de slechtiende leerlingen op zaken die zelfs de gemiddelde docent niet zonder de gegeven extra informatie had kunnen ontdekken. Zittende Indonesiërs blijken hardwerkende bedienden te zijn. Een schimmig hoofd achter grote vlokken katoen blijkt toe te behoren aan een Nederlandse opzichter die, o hemel, niet zelf de (niet zichtbare) handen uit de mouwen steekt, maar dat overlaat aan inlands personeel. Stalin blijkt op een minuscule (schaak?) bordje een onzichtbare pion te verplaatsen. Als kandidaat sta je bij voorbaat mat.

Er zit toekomst in het verleden! Niet alleen de VGN timmert hiermee zachtjes aan de weg. Ook het CEVO doet dat. Leerlingen mochten tijdens hun

Bron 2-onderdeel 4: een katoenonderneming in Nederlands-Indië

4p 17 □ Stel, jouw school neemt deel aan een geschiedenisproject waarin samengewerkt wordt met een school uit Japan.
Van jouw docent(e) geschiedenis heb jij de volgende opdracht gekregen: Zoek uit waarom de Japanse regering nooit officieel excuses heeft aangeboden aan Nederland voor haar optreden in Nederlands-Indië tijdens de Tweede Wereldoorlog.
Jij mailde deze opdracht naar Ryokichi Tanaka, leerling van deze Japanse school. Jij vroeg hem zijn antwoord te geven op jouw onderzoeksvraag.
Ryokichi mailde terug. Hij heeft voor jou ook een vraag, namelijk over het koloniale verleden van Nederland: moet Nederland wel of geen excuses aan Indonesië aanbieden voor het optreden van Nederland in Nederlands-Indië?
Jij mailt terug en jij geeft een duidelijk antwoord op zijn vraag. Leg met behulp van drie *verschillende* historische argumenten uit waarom Nederland wel of geen excuses zou moeten aanbieden.
Jouw e-mailbericht bevat tussen de 40 en 80 woorden.
Schrijf alleen het ontbrekende deel van het e-mailbericht.

Stel, je bent op dit moment een leerling op een Russische school. Alle delen van het schoolgebouw zijn genoemd naar beroemde personen uit de Russische geschiedenis. Er is een voorstel om de laatste uitbreiding van de school te noemen naar Stalin. Iedereen is het erover eens dat Stalin een belangrijk persoon was, maar toch is er discussie over wat hij voor het land heeft betekend.

2p 34 □ Wat vind jij: moet het nieuwe deel van de school wel of niet naar Stalin genoemd worden, of twijfel je? Noem twee *verschillende* historische argumenten voor jouw beoordeling van Stalin.

examen e-mailen naar Japan!

(Vraag 17)

Niet echt natuurlijk! Het ging gewoon om het middengedeelte van een ouderwetse brief, maar toch. Eigentijds of onterecht modieus?

Leerlingen moesten drie verschillende historische argumenten bedenken, waarom Nederland wel of geen excuses zou moeten aanbieden aan Indonesië voor het optreden in Nederlands-Indië. Een onnodig moraliserende vraag volgens enkelen; een zeer relevante vraag volgens anderen. Een gotspe is het echter om een Japanse student zo'n vraag te laten stellen. Een vraag van een Indonesische student had meer voor de hand gelegen. De onnodig lange inleiding had dan achterwege kunnen blijven.

Er zijn ongetwijfeld nog Russen die dromen van een Stalin-school, maar zou in het Rusland van nu een discussie over de naamgeving van een nieuwe vleugel van de school echt over Stalin gaan?

De bedoelingen van de vragenmakers zijn duidelijk. Gewoon niet zo ingewikkeld doen. (Vraag 34)

De teruglopende belangstelling voor zowel het centraal als het regionaal overleg is een vorm van stemmen met de voeten.

De kritiek wordt ieder jaar wat minder en milder. Het CEVO luistert naar de kritiek. Het door de VGN georganiseerde overleg levert steeds minder directe 'winst' voor de eigen leerlingen op. En daarnaast, waarom zou je naar Utrecht of het regionaal overleg gaan, als internet uitkomst biedt?

Zelf ervaar ik het directe contact met de collega's als waardevol. Zeker met de nieuwe(?) vmbo-examens in het vooruitzicht lijkt het mij zinvol om de waakhond in leven te houden.

Is het een oplossing door met meer docenten dan alleen de regio-voorzitters centraal overleg te plegen en daarvan uitgebreid verslag te doen via internet? De regionale bijeenkomsten kunnen dan achterwege blijven.

Misschien kan de Commissie Vmbo van de VGN met een reactie en mogelijk meer uitgewerkte voorstellen komen.

Wim Visser,
Petrus Canisius College, Alkmaar

4A

4B

4C

VWO

... en ook dit examen was goed te maken

Een record aantal klachten, berichtten de regionale en landelijke dagbladen naar aanleiding van de examens. Vooral havo- en vwo- leerlingen lieten zich negatief uit over het geschiedeniswerk. Op de website van de VGN was het overigens een stuk rustiger. Al na een paar dagen verstomden de reacties, in tegenstelling tot andere jaren. De aanmerkingen bij het vwo-examen waren op twee handen te tellen. En wie had er gelijk? De vraag lijkt retorisch. Het antwoord is een kwestie van gezond verstand. Natuurlijk hebben leerling belang bij klagen, maar docenten ook. Sedert de afschaffing van de automatische bonus-toekenning lijkt het in ieder geval zaak om van je te laten horen. Met een inhoudelijke beoordeling van het examen heeft dat weinig te maken. Bovendien viel op het geschiedeniswerk 2002 weinig te moppen. Het examen was namelijk heel goed te maken. Niet te lang en niet te kort en relatief snel te corrigeren. Een aantal leerlingen was dit keer zelfs voortijdig klaar. Zonder vragen te hebben overgeslagen.

Wie de puntentelling narekende, heeft vast opgemerkt dat het antwoordmodel aan de opdrachten over Nederland en Indonesië één scorepunt meer toekende dan aan de Sovjet-Unie. De stelopdracht zat, zoals vooraf bekend was, in Indonesië en de exa-

Gebruik de bronnen 4a, 4b en 4c.

Stel: er komt een tentoonstelling over de relatie tussen Nederland en Indonesië. Jij werkt mee aan het onderwerp dekolonisatie en hebt daarvoor drie prenten van de politiek tekenaar I. J. Jordaan, de bronnen 4a, 4b en 4c uitgekozen. De organisatie van de tentoonstelling is bang dat er veel kritiek zal komen op je keuze. Je schrijft een memo aan de organisatie waarbij je ingaat op mogelijke kritiek en waarin jij je keuze verdedigt.

15p 10 □ Schrijf dit memo. Neem voor de samenhang de cursief gedrukte kopjes over.

De prenten die ik gekozen heb

In dit deel van je memo beschrijf je de prenten.

A Beschrijf per prent de visie van Jordaan op de verhouding tussen Nederland en het Indonesische nationalisme. Noem daarbij per prent een beeldelement dat past bij je beschrijving.

De kritiek op de prenten

Zowel vanuit de kringen van de oud-strijders, de toenmalige (Nederlandse) tegenstanders van de Republiek, als van Indonesische kant is kritiek te verwachten. Maak in dit deel een keuze voor het uitwerken van de kritiek van één van deze twee groepen.

B Maak duidelijk waarom deze prenten geen juist beeld geven in de ogen van de groep die je hebt gekozen. Licht dit toe met een gegeven uit elk van de drie prenten.

Waarom ik de prenten toch gebruik

Ondanks de kritiek vind je het beeld dat Jordaan geeft bruikbaar voor de tentoonstelling.

C Schrijf een afronding van je memo, waarin je

- reageert op de kritiek en
- uitlegt waarom en hoe je deze prenten toch kunt gebruiken in de tentoonstelling.

menmakers kozen, net als het afgelopen jaar, voor een meer uitdagende vorm. Geen gortdroog betoog, maar een toelichting op een fototentoonstelling met onderschriften. Geheel passend in de tweede fase-stijl. Toch leverde de stelopdracht de meeste problemen op. Conform de conditionering voor het CSE beoordeelden leerlingen de prenten als op zichzelf staande eenheden en daardoor raakte menig een de centrale vraagstelling, naar de bruikbaarheid van de prenten, uit het oog. Dat tekenaar Jordaen zijn visie vertolkte verdween in het niet en leerlingen gaven in plaats daarvan hun visie op het geheel. En dat kostte punten.

Dat het examen relatief veel stapelopdrachten omvatte, bleek voor de leerlingen geen probleem te zijn. In tegendeel zelfs, het zal leerlingen op ideeën hebben gebracht.

Gevraagd naar redenen waarom minder schepen uit Azië terugkeerden, dan er naartoe vertrokken (vraag 1), konden ze, uit de tabel bij de volgende opdracht (2), het antwoord immers destilleren. Zo begon ook vraag 6 met een element uit het antwoord op vraag 5 en kreeg de oplettende leerling de indruk dat het examen relatief een makkie was.

De examenmakers lijken zich de kritiek uit het veld aan te trekken. Zo zaten er bijvoorbeeld geen ellenlange bronnen, zoals bijvoorbeeld die lap tekst van de socialist Van Randwijk (CSE 2001), in dit examen. In plaats daarvan mooie korte behapbare stukjes tekst, waarvoor maar een korte spanningsboog nodig was. Ook geen aanhoudende reeks van opdrachten waarin leerlingen met kennis uit de ene bron commentaar moesten geven op de afwijkende visie in een andere bron. Welgeteld kwam dat maar één keer voor en dat ging ook meteen mis. (Vraag 8)

Hatta interpreteerde het onderwijsbeleid van Hendrik Colijn als koloniaal en toch waren beide heren het op één punt met elkaar eens. Welk? Het bleek voor de doorsnee vwo-er te hoog gegrepen.

Minder bronnen leidden trouwens niet tot meer pure kennisvragen. In het examen zaten relatief weinig speldenprikken.

Dat activiteiten van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij zich beperkten tot onderlinge contacten tussen de eilanden van de Indische Archipel, was

Gebruik de bronnen 2 en 3.

Een interpretatie:

Hatta vat de kritiek van Colijn op als koloniaal, maar toch zijn zij het hier op één punt met elkaar eens.

4p 8 □ Toon de juistheid van beide aspecten van deze interpretatie aan.

bron 2

H. Colijn, kamerlid, minister en minister-president voor de ARP in de jaren twintig en dertig, had als militair en ondernemer veel ervaring in Indonesië opgedaan. Over onderwijs en de inlandse beweging schrijft hij in 1928 (de cursiveringen in de tekst zijn van Colijn zelf)

- 1 Het is een regel van en voor alle tijden, dat *politieke* zelfstandigheid slechts bestaanbaar is waar
- 2 economische zelfstandigheid bestaat. Deze laatste moet dus aan de eerste voorafgaan. Het
- 3 omgekeerde is een volstrekte onmogelijkheid. Maar dan is daarmee onze taak als koloniale
- 4 opvoeder toch ook duidelijk aangewezen. En dan *kan* een onderwijspolitiek, die tot gevolg heeft,
- 5 dat zelfs de *gehele* Indische samenleving de beter onderwezenen niet absorberen kan, onmogelijk
- 6 goed zijn.
- 7 De enige juiste politiek is deze, welke er *vooral*, dit is in de *allereerste* plaats, op gericht is de
- 8 onderwezen Inlander te zien in het kader van, en als deel zijner *eigen*, dit is de inlandse,
- 9 maatschappij. Hij moet in die eigen samenleving geabsorbeerd kunnen worden. Alleen dan helpt hij
- 10 die maatschappij mee omhoog trekken.
- 11 Wat wij *nu* doen (...) is ontbindend werken, zelf de brandstof aandragen, die straks door anderen
- 12 zal worden ontstoken.
- 13 Wat wij *nu* doen is in menig opzicht het gezag der inlandse hoofden en van adatinstellingen¹, die
- 14 nog lange tijd niet gemist kunnen worden, ondermijnen. (...)
- 15 Maar wat wij *behoren* te doen, allereerst in het belang der inheemse maatschappij zelf, is er zorg
- 16 voor dragen, dat de inlandse samenleving als *geheel* meer ontwikkeld, economisch sterker wordt;
- 17 meer spankracht en meer absorptievermogen verkrijgt. Eerst als dat bewerkt is, kan men weer *met*
- 18 *vrucht* verder gaan in de richting, die de laatste jaren gevolgd is geworden.

bron: H. Colijn, *De Inlandse beweging*, in: C. Fasseur (red.), *Geld en geweten II*, Den Haag 1980, pag. 100

bron 3

Mohammed Hatta, later de eerste premier van de Republiek Indonesië, reageert op Colijns opvattingen over onderwijs en de inlandse beweging

- 1 Het is nu duidelijk, dat hij het karakter van het onderwijs voor de Indonesiërs terug wil brengen tot
- 2 dat van het vroegere utiliteitsonderwijs, om slechts zoveel krachten te leveren, als nodig zijn om de
- 3 lagere staatsadministratie en de Westerse ondernemingen van goedkoop lager personeel en '*skilled*'
- 4 werkvolk te voorzien. Eventueel zal Colijn zich niet verzetten tegen een inheems onderwijs in de
- 5 breedte, waaraan de 'eenvoudige inheemse maatschappij' behoefte heeft. Maar onderwijs in de
- 6 diepte of kwalitatief onderwijs, dat mag niet! Want dit fokt intellectuelen, die de nationale vrijheid
- 7 propageren en dusdanig de veiligheid der Westerse ondernemingen in Indonesië in gevaar brengen!

bron: M. Hatta, *Kielstra-Colijn als profeten van het Nederlandse koloniale imperialisme*, in: C. Fasseur (red.), *Geld en geweten II*, Den Haag 1980, pag. 107-108

zo'n echt 'weetje'. Alleen met die feitenkennis konden leerlingen de vraag correct beantwoorden.

Geen opdracht over Tempo Doeloe. Daaraan zal het échec met de foto in 2001 wel debet zijn. Wel een korte afsluitende vraag over Nieuw-Guinea, rechtstreeks uit de stofomschrijving.

Voor het gedeelte over de Sovjet-Unie bleek de leerling met de algemene richtlijnen van de stofomschrijving bijzonder aardig uit de voeten te kunnen. Een inkopper over de NEP; de terreur onder Stalin; afbraak van de Russisch orthodoxe kerk en de vermeende gelijkberechtiging van vrouwen. De opdrachten over de periode onder Leonid Brezjnev lagen al net zo voor de hand.

Omdat nergens specifiek communistische terminologie werd gebezigd, kon ook daarover niemand struikelen. Misschien had nog wat meer vergeleken kunnen worden tussen beide periodes. Dat vormde immers het uitgangspunt van dit examenonderwerp. Maar het klinkt wat zeurderig, want eerlijk gezegd was dit examen echt niet moeilijk!

Maria van Haperen,
St. Odulphuslyceum, Tilburg

Gebruik bron 2a.

- 3p 5 □ Wat is de visie van Albert Hahn op de verovering van Atjeh? Licht je antwoord toe met twee beeldelementen.

bron 2a Een prent van Albert Hahn uit 1903

Onderschrift:
Het einde van de heldenstrijd.

bron: J.C. Witte, J.B. van Heutsz, een levende legende, Bussum 1976, zonder paginanummer

Maximumscore 3

- 5 □ Uit het antwoord moet blijken dat Hahn de verovering van Atjeh door Nederland afkeurt / volgens Hahn de verovering door Nederland plaatsvindt in het belang van 'het kapitaal'

Dit laat hij zien door (twee van de volgende beeldelementen):

- de kapitalisten met hun hoge hoeden die lachend/goedkeurend de vernedering van Atjeh gadeslaan
- het veel te grote zwaard van de Nederlandse maagd
- de stoof waarop de Nederlandse maagd staat om haar groter te doen lijken
- het verwoeste dorp op de achtergrond
- de knielende/met gebogen hoofden afgebeelde vernederde Atjehers

per juist beeldelement

HAVO

De eerste indruk bij het vluchtig doornemen van het examen: dit is te doen. Reacties van leerlingen direct na afloop bevestigden dat gevoel. Na de correctie moest dit beeld toch enigszins genuanceerd worden. Op mijn eigen 'vaste' school konden de resultaten er mee door, lager dan voor de tweede fase, maar absoluut beter dan de afgelopen twee jaar, dus acceptabel. Op de school waar ik dit jaar twee examenklassen heb overgenomen, waren de resultaten dramatisch. Wie verklaart het verschil?

Op de site van het Laks veel klachten over het examen: 5161 welgeteld! De reacties op de site van de VGN waren minder eenduidig; zowel positieve als negatieve geluiden.

De klacht van het Laks dat veel leerlingen overvallen zijn door de stelopdracht slaat natuurlijk nergens op: al enige jaren hoort het opstel bij het examen. Iedere docent kan de leerlingen daarop gewezen hebben en de meeste collega's zullen de leerlingen er ook mee hebben laten oefenen. Nee, het werkelijke probleem bij het huidige examen geschiedenis zit hem in de beschikbare lestijd. We hebben gewoon te weinig tijd om leerlingen adequaat voor te bereiden op een examen dat qua zwaarte niet afwijkt van dat van voor de invoering van de tweede fase. De historische basis die je vroeger in het voorexamenjaar kon leggen, waar je bij de behandeling van de examstof aan kon refereren, ontbreekt door de gedwongen behandeling van wezenloze thema's.

Valt er op het examen zelf dan niets aan te merken? Het eerste wat opvalt bij betere bestudering van de vragen is de toegenomen aandacht voor vaardigheden. Op zich is daar niets op tegen, zolang de leerlingen bij het toepassen van die vaardigheden maar gebruik moeten maken van hun kennis. Een aantal malen wordt echter geen beroep op kennis gedaan.

Zoals bij vraag 4a. Met behulp van bron 1 moeten de leerlingen aantonen dat de Nederlandse koloniale politiek van voor 1870 een succes was. Uit de tabel valt af te lezen dat de bijdragen uit Indonesië in ieder geval tot de periode 1860-1864 stegen. Er wordt niet expliciet gevraagd naar de naam of de inhoud van de koloniale politiek, dus het alleen noemen van de grote

Gebruik de bronnen 2a en 2b.

We nemen aan dat Albert Hahn zich bij het maken van zijn prent (bron 2a) heeft laten inspireren door deze foto (bron 2b).

2p 6 ☐ Leg met twee elementen uit de foto uit, dat dit waarschijnlijk is.

inkomsten uit Indonesië (eenvoudig door iedereen in de bron af te lezen) is voldoende voor een maximale score (anders dan in het antwoordmodel).

Anders is het bij vraag 5; daar wordt naar kennis gevraagd die de leerlingen niet (kunnen) hebben. De vraag is niet te beantwoorden als je niet weet wie Albert Hahn is. Want de tekening is zonder voorkennis over de tekenaar heel verschillend te interpreteren. Vier van mijn 110 examenkandidaten bedachten het juiste antwoord. En dan de beeldelementen waarmee het antwoord toegelicht moest worden. Hoe kun je die geven, als je Hahns visie op de verovering van Atjeh niet kunt geven?

Typisch voorbeeld van een stapelvraag. En die zouden we niet meer doen. Zelf heb ik alle beeldelementen die de (meestal foute) interpretatie van de leerlingen ondersteunden goed gerekend. En ja, weten de leerlingen hoe kapitalisten eruit zien en wat de Nederlandse maagd is? Dus wat ben je, als je je strikt aan het antwoordmodel houdt, dan eigenlijk aan het beoordelen?

Vraag 6 heeft niets met historische kennis en vaardigheden te maken. Het leek meer op een opdracht *Zoek de overeenkomsten* uit de vakantieboeken van onze jeugd. Een serieuze leerling scoort hier altijd, vooral omdat de overeenkomsten nogal gezocht waren.

Vraag 8 was een leuke vraag met een goede bron, alleen kon het maximaal aantal punten bij consequente toepassing van het antwoordmodel nooit gehaald worden. Leerlingen herhalen bij het antwoord op de vraag of de Indonesiërs goed voorbereid worden op een grotere zelfstandigheid dezelfde argumenten als bij het antwoord op het eerste gedeelte van de vraag: de Indonesiërs hebben niets aan het onderwijs, ze hebben hun kennis nergens nodig en vergeten het dus weer snel. Geen van de leerlingen komt op het idee dat je voor meer zelfstandigheid goed geïnformeerd moet zijn. In de bron spreekt Coolhaas immers alleen over lezen, schrijven en rekenen. Bovendien: de meeste leerlingen vatten zelfstandigheid op als de mogelijkheid om voor je zelf te zorgen en dat is toch iets anders dan de zelfstandigheid die de vragenmakers in gedachten hadden.

bron 2a

Een foto van de officiële overgave uit 1903

Toelichting

Deze foto is genomen op 20 januari 1903 bij de onderwerping van de sultan van Atjeh, Tocankoe Moehamat Dawot (op de rug gezien), aan het Nederlandse gezag. Van Heutsz, met zijn uniformpet op, staat op de verhoging naast het portret van koningin Wilhelmina, aan zijn rechterhand zijn adjudant Colijn.

bron 3

W.Ph. Coolhaas vertrok als jong bestuursambtenaar rond 1920 naar Indonesië en bracht zijn eerste dienstjaren op de Molukken door. Hij vertelt daarover in zijn herinneringen

- 1 Laat ik mijn herinneringen voortzetten met een paar bestuursdaden, die ik later, toen ik wat meer
- 2 ervaring had, als fout ben gaan zien. Ik was enthousiast voorstander van het volksonderwijs en
- 3 bevorderde de bouw en de opening van volksschooltjes zoveel als ik kon. De kinderen van
- 4 ongeveer 5 tot 12 kwamen ook zonder enige aandrang toestromen, zodat er voor de jeugdige
- 5 onderwijzers werk genoeg was. Aanvoer van onderwijzers was er voldoende. De kinderen van de
- 6 volksschooltjes leerden in drie jaar een beetje lezen, een beetje schrijven en een beetje rekenen.
- 7 Waar ik niet aan gedacht had, was dit: het rekenen konden ze ook buiten de school wel leren en op
- 8 de hoofdplaats na, viel er niets te lezen en niets te schrijven. De kinderen hadden dus eigenlijk niets
- 9 aan hun schamel beetje kennis. Het was van geen enkel nut in hun verder leven en ze vergaten het
- 10 dan ook prompt.
- 11 Ik probeerde wel hun leesgewoonten bij te brengen, maar dat was veel te hoog gegrepen. Ik nam
- 12 abonnementen op het Maleise Maandblad, maar voor anderen dan dorpschoufden en onderwijzers
- 13 ging dat veel te hoog. Kranten kende en begeerde men niet. Ze waren trouwens voor de mensen die
- 14 nog maar nauwelijks met geldeconomie te maken hadden, ook te duur en van corresponderen was
- 15 geen sprake.
- 16 Gaf ik dus de mensen niets met hun schooltjes, ik ontnam hun wel iets, namelijk wat er van hun
- 17 eigen cultuur bij hen bestond. Dat bleek me vooral door een gesprek, dat me altijd is bijgebleven.
- 18 Ik was in de gelegenheid bij te wonen, hoe een oude genezer een zieke genas. Hij was al in trance,
- 19 toen ik het vertrekje binnenkwam, waar de zieke lag. In een vrij sterk van de omgangstaal
- 20 afwijkend jargon beschreef hij hoe hij naar het land der geesten reisde, waar hem werd
- 21 geopenbaard welk vergrijp de patiënt tegen de geesten had gepleegd. Dat had de patiënt zijn straf,
- 22 zijn ziekte, op de hals gehaald. Het vergrijp moest geboet worden met een kip, wat vis. De patiënt
- 23 leek direct op te knappen, toen hem dat werd uitgelegd. De genezer was een heel oude man wat me
- 24 tot de vraag bracht of hij een opvolger had. Hij zei: "Ach *toean* (meneer), ik heb het overdragen
- 25 van mijn kunst altijd uitgesteld en nu kan het niet meer, want alle kinderen gaan naar uw schooltjes
- 26 en daardoor zijn ze volstrekt ongeschikt voor mijn leringen geworden. En wie moet er nu voor de
- 27 zieken zorgen, als ik er niet meer ben?"

ontleend aan: Dr. W.Ph. Coolhaas, *Controleur B.B., herinneringen van een jong bestuursambtenaar in Nederlands-Indië*, Utrecht 1985, pag. 39-41

Gebruik bron 3.

W.Ph. Coolhaas beschrijft zijn ervaringen met het onderwijs op de Molukken. De twee doelen van de Ethische Politiek, bevordering van welzijn en welvaart van de bevolking en voorbereiding van Indonesië op grotere zelfstandigheid in de toekomst, spelen daarin een rol.

- 4p 8 ☐ Geef per doel van de Ethische Politiek aan
- wat Coolhaas daarover waarneemt en
 - welke conclusie jij daaraan verbindt over de bijdrage die onderwijs aan dat doel levert.

Gebruik bron 3.

Coolhaas werkt als ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur op de Molukken.

- 2p 9 ☐ Leg uit dat deze bron daardoor bruikbaar is voor een onderzoek naar de gevolgen van het onderwijsbeleid op de Molukken.

11p 11 □ Schrijf, na het lezen van de inleiding en volgens de aanwijzing, een historisch verantwoord artikel.

Inleiding

Het is 1948. Je bent correspondent van een Nederlandse, regeringsgezinde krant in Indonesië. Een vooraanstaand Indonesisch lid van de voormalige Volksraad, G., wordt gearresteerd door het Nederlands gezag. Hij stond bekend als iemand die de Nederlanders steunde, maar nu heeft hij zich openlijk aangesloten bij Soekarno. Je hoofdredacteur vraagt je na te gaan hoe deze Indonesiër tot dit besluit kwam. Je schrijft na intensieve gesprekken met G. een achtergrondartikel.

Aanwijzing

Neem de *cursief gedrukte* kopjes over.

Samenwerken of niet-samenwerken?

In de jaren twintig en dertig ontstond onder Indonesische nationalisten een discussie over het wel of niet samenwerken (coöperatie) met de Nederlanders. Soekarno en de PNI kozen voor niet-samenwerken (non-coöperatie), andere nationalisten wilden wel samenwerken.

A Geef twee redenen waarom Soekarno *niet* wilde deelnemen aan de Volksraad.

Maak vervolgens aannemelijk waarom je hoofdfiguur er *wel* voor koos lid te worden van de Volksraad.

De Japanse bezetting

Met de Japanse bezetting kwam er een einde aan het koloniale bestuur door Nederland.

B Noem een reden waardoor in deze periode het nationalisme groeide.

Maak vervolgens aannemelijk waarom Soekarno *wel* en G. *niet* koos voor samenwerking met het Japanse bestuur.

Na de oorlog

Na de Japanse capitulatie ontstond een nieuwe situatie. Soekarno had de onafhankelijkheid uitgeroepen. In de loop van 1947 kiest G. de kant van de Republiek en spreekt hij zich uit voor volledige staatkundige onafhankelijkheid.

C Maak aannemelijk waarom hij zich hiertoe door de loop der gebeurtenissen in 1947 gedwongen voelde.

Het standpunt van de krant

Je hoofdredacteur verwacht van je dat je aangeeft waarom de overstap van G. een verkeerde keuze was.

D Leg uit waarom het, volgens je hoofdredacteur, *juist voor Indonesië* niet goed was dat het volledig onafhankelijk werd.

Tenslotte

Toch laat je hoofdredacteur je de vrijheid je eigen standpunt weer te geven. In een slotalinea geef je aan of jij, door je gesprekken met G., tot een ander standpunt bent gekomen.

E Geef dit oordeel en ondersteun dit met één passend argument.

Dan vraag 9. Dat is weer een vraag die te maken is zonder iets van de stof te weten. Natuurlijk is de bron bruikbaar, want uit het bijschrift blijkt toch dat Coolhaas er zelf bij is geweest. Of bedoelden de vragenmakers misschien *betrouwbaar* waar ze *bruikbaar* schreven?

Ook op de stelopdracht (vraag 11) is wel wat aan te merken. Waarom schrijven dat de kandidaten een historisch verantwoord artikel moeten maken, terwijl ze eigenlijk gewoon een aantal vragen moeten beantwoorden. De kandidaten die een echt artikel hebben geschreven, werden daar niets beter van!

Bij onderdeel A van het opstel moest twee redenen genoemd worden waarom Soekarno niet wilde deelnemen aan de Volksraad. Toch komt het er altijd op neer dat Soekarno onafhankelijkheid wilde. Dat schrijven de leerlingen dus ook op en dus krijgen ze maar één punt. Daarentegen kun je bijna alles wat bij onderdeel E werd opgeschreven goed rekenen.

Het meest vreemde aan deze opgave is echter de exercitie die de kandidaten moeten uithalen: twee standpunten, van henzelf en van de hoofdredacteur over de verschillende standpunten van Soekarno en G. (waarom niet gewoon de naam; de leerlingen ontgaat echt de reden waarom initialen gebruikt werden) aaneensmeden tot een geheel.

De vragen over de Sovjet-Unie lieten een beter samengaan van kennis en vaardigheden zien. Toch leverden deze, in wezen niet moeilijke vragen, grote problemen op voor een flink aantal leerlingen. Waarschijnlijk wreekt zich hier dan de beperkte lestijd; een totale samenleving staat toch heel ver weg van de belevingswereld van hedendaagse tieners. Overigens gaf het antwoordmodel de docent hier veel ruimte: de meeste gegeven antwoorden werden als voorbeelden van goed antwoorden gegeven. En nu maar hopen dat de collega's de hun geboden interpretatieruimte ook benut hebben, want er waren natuurlijk vaak veel meer goede antwoorden mogelijk!

Een aantal leerlingen vergat opgave 24 te maken. Ze zat als enige op de laatste bladzijde en werd dus over het hoofd gezien. Dat was dom, want er was duidelijk aangegeven dat het examen uit 24 opgaven bestond. Maar toch wordt zo'n laatste vraag alleen nog wel eens vergeten.

Samenvattend: reden tot echt klagen gaf dit examen niet: natuurlijk zijn er altijd wel wat op- en aanmerkingen te maken, maar over het algemeen kunnen docenten en leerlingen redelijk tevreden zijn met dit examen. Dat moet voor de Cevo, na twee jaren van venijnige kritiek van de kant van de docenten, toch wel prettig zijn om te vernemen.

Hans Pols,
Penta College Angelus Merula,
Spijkenisse

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Twee letters ontbraken steeds in Aantjes persoonlijke levensverhaal. Toen die letters door De Jong in november 1978 genoemd werden, ontplofte de tijdbom die Aantjes vanaf 1945 met zich meegedragen had. Het betekende het einde van een politieke carrière en grote politieke en maatschappelijke opwinding. Roelof Bouwman schreef *De val van de bergredenaar. Het politieke leven van Willem Aantjes*, Boom, € 25,-.

In het eerste deel van een vierdelige geschiedenis van Holland laten historici, archeologen en kunsthistorici van naam hun licht schijnen over de vraag hoe het komt dat het graafschap Holland zich in de tweede helft van de Middeleeuwen zo voortvarend heeft ontwikkeld. *Geschiedenis van Holland tot 1572*, red. Thimo de Nijs en Eelco Beukers, Verloren, € 25,-.

Onder redactie van Conny Kristel verschijnen de laatste twee publicaties van de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang. *Binnenskamers* bevat analyses van het beleid inzake de terugkeer, opvang en verdere verzorging van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. *Polderschouw* belicht de praktijk van de terugkeer en opvang in de eerste naoorlogse jaren in al zijn regionale verscheidenheid. Bert Bakker, beide delen € 31,-.

Van Piet de Rooy *Republiek der rivaliteiten. Nederland sinds 1813*. De geschiedenis van een samenleving en de denkbeelden erover: van het ideaal van de eenvormigheid van louter beschaafde burgers naar de verscheidenheid die de zuilen boden. En wat er daarna aan uniformiteit in de ontzuilde massa-cultuur kwam. Mets en Schilt, € 25,-.

Over de enige volksclub in Nederland en zijn supporters schreef de socioloog Ralf Bormans *'Feyenoord bedankt!' De supporters en hun club*, Sun, € 17,50.

We kennen ze vooral uit Boccaccio's *Decamerone* en Chaucers *Canterbury Tales*, maar ze werden in de Middeleeuwen ook in Nederland verteld: komische verhalen-op-rijm met een nogal platte inhoud. Negentiende-eeuwse wetenschappers weigerden de 'boerden' vanwege hun onzedelijkheid op te nemen in hun tekstedities. *Van de man die graag dronk* is de eerste publieksuitgave van deze Middelnederlandse teksten. Karel Lodder maakte de vertaling en Fred Lodder voorzag de oorspronkelijke tekst (die naast de vertaling staat afgedrukt) van commentaar. Prometheus/Bert Bakker, € 32,95.

Van De Arbeiderspers kwamen meerdere boeken binnen.

In *De officierskamer* van Marc Dugain (vertaald uit het Frans door Per Justesen) wordt het verhaal verteld van drie militairen die de Eerste Wereldoorlog gezamenlijk doorbrengen in een kamer, behoorlijk afgesloten van de rest van de wereld, omdat zij al aan het begin van de oorlog gewond werden. Bekroond met Franse literaire prijzen en vervolgens verfilmd. Prijs € 17,95

Péter Esterhazy leidt ons *Stroomafwaarts langs de Donau*. (Vertaald uit het Hongaars door Robert Kellermann.) De rivier afzakkend vertelt hij op een nogal rommelige (caleidoscopische, zegt de uitgever) manier wat hem allemaal te binnen schiet aan familie- en andere verhalen. Een ratjetoe aan geschiedenis. Prijs € 17,95.

De Duitse schrijver Günter de Bruyn vertelt in *Veertig jaar over zijn leven in de DDR* (vertaald door Nelleke van Maaren en uitgegeven in de serie Privé-domein). Het is het tweede deel van zijn memoires; eerder verscheen *Verschoven stad. Een jeugd in Berlijn*; in Duitsland hogelijk geprezen. Prijs € 25,-.

Ook in de serie Privé-domein: *Het leukste jaar uit de geschiedenis van de mensheid. Persoonlijke kroniek 2001*, het dagboek van Ronald Giphart. In ieder geval een interessant jaar in de fin-de siècle-reeks, waarin Giphart al vooraf werd gegaan door Rogi Wieg, Boudewijn Büch en Maarten 't Hart. Prijs € 16,95.

Interessant is tenslotte het boek van Koos Postema, *Terug in de tijd. Vaderlandse geschiedenis in schetsen en portretten*. Zou Postema eigenlijk niet de geschiedenis voor alle basisvormingsleerlingen schrijven? Dit is er in ieder geval nu van over: levendig vertelde korte verhalen, in een heel eigen stijl, rondom markante figuren en feiten. Postema eindigt met bijna vijf bladzijden feiten, waaronder: 1500-1648 – op weg naar zelfstandigheid.

Hans Pols

PATRIOTTEN – VLUCHTELINGEN

J.J.M. Baartmans, *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen. Geschriften van Noord-Nederlandse patriotten in de Oostenrijkse Nederlanden 1787-1792* (Uitgeverij Vantilt, Nijmegen 2001) 538 blz., € 32,-.

Asielzoekers! Een actueel onderwerp bestaat bijna niet! Het is natuurlijk niet de bedoeling van de auteur geweest, maar het boek van Baartmans geeft aan de actuele discussie een interessante historische dimensie. Op het eind van de achttiende eeuw waren het immers inwoners van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, die om politieke redenen hun toevlucht elders moesten zoeken. In 1787 was de strijd tussen de Prinsgezinden en de Patriotten beslecht met de komst van een Pruisisch leger. Wie zich prominent had opgesteld ten tijde van de Hollandse Revolutie maakte zich als dat maar enigszins mogelijk was uit de voeten, naar de Oostenrijkse Nederlanden, globaal het huidige België dus, en vandaar vaak weer verder naar Frankrijk.

De lotgevallen van de gevluchte patriotten zijn in grote lijnen wel bekend, bijvoorbeeld door de roman van Nelleke Noordervliet *Het oog van de Engel*.

Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen geeft de bijzonderheden. Baartmans heeft de moeite genomen alle geschriften – brieven, dagboeken, beschouwingen en literair bedoelde werken – die deze Hollandse ballingen hebben nagelaten, te verzamelen, inhoudelijk te ordenen, er een aantal thema's uit te selecteren en beschrijvend weer te geven. Zo schetst hij voor de lezer een overzichtelijk en helder beeld van de situatie waarin de Hollandse ballingen terecht kwamen, hoe zij reageerden op land en volk en hoe zij ontvangen werden.

Nu was de situatie in Oostenrijkse Nederlanden in principe gunstig. De landsheer, keizer Jozef II, stond om politieke redenen positief tegenover hun komst. De Hollanders zagen de verlichte despoot als een gelijkgezinde, op hervormingen gespiste vorst. De keizer op zijn beurt zag in de Patriotten waardevolle pionnen in het Europese machtsspel, waarin de Prinsgezinden op de steun van Engeland en Pruisen konden rekenen. Ook verwachtte Jozef II dat een aantal Hollanders door investeringen de economie van de Zuidelijke Nederlanden een impuls zouden geven. Hij droeg zijn ambtenaren dan ook op, de Hollanders toe te laten en gaf in een aantal gevallen zelfs een toelage! Pikant detail: voor een aantal Hollanders was de mogelijkheid zo'n toelage te verwerven een reden om zich voor te doen als politiek vluchteling ...

De situatie in de Oostenrijkse Nederlanden werd echter aanzienlijk ingewikkelder, toen het verzet van de bevolking tegen het bewind van Jozef II uitgroeide tot een complete opstand. De opstandelingen waren ook onderling weer verdeeld. In deze verwarrende situatie moesten de bannelingen hun positie bepalen.

Een groot deel van het boek is thematisch geordend. Veel aspecten van het moeten leven als politiek vluchteling komen ter sprake. Wat is er uit de geschriften bekend over de vlucht, vaak hals over kop; de reis vol gevaren naar een onbekende bestemming; de pogingen contact te houden met achtergebleven familie en vrienden; het zoeken van onderdak; het contact tussen de vluchtelingen onderling; de zorg voor het dagelijks brood; de confrontatie met vreemde zeden en gewoonten; de (on)mogelijkheid de eigen godsdienst te

belijden. Hedendaagse asielzoekers zullen waarschijnlijk veel van hun eigen problemen herkennen.

Bij elk thema zorgt Baartmans, oud-docent, voor een heel overzichtelijke opbouw.

Een hoogtepunt bereikt het boek in het laatste deel. Zoals Le Roy Ladurie in zijn *Montaillou* een middeleeuws dorp in al zijn aspecten beschreef, maar de lezer pas werkelijk ontroerde met zijn schets van het leven van de herder Pierre, zo brengt Baartmans drie Hollandse vluchtelingen tot leven: Gerrit Paape, en de dames Emilie Fijnje-Luzac en Clara Cornelia van Eijck. Hier leren we drie mensen van vlees en bloed kennen, met hun dagelijkse zorgen en vreugden, verwachtingen en teleurstellingen. En dat maakt *Hollandse Wijsgeren* de moeite waard voor een ruimere kring lezers dan de specialisten van deze periode!

Paul van Leeuwen

WERELDSTAD BRUSSEL

Lucas Catherine, *Bouwen met zwart geld. De grootheidswaanzin van Leopold II* (Houtekiet, Antwerpen/Amsterdam 2002) 176 blz., € 17,95.

Toen koning Leopold II van België in 1853 meerderjarig werd, stond er omgerekend nog geen honderdduizend euro op zijn rekening. Toen hij in 1909 stierf, was zijn vermogen 3500 maal groter geworden. Allemaal zwart Kongolees geld. De publicist Catherine geeft in zijn boek een overzicht van de besteding van dat geld.

Leopold II was de enige Belgische monarch met extravagante ideeën over een imperium; een koning, onverzadigbaar aan tafel en in bed, voor wie België duidelijk te klein was. Als zestienjarige bezocht hij de wereldtentoonstelling in het Londense Crystal Palace, en die maakte diepe indruk. Voor het eerst kreeg de jonge prins oog voor de onbekende werelden. Hij werd aangestoken door de heersende Egyptomanie. In de Antwerpse Zoo staat nog een Egyptische tempel met wandschilderingen van Leopold met zijn familie in de gedaante van farao's.

Leopold koesterde grootse, nooit gerealiseerde plannen: hij hoopte samen met Napoleon III Nederland aan te vallen, vervolgens Noord-Brabant en Limburg te annexeren en Java te veroveren. Hij droomde van een raid op Constantinopel om zich tot keizer van de Oriënt uit te laten roepen. De

Belgische vlag moest over vijf continenten wapperen, eerder was hij niet tevreden.

Uiteindelijk werd het Kongo. Eigenlijk een troostprijs, want liever had de koning zich meester gemaakt van Egypte, dat meer tot de verbeelding sprak. 'De Nijl is mijn vederbos', sprak hij na zijn huwelijksreis. Maar de reisverhalen van Stanley attentioneerden hem op het feit dat er in centraal Afrika een enorme witte plek lag. Tussen 1877 en 1882

HET DAGBOEK VAN AQUABONA

Ernesto Ferrero, N. (Prometheus, Amsterdam 2001) 262 blz., € 17,92.

Wat spookte Napoleon uit op Elba in de tien maanden dat hij daar verbannen zat? De schrijver-journalist Ernesto Ferrero heeft op originele manier deze weinig bekende episode uit het leven van Napoleon belicht. Recensenten noemden zijn boek de beste Italiaanse roman van 2000, en hij ontving de Premio Strega, de belangrijkste literaire prijs van Italië.

Toen Napoleon in mei 1814 op Elba arriveerde, stelde hij zich in op een monotoon leven. De eilandbewoners ontvingen de keizer echter als hun staatshoofd. Het duurde niet lang of Napoleon, omringd door een persoonlijke staf van hoge officieren, gaf verordeningen voor een efficiënter bestuur van het verwaarloosde eiland: iedere landeigenaar moest binnen twee maanden latrines en afvoerkanalen aanleggen, afval mocht niet meer uit het raam worden gegooid, kippen en varkens mochten niet meer los op straat lopen, kadavers dienden te worden opgeruimd. Zoals de keizer voorheen het geluk van de Europese volken aan zijn protectie had onderworpen, zo probeerde hij het nu in het klein voor de Elbanezen, volgens de procedure: geef mij jullie ziel, jullie land, jullie oude regels en ik maak ze nieuw en efficiënt! Ik zal jullie gelukkig maken! De keizer zag geluk als een wonderzalf, in zijn eigen keuken bereid; als een logistiek probleem.

Het verhaal van Napoleons verblijf op Elba wordt in dagboekvorm verteld door een zekere Martino Aquabona. Van dag tot dag doet hij verslag hoe de eilandbewoners het

bewind van Napoleon ondergaan. Aquabona wordt aangesteld als bibliothecaris en later als particulier secretaris. De introverte, melancholische en filosoferende intellectueel ontwikkelt een haat-liefdeverhouding tot de keizer. Hij is ontevreden over zichzelf, omdat hij sympathie voelt voor een monster dat door zijn veldtochten miljoenen de dood heeft ingejaagd.

Als hij zijn pen doopt in een inktpot – die de vorm heeft van een minuscule buste van Napoleon – beschrijft hij naast de historische gebeurtenissen ook de psychologische schok die het tijdperk vanaf de revolutie-oorlogen heeft getekend. Het gaat over Macht, over Liefde, over Oorlog, over Geluk. Maar zijn dagboekfragmenten vormen bovenal een voortdurende poging om het mysterie Napoleon, de tiran-bevrijder, te doorgronden, al beseft Aquabona telkenmale dat dit een onmogelijke opgave is.

Als je iets hebt met Napoleon en met de periode van rond 1800, is deze roman zeer wel genietbaar.

Jan van Oudheusden

organiseerde Leopold vijf expedities vanuit Zanzibar naar Kongo. De 'magnifieke Afrikaanse koek' zou hem niet ontgaan. De Belgische regering was niet geïnteresseerd, dus maakte Leopold er als privé-persoon werk van.

In 1882 werd de vrijstaat Kongo gesticht, ééntiende deel van het continent, bestaande uit een reeks posten langs de Kongo-rivier. Leopold II is er zelf nooit geweest. Hij bofte wel, want onder meer door de opkomst van de automobiel was er plots een schreeuwende wereldvraag naar rubber, voor de banden. Daarnaast was de koper van belang, geëxploiteerd door de roofzuchtige Union Minière du haut-Katanga. Tot 1906 was sprake van willekeurige roofofbouw, daarna van systematische plundering, aldus Catherine. Tussen 1880 en 1920 daalde het Kongolese bevolkingsaantal met de helft. Zo'n feit wordt door Catherine niet gestaafd of onderbouwd, hij vermeldt het haast terloops, waarbij hij bijna vergoelijkend benadrukt dat Leopold nu eenmaal een kind van zijn tijd was.

Het is jammer dat de auteur de bekende harde feiten (zoals het afhakken van handen van Kongolezen die te weinig rubber leverden) hier niet nog eens voor zijn lezer op een rijtje zet. Catherine kijkt alleen naar de manier waarop het Kongolese geld in België is besteed. Op wereldtentoonstellingen in Antwerpen en Brussel werd de nieuwe kolonie geëtaaleerd om investeerders te lokken. Er verzezen Kongolese dorpen, compleet met halfnaakte, recht uit Kongo geïmporteerde Afrikanen, van wie enkelen het kille noordelijke klimaat niet overleefden. De auteur neemt de lezer mee op expeditie door Brussel, en laat nauwkeurig (maar helaas zonder de noodzakelijke plattegrond!) de plekken zien waar de koning bouwwerken liet verrijzen, al of niet met Kongolees geld. De gezellige provinciestad moest worden omgetoverd tot een metro-pool, een Parijs in het klein. En voor dat doel zijn er meer huizen platgegooid dan in alle oorlogen na 1695 bij elkaar.

Het Jubelpark en de Cinquantenaire, het pompeuze Paleis van Justitie, de ronde koninklijke serres met de merkwaardige minaretten, en nog tal van andere projecten passeren de revue, ook in Tervuren en in Oostende. Niet alle plannen van Koning Kaalslag haalden het. De aanleg van een kunstwijk op de Koudenberg mislukte door oppositie van de toenmalige Brusselse burgemeester.

In zijn slotwoord geeft Catherine blijk van bewondering voor de allure die Leopold aan de dag legde. Zonder Leopold zou Brussel een onbeduidende stad zijn gebleven. Hij plaatste België op de wereldkaart. Dit oordeel contrasteert met het geklaag over 'lulkoek' en 'massahysterie' rond de monarchie in het voorwoord. Het boek van Catherine heeft iets onevenwichtigs. Het geeft wel inzicht in de manier waarop de miljoenen zijn besteed, maar niet in de manier waarop die werden vergaard. Met name voor Nederlandse lezers geeft dit een incompleet beeld.

Jan van Oudheusden

VRIJZINNIGE LEESCLUBS EN KATHOLIEK KORFBALGENOEGEN

M. Elchardus, L. Huyse en M. Hooghe (red.), *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap* (VUBPress, Brussel 2001) 253 blz., € 17,20.

Is het rijke Vlaamse verenigingsleven van de jaren vijftig en zestig op zijn retour? Deze vraag lag ten grondslag aan een interuniversitair onderzoeksprogramma, waarvan vijf sociologen en een jurist in de bundel gedetailleerd verslag doen. Een fijn leesboek voor de schoolbibliotheek wil ik het resultaat

niet noemen. De brede insteek – wie zijn lid en hoe functioneren de organisaties – levert echter niet alleen belangrijke inzichten op in de ontwikkeling van de Vlaamse sociabiliteit gedurende het laatste kwart van de twintigste eeuw, maar ook interessante aanknopingspunten voor vergelijking met de Nederlandse situatie. Niet elke docent hoeft zich diepgaand bezig te houden met ‘de sociale constructie van democratisch burgerschap’ om met leerlingen zinvol te discussiëren over de verenigingsactiviteiten van henzelf en hun familie. In essentie ligt het onderwerp van deze studie dicht bij huis. En de veranderingen die zich – bijvoorbeeld als het gaat om de integratie van

etnisch-culturele minderheden – de afgelopen decennia hebben voorgedaan en tot een herijking en vernieuwing van het klassieke verenigingsleven hebben geleid, zijn natuurlijk alleszins tastbaar.

De afgelopen twintig jaar is het maatschappelijk middenveld van karakter veranderd. Dat zit hem niet zozeer in de aantallen: voorzover traceerbaar is het aantal mensen dat lid is van een vereniging toegenomen. Het actuele beeld – ook in Nederland – dat het met het verenigingsleven niet best gesteld is, lijkt eerder voort te vloeien uit de problematisering van inburgering en integratie in de multiculturele samenleving en de hogere verwachtingen die in dit licht bestaan ten opzichte van het lokale sociale weefsel van verenigingen en activiteitenennetwerken. Toch doen zich verschuivingen voor. Verenigingen die een levensbeschouwelijk en/of klassenspecifiek profiel hebben, verliezen leden, maar het aantal mensen dat zich in verenigingsverband met ‘de tempel van het lichaam’ bezig houdt neemt toe. Ook jongeren blijven actief participeren, zelfs in de klassieke Vlaamse jeugdbewegingen.

Belangrijke factoren in dit proces in Vlaanderen zijn de scholingsgraad (hooggeschoolden zijn relatief vaker actief lid dan laaggeschoolden), levensbeschouwelijk engagement (‘kerkse katholieken’ participeren meer dan vrijzinnigen, die weer vaker lid zijn dan ‘ongelovigen, onverschilligen en niet-praktiserende christenen’) en het beroep (mensen werkzaam in onderwijs of zorg hebben een hoge participatiegraad, zelfstandige beroepen een relatief lage).

Boeiend is ook het curvilineaire verband tussen hoe druk men is en de mate van betrokkenheid bij het verenigingsleven: een matige werkdruk gaat gepaard aan een hoge betrokkenheid, bij een lage werkdruk neemt die geïnvolveerdheid af, net als bij een relatief hoge werk- en tijdsdruk. Mensen die weinig voor de televisie zitten, doen vaker aan sport, maar heel betekenisvol is deze factor niet. Dit geldt eveneens voor factoren als gezinsomvang en geografische mobiliteit: het effect op de graad van deelname in het verenigingsleven is beperkt. Kortom, het probleem van maatschappelijke participatie situeert zich met name bij laaggeschoolden die geen levensbeschouwelijk engagement meer voelen, weinig ambitieus of geen werk verrichten en weinig tijd hebben doorgebracht op school: het belangrijkste socialisatiemedium. En aangezien een relatief hoog aantal etnisch-culturele minderheden in deze situatie zit, is de zorg noch de verwachting waarmee men tegenwoordig naar clubs en verenigingen kijkt dan ook weer niet uit de lucht gegrepen.

Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen biedt buitengewoon veel onderzoeksgegevens en intrigerende analyses. In een uitgebreid overzicht worden die bij wijze van algemene conclusie nog eens uiteengezet. Dat is nuttig, zeker voor onderwijsdoeleinden (die de bundel in eerste instantie overigens niet beoogt), maar doet tevens verlangen naar integratie van het onderzoek in een breder opgezette sociaal-economische, culturele en politieke synthese van het naoorlogse Vlaanderen. Die is op het ogenblik nog niet voorhanden. De Nederlandse lezer is iets meer verwend en zou, om te beginnen, met de bundel in de hand alvast op zoek kunnen gaan naar aanknopingspunten voor vergelijking, verdieping en extrapolering in de studies van James Kennedy, Hans Righart, of de recente ijkpuntstudie van Cees Schuyt en Ed Taverne: *1950: Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2001).

Hans Moors

HET LEVEN IN CIJFERS

Flip de Kam en Robbert A. ter Hart, *Het polderwonder. Een eeuw vooruitgang in honderd grafieken* (Contact, Amsterdam/Antwerpen 2002) 144 blz., € 12,50.

Honderd jaar in honderd grafieken. Nederland werd in die tijd van een praktisch leeg tot een behoorlijk vol land. Maar onze koopkracht is wel verviervoudigd en de inkomstenverschillen zijn sterk verminderd. Hoewel die laatste in onze tijd weer zijn toegenomen. En buiten de deur mag het tegenwoordig dan erg druk met mensen, varkens en auto's zijn geworden, maar voor de oorlog was het binnenshuis, met bijna het dubbele aantal bewoners vergeleken met nu, behoorlijk dringen.

Zo geeft dit boekje een beeld van de gewijzigde omvang en samenstelling van de Nederlandse bevolking, van de enorme verbetering van de levensstandaard en van sterk veranderde opvattingen. Het cijfermateriaal is over tien thema's als economie, werken, bevolking, vervoer, verdeeld. Maar lang niet alle grafieken beslaan de hele twintigste eeuw. Dat komt omdat voor een groot aantal onderwerpen (47) geen cijfers over de hele periode beschikbaar zijn. Toch geven ook dergelijke grafieken een aardig beeld. Zoals die over het aantal ziekenhuisbedden. Tot halverwege de jaren zeventig is dat gestegen, daarna daalt het. Dat zijn cijfers die je goed kunt gebruiken als je wilt ageren tegen de wachtlijsten in de zorg. Totdat je de volgende grafiek bekeken hebt, waaruit valt te concluderen dat de gemiddelde verpleegduur vanaf het midden van de jaren zeventig ook stevig gedaald is. Kortom: de werkelijkheid laat zich niet in één grafiekje vangen.

En dat is dan een beetje het probleem bij al dit cijfermateriaal. Je kunt er van alles mee laten zien en bewijzen ... Bovendien, welke onderwerpen kies je uit om te laten zien dat Nederland veranderd is? De samenstellers hebben gekozen voor de oppervlakte van ons land, de vraag wat

Flip de Kam en Robbert A. ter Hart

HET POLDERWONDER

Een eeuw vooruitgang in honderd grafieken

UITGEVERIJ CONTACT

Nederlanders belangrijk vinden in hun leven, het aantal fietsen, het aantal passagiers op Schiphol, de omzetten op de Amsterdamse beurs en het aantal behaalde Olympische medailles, om maar een paar onderwerpen te noemen. Maar waarom ook niet het aantal jetski's en het aantal zich daarop verplaatsende zingende gemeenteraadsleden?

Ondanks deze kanttekeningen is het een leuk boekje, waarin je kunt blijven neuzen. Bovendien is het heel goed te gebruiken in de klas; achter iedere grafiek gaat immers een wereld schuil. Zicht geven op de ingewikkelde werkelijkheid is nog steeds een van de boeiendste kanten van het onderwijs en daar kan dit boekje een prachtig hulpmiddel bij zijn.

Hans Pols

ARMOEDE: NUT EN NOODZAAK

F. Mestrum, *Globalisering en armoede. Over het nut van armoede in de nieuwe wereldorde* (Uitgeverij EPO, Berchem 2002) 271 blz., € 25,-.

Zo nu en dan verschijnt er een boek dat de gangbare opvattingen over goed en kwaad in de wereld stevig door elkaar schudt. De als internationaal congresstolk werkzame Belgische sociologe Francine Mestrum bewerkte haar proefschrift tot precies zo'n boek.

Haar analyse gaat uit van de constatering, dat armoede en ongelijkheidsbestrijding twee totaal verschillende politiek gedefinieerde acties zijn en toch door hoofdrolspelers als de VN, de UNDP (het ontwikkelingsprogramma van de VN) en de Wereldbank de afgelopen jaren in een en hetzelfde project van 'holistische ontwikkeling' worden ondergebracht. Bestrijding van de armoede leidt tot minder ongelijkheid, kortom.

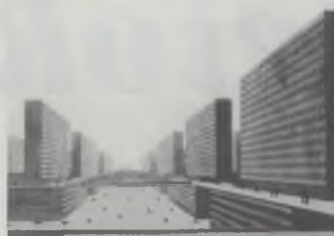
Op basis van de officiële documenten van de internationale instellingen bewijst Mestrum het ontluisterende ongelijk van deze stelling. *Globalisering en armoede* laat zien waarom armoedebestrijding in de jaren 1990 zo makkelijk een politieke prioriteit kon worden, hoe de betekenis van armoede verschoof met de veranderende ideologische behoeften van de internationale gemeenschap. Toen het onderwerp prominent op de agenda kwam, stelt Mestrum, hadden de internationale instellingen 'niet noodzakelijk het lot van één miljard straatarme mensen voor ogen. Vast staat dat de keuze voor deze beleidsprioriteit niet werd ingegeven door maatschappelijke druk, noch door empirisch onderzoek of een verwachte negatieve trend van de armoedecijfers. Dat de armoedebestrijding die nu wereldwijd op het getouw wordt gezet ook een andere politieke functie heeft is dus een zeer aannemelijke hypothese.'

En die politieke functie is, kort gezegd, het streven naar (economische) globalisering.

Om armoede efficiënt te bestrijden, moeten armen kunnen bijdragen aan economische groei, kansen krijgen op de mondiale markt. Deze redenering lijkt ethisch verantwoord, maar maakt van armoedebestrijding tegelijkertijd de legitimering van de economische globalisering. 'Het armoedeverhaal is een paraplu,' aldus Mestrum, 'waaronder de hervormingen die de neoliberale mondialisering vereist, zich kunnen verschuilen.' Bovendien is armoedebestrijding niet de belangrijkste uitdaging waar 'de wereld' zich voor gesteld ziet. Althans, het verminderen van armoede leidt op zichzelf niet tot minder ongelijkheid. Om de groeiende kloof tussen een relatief arme meerderheid en een absoluut rijke minderheid te overbruggen

Globalisering en armoede

Over het nut van armoede in de nieuwe wereldorde

gen – en Mestrum onderbouwt haar overtuiging dat dit mogelijk is met argumenten – is maatschappelijke verandering, een bewust ontwikkelingsgericht perspectief op de mondiale samenleving, een noodzaak.

Vooralsnog wordt die noodzaak in de internationale gemeenschap te

weinig gezien. Het pleidooi dat in *Globalisering en armoede* ligt verrat, namelijk om het primaat te leggen bij de bestrijding van ongelijkheid, is een geloofwaardige en belangrijke oproep om het armoedebeleid van het afgelopen decennium te herijken – wil de armoede in de wereld ooit minder worden. 'Armoede is materieel tekort, rijkdom is een tekort aan beschaving.'

Het sociale engagement van Mestrum is onmiskenbaar. De pamfletachtige toon verhuult echter niet, dat het zeer leesbare boek een methodisch doorwrochte en zorgvuldig opgebouwde wetenschappelijke analyse bevat. Mestrum ontfaelt de manier waarop armoede is gedefinieerd en gemeten (waarbij haar taalspecialisme uitstekend van pas komt), welke betekenissen de VN, de Wereldbank en de UNDP aan armoede(bestrijding) hebben gehecht. *Globalisering en armoede* gaat immers over het politieke vertoog, niet over de reële ellende in de wereld. Vervolgens onderzoekt Mestrum in detail de invloed van 'het armoedeverhaal' op de politieke, sociale en economische dimensies van het ontwikkelingsdenken van het afgelopen decennium. Haar conclusie is helder: het armoedebeleid van de internationale instellingen is niet gericht (geweest) op economische en maatschappelijke verandering. Gelukkig laat ze het niet bij deze fundamentele kritiek alleen. In de laatste hoofdstukken van het boek ontwikkelt Mestrum alternatieve scenario's voor een productieve koppeling van ontwikkelingsdenken en globaliseringsambities.

Globalisering en armoede is een belangrijk boek. Het zet wetenschappelijke methoden in om het denken over maatschappelijke ontwikkelingen tegen het licht te houden, te beoordelen en tot onderwerp van discussie te maken. Natuurlijk is wetenschap daar in essentie voor bedoeld, maar de impliciete boodschap dat een steeds 'globaler' wereld niet automatisch als 'ongrijpbaarder' hoeft te worden ervaren, kan wat mij betreft niet luid en vroeg genoeg verkondigd worden. Daarom heeft het boek een brede relevantie voor het middelbaar onderwijs. Een aanrader, kortom, voor docenten die taal, economie, geschiedenis en maatschappijleer serieus nemen!

Hans Moors

RECTIFICATIE

In *Kleio* 4 werd in het interview met Klaas Alkema en Ger van der Drift op blz. 22 vermeld dat de hoofdredacteur van *De Nieuwe Linie*, Knuvelde, berucht zou zijn geweest vanwege zijn lidmaatschap van Zwart Front. Dit is onjuist. Er waren namelijk twee Knuvelde's. Gerard, de latere auteur van het vierdelige *Handboek Geschiedenis Nederlandse Letterkunde*, was in de jaren dertig onder meer hoofdredacteur van het blad *De Nieuwe Eeuw*. Zijn broer Louis, die ook schreef, was toen lid van de beweging Zwart Front. (JvO)

Kleiookrant

Heerlijke Primitieven

In enkele musea in België staat 2002 in het teken van de Middeleeuwen. In Brugge was al de grote tentoonstelling 'Jan van Eyck, de Vlaamse Primitieven en het Zuiden' te zien. Deze zomer organiseren het Rubenshuis, Museum Mayer van den Bergh en het Koninklijk Museum voor

Schone Kunsten in Antwerpen ieder een expositie over andere aspecten van de Vlaamse Primitieven.

Meesterprenten van Jan van Eyck tot Hiëronymus Bosch

is een tentoonstelling van tekeningen uit de vijftiende eeuw in het Rubenshuis (Wapper 9-11). Alleen al bijzonder omdat tekeningen erg kwetsbaar zijn en tot nu toe

bij voorkeur niet tentoongesteld worden. Verder betreft het hier geen voorstudies van andere werk, maar uitgewerkte bladen die een eigen functie hebben gehad voor de kunstenaar: die maakte zich hiermee diverse technieken, composities en allerlei onderwerpen eigen.

Te bewonderen zijn tekeningen van Jan van Eyck, Rogier van der Weyden, Hugo van der Goes en Jeroen Bosch: hoogtepunten van tekenkunst, die de eeuwen hebben overleefd.

De schatkamer van Mayer van den Bergh

Het Museum Mayer van den Berg (Lange Gasthuisstraat 19) bezit een aantal veertiende- en vijftiende-eeuwse schilderijen, de meeste door anonieme meesters. Deze zijn recent opnieuw onderzocht en de resultaten van dat onderzoek worden toegelicht. Per schilderij wordt ook ingegaan op de beeldtaal en sociaal-economische context.

Van Jan van Eyck tot Hans Memling

is een tentoonstelling van schilderijen in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten (Leopold de Waelplaats) waar werken van Jan van Eyck en andere meesters uit de Lage Landen vergeleken worden met die van Italiaanse en Franse meesters uit dezelfde periode. De omvangrijke eigen collectie is daarvoor aangevuld met een aantal bruiklenen. Ook kunt u een blikje achter de schermen werpen bij een restaurateur. In een aparte zaal worden de drie panelen geres- taureerd van Memlings

'Christus met zingende en musicerende engelen'. U ziet de dagelijkse vorderingen van de restauratie en de uitgangspunten en technieken daarvan.

De musea zijn geopend van dinsdag t/m zondag van 10.00 tot 17.00 uur.

Maandag gesloten!

Een ticket voor alle tentoonstellingen kost € 11,- (CJP-houders € 8,-).

Let op: bij drukte geeft het Rubenshuis toegang in tijdsblokken van twee uur. U moet daar met de planning van uw dag rekening mee houden, dus zorg eerst dat u weet hoe laat u het Rubenshuis binnen kunt. Voorverkoop wordt aan- geraden:

www.heerlijkeprimitieven.be

verkeersbureau@Toerisme-Vlaanderen.nl
Tel. 070 - 4168110.

De gulden- sporenslag 1302

In heel Vlaanderen wordt gevierd dat op 11 juli 700 jaar geleden een Frans ridderleger werd verpletterd door te voet strijdende burgers en boeren op het Groeningeveld ten oosten van Kortrijk. Er zijn vele festiviteiten in dit kader op allerlei plaatsen, van luikse markten tot vuurwerk en optochten.

Ook hierover informatie op de Vlaamse toerismewebsite.

In het AMVC-Letterenhuis bij het Conscienceplein is de tentoonstelling
'Leeuwen van Vlaanderen'

over Hendrik Conscience en zijn *De Leeuw van Vlaanderen* te zien. De receptie van het boek en de invloed die het had worden toegelicht.

In Nederland verscheen ter ere van de slag bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur.

Volc te voet
Gevolgen van de Gulden-sporenslag voor de opkomst van de burgerij in de Noordelijke Nederlanden
van Martin de Bruyn en Charlotte Broer.

In het boek wordt eerst de slag zelf besproken. Daarna West-Europa in de Middeleeuwen: politiek, samenstelling van de maatschappij en economische ontwikkeling - in zeer grote lijnen, 'voor beginners'. Op de situatie rond 1300 in onze gewesten wordt uitgebreider ingegaan. De invloed van de slag in de steden van

het Noorden was wisselend. In Utrecht, destijds de belangrijkste stad van de Noordelijke Nederlanden, strekten de ambachtsgilden al vele jaren voor een betere positie en meer zeggenschap over het bestuur. Na 1302 verwierven zij een grote invloed. Maar dat was uniek in de Nederlanden. In tegenstelling tot de rest van het boek, is het Utrechtse gedeelte zeer gedetailleerd.

Volc te voet is verkrijgbaar bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 64 blz., A4 formaat, geïllustreerd en met uitgebreide literatuurlijst. Het is te bestellen door overmaking van € 16,- op girorekening-nummer 810 806 ten name van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Vergeet u niet de titel en uw naam en adres te vermelden.

Fotowedstrijd voor scholieren in Noord-Brabant en Vlaanderen

www.droomwerk.nl

Op deze website kun je de opdracht vinden en andere informatie over een fotowedstrijd over het thema 'Veranderde woon- en leefomgeving'.

De wedstrijd loopt tot eind september en er zijn enkele geldprijzen aan verbonden. In oktober maakt een vakjury de

prijswinnaars bekend. Zij kunnen vervolgens meedoen aan de finale half november in Den Bosch. Daarbij worden de scholieren begeleid en gecoacht door topfotografen. De wedstrijd is voor leerlingen vanaf 15 jaar.

Huizer Museum Het Schoutenhuis

Weeskinderen 1850 - 1950

Tot en met 26 oktober is in het voormalig Gereformeerd Oranje Weeshuis een expositie te zien over de wezen van Huizen en die van het Amsterdams Burgerweeshuis in de Kalverstraat.

Het Amsterdamse weeshuis dateert van 1578, het Huizer Huis van 1869. Behalve ontstaansgeschiedenis en bestuur van beide weeshuizen komt uitgebreid het dagelijks leven van de kinderen aan bod. Interviews van weeskinderen sluiten de tentoonstelling af.

Huizer Museum Het Schoutenhuis,
Achterbaan 82, Huizen.
Geopend: di. t/m zat.
13.30 - 17.00 uur.

SS-concentratiekamp Vught

Zomerrondleidingen

t/m 25 augustus kunt u meegaan met een rondleiding over een niet voor publiek toegankelijk deel van het voormalige concentratiekamp Vught. Het kamp was veel groter dan het huidige nationaal monument. U kunt gratis mee. u bezoekt nu de gebouwen die in gebruik waren bij de bewakers van het kamp en waar tegenwoordig militairen van de Van Brederodekazerne gelegerd zijn. De rondleiding voert langs de voormalige Kommandantur (het hoofdgebouw), de kampkeuken, de appelplaats en de villa van de kommandant.

Docentenreis

Voor historici en sociaal-geografen

De Koude Oorlog in Berlijn: Berlijn als bronnenboek
donderdag 24 oktober t/m
maandag 28 oktober

Op het programma staan onder meer een historische stadstour en enkele lezingen over de recente geschiedenis van Berlijn na 1945, op bijzondere locaties. Daarnaast bevat het programma keuzeonderdelen voor historici en sociaal-geografen (afhankelijk van de aanmeldingen).

Kosten € 200,-.

Hierbij zijn inbegrepen de vliegreis, het vervoer in Berlijn, overnachtingen incl. ontbijt, twee keer lunch en diner, toegangsgelden, lezingen en (didactisch) materiaal.

Het verblijf in Berlijn is op basis van tweepersoonskamers (eenpersoonskamer + € 12,50 per nacht).

Na afloop van de reis ontvangt u een nascholingscertificaat.

Aanmelden tot 1 augustus a.s. Er kunnen maximaal twintig deelnemers mee. Aanmeldingen worden op volgorde van binnenkomst verwerkt. Atlantische Commissie, Bezuidenhoutseweg 237-239, 2594 AM Den Haag. Tel. 070-363 9495. atlcom@xs4all.nl

Organisatie:
Atlantische Commissie, VGN en het Duitsland Instituut Amsterdam.
De reis wordt mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning vanuit het Plato-programma van het Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs en het Duitslandprogramma 2002-2005.

Geïnteresseerden kunnen zich telefonisch opgeven: 073 - 6566 764, of per e-mail info@nmkampvught.nl

De rondleiding vindt plaats op zondag om 13.45 uur en start bij de ingang van de kazerne, Lunettenlaan 102. Het Nationaal Monument Kamp Vught is in verband met reorganisatie gesloten tot 25 oktober.

Open monumentendag 2002

Zaterdag 14 / zondag 15 september

De open monumentendag staat dit jaar in het teken van de VOC: Koopmansgeest. Deze dag is vaak de gelegenheid om op plaatsen te komen, die anders niet zo toegankelijk zijn.

Ter gelegenheid van de monumentendag verscheen van Herman Belien en Monique van Hoogstraten het boekje *Monumenten van de handel*, over de geschiedenis van de Nederlandse handel van goederenruil en jaarmarkten tot handelsnetwerken, multinationals en detailhandel. In kader teksten worden de bijbehorende gebouwen besproken.

Prijs € 12,50 (excl. verzendkosten). Bestellen via tel. 020-4222118 of de website www.openmonumenten.nl

De opgraving in Holzkuil; foto Jo Pöttgens.

Kerkrade en Romeinen

In Holzkuil, in de gemeente Kerkrade, ligt het opgravings-terrein van een Romeinse villa, die vermoedelijk uniek is in zijn ongereptheid. Vanaf mei 2001 is men daar bezig. Er zijn al diverse gebouwen gevonden en vele voorwerpen. De verwachting is dat er aan het terrein sinds de Romeinse tijd weinig veranderd is, zodat een goed beeld gegeven kan worden van een omvangrijk agrarisch bedrijf met bijgebouwen en villa. Het complex dateert van de tweede en derde eeuw na Christus.

De gemeente Kerkrade vond dat haar jongere inwoners hier wel wat van konden leren en heeft lespakketten laten maken, die naar de scholen zijn gegaan. Erbij hoorde een bezoek aan het terrein met een rondleiding en verdere uitleg over het archeologisch onderzoek. Er hebben zo'n duizend leerlingen van basisscholen aan het project meegedaan. Voor belangstellenden is het terrein in juli en augustus te bezoeken: iedere woensdag is er om 14.00 uur een gratis rondleiding.

Zie verder www.romeinsevilla.nl

Euroclio

Er verscheen een nieuw Euroclio-bulletin, nr. 16/2002, 'History Inside and Outside the Classroom'. Het nummer bevat veel korte stukken, die tesamen een indruk geven van het omvangrijke werkterrein van Euroclio.

Een Sloveense lerares schrijft over het middeleeuwse Lasko in haar geschiedenisles, de voordelen van slagvelden bezoeken worden uiteengezet aan de hand van - één keer raden - een bezoek aan leperen door Engelse schoolkinderen, in Noord-Ierland werd het Parlement bezocht, een festival rondom verdraagzaamheid kon ingezet worden in de les, archeologie haalde in Italië de leerlingen de school uit, de ins en outs van museumbezoek worden besproken ... kortom, voor elk wat wils.

Verder staan in dit nummer enkele verenigingen van docenten geschiedenis beschreven die deel uitmaken van Euroclio, er zijn verslagen van activiteiten opgenomen en er wordt antwoord gegeven op de vraag wat Engelsen en Turken nu de ideale geschiedenisleraar vinden. Te bestellen bij Euroclio, 64 blz., € 10,- (excl. verzendkosten). www.eurocliohistory.org

Transparant

tijdschrift van de Vereniging van Christen-Historici

Het tweede nummer van jaargang 13, 2002, verscheen onlangs. Het is gevarieerd en fraai geïllustreerd. De behandelde onderwerpen vallen uiteraard in de gereformeerde hoek.

Het blad verschijnt vier keer per jaar en bevat ca. 40 blz., abonnementsprijs € 25,-.

Voor losse nummers of een abonnement: Boekencentrum Uitgevers, Postbus 29, 2700 AA Zoetermeer. Tel. 079-362 8628.

Interactief Geschiedenisonderwijs

Studiedag Commissie PaBo

Op woensdag 2 oktober a.s. organiseert de commissie PaBo van de VGN weer een studiedag. Pabodocenten geschiedenis, studenten en leerkrachten basisonderwijs zijn van harte uitgenodigd.

Het ochtendprogramma van 9.30 tot 12.30 vindt plaats aan de Faculteit Educatieve Opleidingen van de Hogeschool Utrecht, Archimedeslaan 16 in Utrecht.

Bert van der Linden, docent geschiedenis van de Theo Thijssen Pabo, houdt met enkele studenten een presentatie over het maken van historisch materiaal voor kinderen met gebruik van ict. Daarna volgt een workshop over het maken van een educatieve website voor geschiedenis.

Van 12.30 tot 13.30 gebruiken we de lunch.

Van 13.30 tot 16.00 uur zijn we welkom op het nabijgelegen Fort de Bilt. Op deze historische plek is het Centrum voor Vredeseducatie gevestigd. We bezoeken hier de interactieve tentoonstelling voor de bovenbouw van het basisonderwijs en de brugklas van het voortgezet onderwijs over discriminatie en vooroordelen. Daarna is er gelegenheid educatief materiaal voor vredeseducatie te bekijken.

We sluiten de dag af met een terugblik en een drankje.

Als u zich voor deze dag wilt aanmelden, stuur dan even een mailtje naar de secretaris van de commissie PaBo: Hans Keissen

keis.beek@consunet.nl

U ontvangt dan van ons na de zomervakantie de agenda en een routebeschrijving.

De Faculteit Educatieve Opleidingen is met openbaar vervoer goed te bereiken.

De kosten voor deze dag bedragen € 60,-. Studenten betalen € 12,50. U kunt dit bedrag voor 15 september overmaken op rekeningnummer 1994140 t.n.v.

G. Olthof te Persingen, onder vermelding van: studiedag PaBo.

Tot ziens op 2 oktober in Utrecht

Bij de beelddocumentaires

De foto's van de beelddocumentaires zijn geselecteerd uit het rijke fotoarchief van het Amsab - Instituut voor Sociale Geschiedenis te Gent.

Onze dank gaat uit naar Hendrik Ollivier en Geert Bonne. Zij hebben een groot aantal foto's uitgezocht, waaruit we konden kiezen.

De beelddocumentaires zijn samengesteld door Hans Moors.

Toelichting bij de foto's:

blz. 10 - boven: verkeer in de jaren dertig, Waregem; midden: Brussel jaren veertig, aanleg van een fietspad (foto Belgapress); onder: aanleg van de nieuwe noord-zuid tramverbinding in Brussel (foto Keystone);

blz. 11 - b. nieuwe snelweg, 18 mei 1958; o. verkeersdruk op weg naar de kust, viaduct bij Gent jaren vijftig (foto Henri de Jonghe);

blz. 22 - b. links: timing bij computerwerk, mei 1963; b. rechts: archief en klasseringsdienst van de papierfabriek SA Des Papeteries des Virginals (foto F. Dietens); o. arbeiders aan het werk op het paleis van Justitie, Brussel mei 1949 (foto Belga);

blz. 23 - b. havenarbeider in Antwerpen (foto Actualit); m. fabrieksarbeider in machinekamer; o. textielarbeidsters (foto Joseph Buyens).

47

Anne Frank Stichting

Coming to Justice

Seminar voor Nederlandse en Engelse studiehuisleerlingen

Joegoslavië is nog steeds volop in het nieuws. Het NIOD-rapport leidde tot de val van het kabinet Paars II, de rechtszaak tegen Milošević was dagelijks in het nieuws en de eerste Nederlandse dramaserie over Srebrenica 'De Enclave' werd uitgezonden op tv.

De oorlog in voormalig Joegoslavië heeft de interesse van vele jongeren, maar hun kennis hierover is beperkt en vaak hebben ze moeite de complexe materie te bevatten.

De Anne Frank Stichting probeerde die kennis te vergroten door een vierdaags seminar.

Wanneer over het etnische geweld tijdens de burgeroorlog in voormalig Joegoslavië wordt gesproken dan is een vergelijking met de Tweede Wereldoorlog snel gemaakt. Na de Tweede Wereldoorlog richtten de *victorious winners* voor het eerst in de geschiedenis een internationale rechtbank op die de daders moest berechten en moest zorgen voor rechtvaardigheid: het Tribunaal van Neurenberg.

In 1993 werd voor de tweede keer een internationale rechtbank, The Internatio-

nal Criminal Tribunal for the former Yugoslavia in Den Haag, opgericht. Deze rechtbank moet vermoedelijke oorlogsmisdadigers uit voormalig Joegoslavië opsporen en berechten. Maar is het mogelijk alle oorlogsmisdadigers op internationaal niveau te berechten? Wie is eigenlijk schuldig? Wat is rechtvaardigheid? Door het Joegoslavië Tribunaal en het Tribunaal van Neurenberg nader te bekijken en samen de achtergronden te onderzoeken, biedt de Anne Frank Stichting jongeren de mogelijkheid zich een mening te vormen over deze thematiek.

In november 2001 vond het eerste seminar plaats. De deelnemers waren vierentwintig leerlingen uit Liverpool en Nederland, met heel verschillende achtergronden. Van Nederlandse zijde deden het Petrus Canisius College uit Alkmaar en het Berlage Lyceum uit Amsterdam mee. Het Berlage Lyceum verzorgt de eerste opvang voor nieuwkomers in Amsterdam; de leerlingen van deze school zijn afkom-

stig uit Suriname, Irak, Pakistan, Afghanistan en Taiwan. Uit Liverpool deden leerlingen van drie scholen mee, waaronder een streng katholieke meisjesschool en een school uit één van de ergste achterbuurten.

Het programma

Na de kennismakingsoefeningen was het ijs gebroken en gingen de leerlingen aan de slag. De plaats van samenkomst, het Anne Frank Huis, bood een mooi uitgangspunt om het onderwerp "rechtvaardigheid" te introduceren.

Het verhaal van Anne Frank vertelt op indringende wijze hoeveel impact intolerantie en haat op één persoon, op één gezin en op de hele wereldgemeenschap kan hebben. Van de acht onderduikers uit het achterhuis die na het verraad op 4 augustus 1944 allen in concentratiekampen kwamen, overleefde alleen de vader van Anne, Otto Frank, de oorlog.

Hoe gaat men op persoonlijk niveau en op internationaal niveau om met de schuldvraag? Volgens Otto Frank waren vele mensen verantwoordelijk voor de dood van zijn dochters, vrouw, familie en vrienden. De berechting van de verrader van de onderduikers van het Achterhuis zou daarom voor hem geen genoegdoening betekenen.

Oude filmbeelden werden gebruikt om te laten zien hoe het Tribunaal van Neurenberg tot stand kwam en welke rechtsgrond het tribunaal had. Vervolgens discussiëerden de leerlingen over schuldvraag en straf aan de hand van tekstfragmenten.

De tweede dag stond in het teken van de oorlog in Bosnië. Door middel van een zogenaamde *jigsawopdracht* werd de geschiedenis van voormalig Joegoslavië

behandeld. Bij een jigsaw vindt de informatieoverdracht door de leerlingen zelf plaats. Er worden groepjes gemaakt die ieder één onderwerp bestuderen, bijvoorbeeld de studentenbeweging Otpor, de vredesakkoorden van Dayton of de vluchtelingenproblematiek. Daarna worden nieuwe groepen gevormd met één deelnemer uit elk specialisatiegroep. De informatie wordt aan de hand van een aantal kernpunten uitgewisseld. Elke groep rapporteert ter afsluiting de opgedane kennis aan de gehele groep. De presentatievorm kan een muurkrant zijn, een interview of een filmscript.

De dag werd afgesloten met het naspelen van rechtszaken. Hierbij was het onderwerp vrij, zowel de Tweede Wereldoorlog als de oorlog in Bosnië mocht behandeld worden. Bij de uitvoering van de rechtszaken bleek hoe moeilijk het is een antwoord te vinden op de schuldvraag. Is de secretaresse die transportlijsten samenstelde ook schuldig? Was zij zich bewust van wat zij deed of deed zij alleen haar werk zonder de gevolgen daarvan te overzien? Het rollenspel zette de leerlingen aan het denken, zoals een leerling zei:

"I enjoyed the mock trials. They catalysed in me a lot of thought which may not have been otherwise evoked."

Op de derde dag stond een bezoek aan het Joegoslavië Tribunaal gepland. Voor de meeste leerlingen was dit het hoogtepunt. De strenge paspoortcontrole bij de ingang (alleen mensen boven de zeventien mogen erin), de vele metaaldetectiepoortjes en het bewakingspersoneel maakten veel indruk.

Wij waren aanwezig bij de rechtszaak tegen Miroslav Tadic. Hij wordt beschuldigd van misdaden tegen de mensheid en schendingen van de Conventie van Genève. Wanneer de rechters binnenkomen moet iedereen opstaan. Sommige leerlingen hebben moeite om de verdachte van zo dichtbij te zien. Zeker wanneer Tadic naar ze gaat zwaaïen. Zoveel aandacht op de publieke tribune is hij niet gewend.

De laatste dag van het programma bestond uit gesprekken met ooggetuigen, zowel van de Tweede Wereldoorlog als

van de oorlog in Bosnië. Paul Peters vertelde over zijn ervaringen in het verzet: het zoeken naar onderduikplekken voor joden en over zijn pogingen om een verrader te liquideren. Als zoon van een joodse vader en niet-joodse moeder maakte hij na de oorlog de berechting van zijn oom mee, die schuldig was bevonden aan het verraden van joden (waaronder familieleden van zijn vader). Ook de Servische Vanya Lubic vertelde haar verhaal. Zij studeerde toen de oorlog uitbrak en werd lid van de oppositionele studentenbeweging Otpor. Beide sprekers lieten met hun genuanceerde verhalen zien hoe ervaringen met onrecht en het zoeken naar rechtvaardigheid je leven kunnen beheersen.

De reacties op dit eerste seminar waren zo positief, dat in februari een tweede seminar met een gelijke opzet werd georganiseerd. Dit seminar was extra bijzonder, omdat de dag na het bezoek aan het Joegoslavië Tribunaal het proces tegen Milosevic begon. Gezamenlijk werd gekeken naar de journaalbeelden. Hier werd geschiedenis beleefd door de leerlingen.

Ten slotte

Tijdens "Coming to Justice" doen de deelnemers niet alleen kennis op, maar wordt ook gewerkt aan historische bewustwording en meningsvorming. Door met elkaar te praten en samen opdrachten uit te voeren, komen leerlingen tot een genuanceerde visie over schuld en rechtvaardigheid. De diversiteit van de leerlingen draagt ertoe bij dat tijdens de discussies onderwerpen van verschillende invalshoeken worden bekeken. In eerste instantie werd vaak zwart-wit over deze onderwerpen gedacht, maar gedurende het seminar werd men steeds genuanceerder. De combinatie van Engelse en Nederlandse leerlingen levert niet alleen een gemengde groep op, maar biedt ook veel voordelen voor het Studiehuis. Het Engelse onderwijssysteem heeft al jaren lang ervaring met bronnenonderzoek en het schrijven van essays. Nederlandse leerlingen kunnen leren van de vaardigheden van hun leeftijdsgenoten. Bovendien oefenen zij ook hun mondelinge en schriftelijke vaardigheden in het Engels.

Franca Verheijen

In het najaar van 2002 staan nog twee seminars gepland: 6 t/m 9 oktober en 10 t/m 13 november. U kunt verdere informatie vragen bij de Anne Frank Stichting (t.a.v. Jane Redman, Postbus 730, 1000 AS Amsterdam of J.Redman@annefrank.nl).

De Leidse nascholing

De Sectie Nascholing van het ICLON en de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Leiden organiseren op

Zaterdag 21 september 2002

een studiedag over het CE-onderwerp voor 2003-2004

'Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990: verzuiling, polarisatie en herwonnen consensus'

Deze studiedag is bedoeld voor geschiedenisdocenten en andere belangstellenden en dient als voorbereiding op het examenonderwerp. Het programma bestaat uit plenaire lezingen en een aantal workshops. Een reeks deskundige sprekers zal de hoofdvraag en de deelvragen van het examenonderwerp behandelen en nuttige achtergrondinformatie verstrekken over de historische context.

Programma

- 10.00 WELKOMSTWOORD
- 10.05 - 10.15 **Drs. M.E. Hielkema** (CEVO):
'Nieuws over het Centraal Examen Geschiedenis Havo/Vwo'
- 10.15 - 11.00 **Dr. H.F.L.O. de Liagre Böhl** (Universiteit van Amsterdam):
'Het geheim van de lange jaren vijftig'
- 11.30 - 12.30 KEUZELEZINGEN:
Mw.dr. J.C.A.P. Ribberink (Vrije Universiteit):
'Emancipatie van vrouwen in de jaren zestig en zeventig'
Dhr. P. Hagen (Hoofdredacteur De Journalist):
'De rol van de media in de jaren zestig en zeventig'
- PRAKTIJKSEMINAR
- 12.30 - 13.30 Lunch
- 13.30 - 14.30 KEUZELEZINGEN:
Dr. J.W. Brouwer (Katholieke Universiteit Nijmegen):
'Het politieke bestel in de jaren zestig en zeventig'
Dr. A.J.J. Meershoek (Universiteit Twente):
'Gezag en weerzin tegen gezag na de oorlog'
- PRAKTIJKSEMINAR
- 15.00 - 16.00 SLOTLEZING
Prof.dr.mr. C.J.M. Schuyt (Universiteit van Amsterdam):
'Verzuiling en polarisatie: Politieke cultuur, politiek bestel en maatschappelijke verhoudingen in de jaren vijftig en daarna'
- 16.00 - 16.30 Uitreiking der certificaten

De kosten voor de studiedag bedragen € 90,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus. Leden van de VGN krijgen € 5,- korting en betalen dus € 85,-. (Na 1 augustus zijn de kosten € 105,- en € 100,-.)

U kunt zich inschrijven bij:

ICLON - Sectie Nascholing, t.a.v. Mw. I.C. Leenstra,
Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

Universiteit Leiden

Lijst van VGN-commissies

• Commissie Bavo/VMBO

René Corbeij, *voorzitter*,
Specht 19, 3766 WN Soest.
Tel. 035-6023 741.
E-mail: rcorbeij@casema.net
Hans Werker, *secretaris*,
Nassastraat 4, 2771 DV Boskoop.
Tel. 0172-216313.
E-mail: freya@consunet.nl
Marie-Jes Boonekamp-Wingen,
Notgerusweg 23, 6212 BJ Maastricht.
Tel. 043-3211534.
Joost Dik, Oltmanstraat 75,
3351 EG Papendrecht.
Tel. 078-6425924.
Theo Veldhuis, Schapendrift 61,
9411 BM Beilen. Tel. 0593-525630.

• Commissie Havo/Vwo

Elise Storck, *voorzitter*,
Lange Hil 90, 4822 AA Breda.
Tel. 076-5420592.
E-mail: estorck@wanadoo.nl
Chantal Vlijm, *secretaris*,
Boeckstaetehof 546, 6543 HC Nijmegen.
Tel. 024-3540398.
E-mail: chantalvlijm@hotmail.com
Marijke van Vliet, Boeroestraat 6,
3312 HC Dordrecht. Tel. 078-635 1243.
Greetje de Vries, Winschoterdiep 155f,
9724 GR Groningen. Tel. 050-318 2317.
Ad Oostveen, Helmondseweg 95,
5721 GB Deurne. Tel. 0493-319 460.
Ineke Veldhuis-Meester,
Quintuslaan 4, 9722 RV Groningen.
Tel. 050-527 0099.
Bert Wegman, Kapelhof 46,
1507 VB Zaandam. Tel. 075-6175765.

• Werkgroep 2003

Maria Boersen, Anna Paulownalaan 5,
1412 AK Naarden. Tel. 035-694 6926
E-mail: m.boersen@hshaarlem.nl
Noud Theunissen, Pietersstraat 4, 6372 AS
Landgraaf. Tel. 045-531 5382
E-mail: noud7976@yahoo.com
Loek Janssen, Ananasstraat 1, 6543 ZH
Nijmegen. Tel. 024-373 4800
E-mail: janssen.scholten@freeler.nl
Jan Greep, Mauritskade 73, 2514 HH
Den Haag. Tel. 070-364 1464
E-mail: Jan@jgreepmyweb.nl
Herry Groothuis, Groen van Prinstererweg
11, 3731 HA De Bilt. Tel. 030 271 3204
E-mail: h.groothuis@worldonline.nl

• Didactiek- en activiteitencommissie

Louis Nolet, *voorzitter*, Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen.
Tel. 024-3550749, fax 024-3449 794.
E-mail: Louis.Nolet@edu.han.nl
Margreet Braams, *secretaris*, Rubenstraat 37,
3817 EA Amersfoort. Tel. 033-4615021.
E-mail: mbraams@planet.nl
Will Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Tineke de Danschutter, Van Deyssellaan 40,
9721 WV Groningen. Tel. 050-5251 298.

Bernardine Beenackers-Heeren,
Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn.
Tel. 0594-503365.
Esther Koops, Kolfstraat 35,
9717 GP Groningen. Tel. 050-3111634.
Marcel Nonhebel, Archimedesstraat 117,
2517 RT Den Haag. Tel. 070-3603205.

• Commissie Vrouwen- en Gendergeschiedenis

Corien Vuurman, *voorzitter*,
Heeskesacker 11-35, 6546 JB Nijmegen.
Tel. 024-3787135, 024-3459827 (werk)
E-mail: corien.vuurman@ils.han.nl
Sandra Smeets, *secretaris*,
Oude Weurtseweg 78, 6541 PJ Nijmegen.
Tel. 024-3783456.
E-mail: sanne.smeets@wxs.nl
Fia Dieteren, Joris Ivenslaan 9,
1325 LV Almere. Tel. 036-5354843.
Ellen A. Marrenga, *penningmeester*,
Lange Leidsedwardsstraat 212^{hs},
1017 NR Amsterdam.
Tel. 020-6277126.
Miriam Hommes, Sandenburg 64,
2036 PS Haarlem. Tel. 023-5364511.
Nienke Landman, Elftkolk 4,
8017 NW Zwolle. Tel. 038-4600039.

• Redactie Kleio

Jan van Oudheusden, *voorzitter*,
Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416-337430.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl
Hans Pols, *secretaris*,
Van Aerssenstraat 140, 2582 JT Den Haag.
Tel. 070-3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl
Tineke Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-688 3576, fax 030-688 8459.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl
Carla Van Bortel, Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk Dinther.
Tel. 0413-292996.
Huub Oattes, Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht. Tel. 0297-281197.
Stefan Boom, Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden. Tel. 035-6948 742.
Cees Bol, Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek. Tel. 0346-565712.
Hans Moors, Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen. Tel. 024-328 14 36.
Maria van Haperen, Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel. Tel. 0497-517573.

• Commissie Volwasseneneducatie

Iet Attema, *voorzitter en penningmeester*,
Transvaalkade 29 II, 1092 JL Amsterdam.
Tel. 020-693 1572.
Jorien Ruyters, *secretaris*, Petrus Donders-
straat 54, 5614 AH Eindhoven.
Tel. 040-2126 508.
Elselien van Gils, Nieuwendammerdijk 177,
1025 LH Amsterdam. Tel. 020-6323 927.
Constance Sciarone, Hooglanden 33,
9801 LA Zuidhorn. Tel. 0594-503 755.
Margriet Vencken, Haareneweg 4A,
5061 VL Oisterwijk. Tel. 013-5284297,

• Commissie PaBo

Marjan de Groot, *voorzitter*,
Rompertdreef 26, 5233 EK Den Bosch.
Tel. 073-6420 692.
Hans Keissen, *secretaris*,
J. Calsstraat 25, 1067 WE Amsterdam.
Tel. 020-6146 734.
Theo Beker, Thesaurierweg 8,
6525 ES Nijmegen. Tel. 024-3555 224.
Marjolein du Jour, Dibbetsstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651 027.
Francien van der Meer, Grevelingen 90,
1826 AP Alkmaar. Tel. 072-5611 297.
Cees van der Kooij, De Hulst 53,
9301 PC Roden. Tel/fax 050-5018 947.
Gert Olthof, Persingensestraat 6,
6575 JB Persingen. Tel. 024-6843193.

• Commissie Lerarenopleidingen

Marianne Zewald, *voorzitter*,
Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem.
Tel. 023-528 3325.
E-mail: Zewald@xs4all.nl
Frits Rovers, *secretaris*,
Jacob Obrechtstraat 83, 1071 KK
Amsterdam. Tel. 020-6756 333.
Email: dfc@xs4all.nl
Thijs van Vugt, *penningmeester*, Akerweg 11,
6438 BS Oirsbeek. Tel. 046-442 4911.
Annette Wind, Gerard Reijndersstraat 13,
2593 EA Den Haag. Tel. 070-347 8916.
Janneke Riksen, Linnaeuslaan 87,
3571 TV Utrecht. Tel. 030-273 0916.

• VGN-vertegenwoordiger in de Atlantische Onderwijscommissie

Harald Buskop, Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag. Tel/fax 070-364 8946.
E-mail: hbuskop@worldonline.nl

• VGN-ambassadeur buitenland

Loek Janssen, Ananasstraat 1, 6543 ZH
Nijmegen. Tel. 024-3734800.
E-mail: janssen.scholten@freeler.nl

Internetsite van de VGN:

www.vgnkleio.nl

Hier vindt u de e-mailadressen
van de commissieleden.